

ศึกษาวิเคราะห์การดำรงสมณะเพศของพระจักขุบาลเถระ
AN ANALYTICAL STUDY OF THE CONDUCT ONESELF WHILE INORDAIN
OF PHRACAKKHUBALTHERA

พระเสาร์คำ อธิธมฺโม (วังสิงห์)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

ศึกษาวิเคราะห์การดำรงสมณะเพศของพระจักขุบาลเถระ

พระเสาร์คำ อธิธมฺโม (วังสิงห์)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

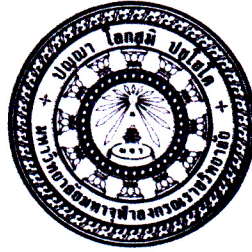
An Analytical Study of the Conduct Oneself While Inordain of
Phracakkkhubal Thera

Phra Saokham Dhīradhammo (Wangsing)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for the Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
C.E. 2017

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นักศึกษานิพนธ์
เรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์การดำรงสมณะเพศของพระจักขุปาลเถระ” เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตาม
หลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

ประธานกรรมการ

(รศ.ดร.ปฐม บัญศรีตัน)

กรรมการ

(พระมหาดนัยพัชร คมภีรปัญญา, ดร.)

กรรมการ

(ดร.ไพรินทร์ ฦ วันนา)

กรรมการ

(พระครูสิริปริยัตยานุศาสน์, ดร.)

กรรมการ

(ดร. วิโรจน์ วิชัย)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

ดร. ไพรินทร์ ฦ วันนา

ประธานกรรมการ

พระครูสิริปริยัตยานุศาสน์, ดร.

กรรมการ

ดร. วิโรจน์ วิชัย

กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(พระเสาร์คำ ธีธมโม)

ชื่อวิทยานิพนธ์ : ศึกษาวิเคราะห์การดำรงเพศสมณะของพระจักขุบาลเถระ

ชื่อผู้วิจัย : พระเสาร์คำ ธีรธมฺโม (วังสิงห์)

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: ดร. ไพรินทร์ ฌ วนนา, ป.ธ.๔ พธ.บ. (ศาสนาทั่วไป),
พธ.ม. (พระพุทธศาสนา), พธ.ด. (พระพุทธศาสนา)

: พระครูสิริปริยัตยานุศาสน์, ดร., ป.ธ. ๕, พธ.บ. (ศาสนา),
M.A. (Buddhist Studies), Ph.D. (Buddhist Studies)

: ดร. วิโรจน์ วิชัย, ป.ธ. ๓, พธ.บ. (ปรัชญา), พธ.ม. (พระพุทธศาสนา),
พธ.ด. (พระพุทธศาสนา)

วันสำเร็จการศึกษา : ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๐

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์เรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์การดำรงสมณะเพศของพระจักขุบาลเถระ” มีวัตถุประสงค์ ๑) เพื่อศึกษาหลักการดำรงสมณะเพศในพระพุทธศาสนา ๒) เพื่อศึกษาชีวประวัติและการดำรงสมณะเพศในพระพุทธศาสนาของพระจักขุบาลเถระ ๓) เพื่อศึกษาวิเคราะห์การดำรงสมณะเพศของพระจักขุบาลเถระ

ผลการวิจัยพบว่า หลักของการดำรงสมณะเพศนั้นประกอบด้วย หลักคณธรรมา วิปัสสนาธุระ และหลักปาริสุทธิตีล ๔ พระจักขุบาลเถระนั้นเป็นพระภิกษุรูปหนึ่งในพระพุทธศาสนาที่ยึดถือการปฏิบัติอย่างเคร่งครัดและพระจักขุบาลเถระเป็นภิกษุที่มีความเพียรเป็นเลิศ ปฏิบัติธรรมอย่างอุกฤษฏ์จนดวงตาทั้งสองข้างแตกพร้อมกับกิเลส ท่านได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ ประพฤติสุกวิปัสสกะ และกลายเป็นผู้ทูลพลภาพ ท่านดำเนินชีวิตด้วยความอดทน พึ่งตนเองไม่เป็นภาระของคนอื่น ดำเนินชีวิตตามปกติ ทำความเพียรอย่างสม่ำเสมอ และทำประโยชน์ทั้งต่อตนเองและคนอื่น หลังจากท่านได้บรรลุธรรมแล้ว ท่านยังวางตนเป็นปกติ และท่านยังได้ทำบทบาทของพระอรหันต์ โดยการแสดงธรรมแก่ประชาชนและภิกษุบริวาร

คุณลักษณะภายในของท่าน คือ เป็นบุคคลประเภทพุทธิจริต ได้ยึดหลักการดำรงสมณะเพศอยู่ ๔ ประการ คือ

- ๑) หลักคณธรรมา คือ ธุระฝ่ายการเรียนคัมภีร์หรือพระไตรปิฎก
- ๒) หลักวิปัสสนาธุระ คือ ธุระฝ่ายการเจริญวิปัสสนา
- ๓) หลักความไม่ประมาท

๔) หลักปาริสุทธิศีล ๔

ท่านได้ดำรงเพศสมณะตามหลักทั้ง ๔ ประการนี้ด้วยความเพียรพยายาม ไม่ย่อท้อต่อปัญหาอุปสรรคที่จรเข้ามา จนท้ายสุดท่านได้บรรลุเป้าหมายสูงสุดความเป็นสมณะในพระพุทธศาสนา คือ พระนิพพาน

Thesis Title : A Critical Study on the Ecclesiastical Life of Cakkhupāla Thera

Researcher : PhraSaokhum Dhīradhammo (Wangsingh)

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

- : Dr. Phairin Na Wanna, Pali. IV., B.A. (Religions),
M.A. (Buddhist Studies), Ph.D. (Buddhist Studies)
- : Ven.Dr. Phrakrusiripariyatyanusath, Pali. V., B.A. (Religion),
M.A. (Buddhist Studies), Ph.D. (Buddhist Studies)
- : Dr. Virot Vichai, Pali. III., B.A. (Philosophy),
M.A. (Buddhist Studies), Ph.D. (Buddhist Studies)

Date of Graduation : November 15, 2017

Abstracts

The thesis entitled ‘A Critical Study on the Ecclesiastical Life of **Cakkhupāla** Thera’ is of three objectives as 1) to Study the principle of being a monkhood in Buddhism, 2) to investigate the biography of **Cakkhupāla** Thera and 3) to analyze the ecclesiastical life of **Cakkhupāla** Thera.

The results revealed that the principle of being a monkhood in Buddhism involved with the Gantha-dhura or burden of study, **Vipassanā**-dhura or burden of insight and **Pārisuddhi-sīla** or morality consisting in purity. According to **Cakkhupāla** Thera, he was a Buddhist monk who practices strictly and was highly persistent. He has practiced solemnly until both eyes blind with attained the Enlightenment as the Sukkhavipassaka or bare-insight worker. He became a disabled person and lived a life of patience, not being burdened by others, living a normal life, being faithful to one another and benefiting both himself and others. After he had attained sainthood, he lived his life as usual such as taught the people and the monks.

Regarding his intrinsic characteristic, he was a type of Buddhi-carita or one of intelligent temperament and upheld the four principles of being a monkhood in Buddhism as follows:

- 1) Ganthadhura: the burden of studying the Scriptures,
- 2) **Vipassanā-dhura**: burden of insight development and
- 3) The perfection of heedfulness and
- 4) **Pārisuddhi-sīla**: morality consisting in purity.

He finally had accomplished the Ultimate Goal in Buddhism – **Nibbāna**.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ เพราะด้วยความอนุเคราะห์ช่วยเหลือจากผู้มีอุปการคุณทั้งหลาย ผู้วิจัยขออนุโมทนาขอขอบคุณ ดร. ไพรินทร์ ฌ วันนา ที่ให้ความเมตตาเป็นที่ปรึกษาหลักและได้กรุณาให้คำปรึกษาชี้แนะชี้แนะแนวทางการทำงานวิจัยตลอดจนได้ตรวจสอบแก้ไขงานวิจัยฉบับนี้ พร้อมกันนี้ผู้วิจัยขอกราบขอขอบคุณพระครูสิริปริยัตยานุศาสน์, ดร. และขออนุโมทนาขอบคุณอาจารย์ ดร.วิโรจน์ วิชัย ที่ได้เมตตาเป็นกรรมการที่ปรึกษาร่วมในทำงานวิจัยครั้งนี้ท่านเป็นผู้ที่เอาใจใส่ใจต่ออนิสิต คอยปลุกเร้าให้เกิดความเพียรพยายาม ตรวจทาน ชี้แนะ ท้วงติง ทำให้งานสำเร็จ

อนึ่งงานวิจัยฉบับนี้จะสำเร็จลงไม่ได้ถ้าหากไม่ได้รับความเมตตาจากเจ้าหน้าที่ห้องสมุดผู้เป็นกัลยาณมิตรที่คอยอำนวยความสะดวกและคอยช่วยค้นหาเอกสารที่ต้องการผู้วิจัยต้องขออนุโมทนาขอบคุณเป็นอย่างยิ่งตลอดทั้งเจ้าหน้าที่ประจำศูนย์บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยที่คอยอำนวยความสะดวกและให้การสนับสนุนด้านข้อมูลที่เป็นต่อการทำเอกสารเพื่อให้เอกสารสมบูรณ์ครบถ้วน

คุณประโยชน์จากวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ขอมอบถวายเป็นพุทธานุชา และถวายบูชาคุณของพระจักขุบาลเถระที่ท่านได้เป็นแบบอย่างสมณะในอนุชนภายหลัง ได้เห็นร่องรอยของการปฏิบัติธรรม

สุดท้ายที่ขาดไม่ได้ต้องขออนุโมทนาขอบคุณ โยมพ่อโยมแม่ที่เป็นหนึ่งแรงใจ ให้สามารถฟันฝ่าอุปสรรคต่าง ๆ จนทำให้สามารถทำงานวิจัยเล่มนี้ได้สำเร็จ ขออนุโมทนาขอบคุณญาติธรรมทุกท่าน ที่ได้ให้การสนับสนุนหลายๆ อย่างที่ได้ทำการศึกษาปริญญาโท จนได้สำเร็จเป็นพุทธศาสนิกมหายานบัณฑิต

พระเสาร์คำ ธีรธมโม (วังสิงห์)

๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๐

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ญ
 บทที่ ๑ บทนำ	 ๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๔
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๔
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๕
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๗ วิธีการดำเนินงานวิจัย	๑๑
๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับ	๑๒
 บทที่ ๒ หลักการดำรงสมณะเพศในพระพุทธศาสนา	 ๑๓
๒.๑ สมณะในพระพุทธศาสนา	๑๓
๒.๑.๑ ความหมายของสมณะ	๑๔
๒.๑.๒ ความเป็นมาของสมณะ	๑๕
๒.๑.๓ ประเภทของสมณะ	๑๘
๒.๑.๓.๑ สมมติสงฆ์	๑๙
ก. สมมติสงฆ์ที่เป็นกลุ่มบุคคล	๑๙
ข. สมมติสงฆ์ที่เป็นปัจเจกบุคคล	๑๙
๒.๑.๓.๒ อริยสงฆ์	๒๓
๒.๑.๔ หน้าที่ของสมณะ	๒๔
ก. หน้าที่ในฐานะเป็นสมณะในพระพุทธศาสนา	๒๖
ข. หน้าที่ในฐานะเพื่อนร่วมโลก	๒๗

๒.๑.๕ เป้าหมายของสมณะ	๒๘
๒.๒ หลักการดำรงสมณะเพศในพระพุทธศาสนา	๓๐
๒.๒.๑ หลักคันถธุระ	๓๑
๒.๒.๒ หลักวิปัสสนาธุระ	๓๒
๒.๒.๓ หลักปาริสุทธิสีล ๔	๔๖
๒.๓ สรุป	๕๒
บทที่ ๓ ชีวิตประวัติและการดำรงสมณะเพศของพระจักขุบาลเถระ	๕๔
๓.๑ ชีวิตประวัติพระจักขุบาล	๕๔
๓.๑.๑ ชีวิตประวัติในอดีตชาติ	๕๔
๓.๑.๒ ชีวิตประวัติในปัจจุบัน	๕๕
๑) เหตุการณ์ก่อนการอุปสมบทในพระพุทธศาสนา	๕๕
๒) เหตุการณ์ขณะอุปสมบทในพระพุทธศาสนา	๕๗
๓) เหตุการณ์ขณะปฏิบัติธรรมและการบรรลุธรรม	๕๘
๔) เหตุการณ์หลังจากบรรลุธรรม	๖๐
๓.๒ การดำรงสมณะเพศของพระจักขุบาลเถระ	๖๓
๓.๒.๑ ลักษณะอุปนิสัยประจำตัวพระจักขุบาลเถระ	๖๓
๑) เป็นคนช่างสังเกต	๖๓
๒) เป็นคนใฝ่รู้	๖๔
๓) เป็นคนชอบคิดพิจารณา	๖๔
๔) เป็นคนมีใจเด็ดเดี่ยว	๖๔
๕) เป็นคนเคารพกติกา	๖๕
๖) เป็นคนมีความอดทน	๖๖
๗) เป็นคนมีความเพียร	๖๖
๘) เป็นคนมีความเป็นผู้นำ	๖๗
๙) เป็นคนมีสัจจะ	๖๗
๓.๒.๒ บทบาทการดำรงสมณะเพศของพระจักขุบาลเถระ	๖๘
๑) ดำรงตนในบทบาทของพระภิกษุผู้บวชใหม่	๖๘
๒) ดำรงตนในบทบาทของพระกัมมัฏฐาน	๖๙
๓) ดำรงตนในบทบาทของพระผู้อาวุโส	๗๓
๔) ดำรงตนในบทบาทของพระผู้ทูลพลภาพ	๗๕

๕) ดำรงตนในบทบาทของพระผู้สิ้นกิเลส	๗๖
๓.๒.๓ หลักการดำรงสมณะเพศของพระจักขุบาลเถระ	๗๖
๑) หลักคันถธุระ	๗๗
๒) หลักวิปัสสนาธุระ	๗๗
๓) หลักความไม่ประมาท	๗๘
๔) หลักปาริสุทธิศีล ๔	๘๐
๓.๓ สรุปรูป	๘๒
บทที่ ๔ วิเคราะห์หลักการดำรงสมณะเพศของพระจักขุบาลเถระ	๘๔
๔.๑ วิเคราะห์การดำรงสมณะเพศของพระจักขุบาลเถระในบทบาทต่างๆ	๘๔
๔.๑.๑ ดำรงตนในบทบาทของพระภิกษุผู้บวชใหม่	๘๕
๔.๑.๒ ดำรงตนในบทบาทของพระกัมมัฏฐาน	๘๘
๔.๑.๓ ดำรงตนในบทบาทของพระผู้อาพาธ	๙๐
๔.๑.๔ ดำรงตนในบทบาทของพระผู้ทุพพลภาพ	๙๕
๔.๑.๕ ดำรงตนในบทบาทของพระผู้สิ้นกิเลส	๙๗
๔.๒ วิเคราะห์คุณลักษณะภายในของพระจักขุบาลเถระ	๑๐๑
๔.๒.๑ จริต	๑๐๑
๔.๒.๒ อุปนิสัย	๑๐๓
๔.๒.๓ ระดับสติปัญญา	๑๐๕
๔.๓ วิเคราะห์หลักการดำรงสมณะเพศของพระจักขุบาลเถระ	๑๐๖
๔.๓.๑ หลักคันถธุระ	๑๐๖
๔.๓.๒ หลักวิปัสสนาธุระ	๑๐๗
๔.๓.๓ หลักความไม่ประมาท	๑๑๓
๔.๓.๔ หลักปาริสุทธิศีล ๔	๑๑๕
๔.๔ วิเคราะห์เหตุปัจจัยที่ทำให้สามารถผ่านพ้นวิกฤตในขณะดำรงสมณะเพศได้	๑๑๖
๔.๔.๑ ปัจจัยภายนอก	๑๑๖
๑) กัลยาณมิตร	๑๑๖
๒) สถานการณ์ขณะนั้น	๑๑๗
๔.๔.๒ ปัจจัยภายใน	๑๑๘
๑) หลักการดำเนินชีวิต	๑๑๘
๒) จริตและอุปนิสัย	๑๒๐

๓) ระดับสติปัญญา	๑๒๑
๔) กรรม	๑๒๓
๔.๕ สรุป	๑๒๕
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๑๒๗
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๒๗
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๓๑
บรรณานุกรม	๑๓๓
ประวัติผู้วิจัย	๑๔๐

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

(๑) การใช้อักษรย่อชื่อคัมภีร์

อักษรย่อชื่อคัมภีร์ในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ และพระไตรปิฎกและอรรถกถาแปลภาษาไทย ฉบับ มหามกุฏราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๕๙ โดยเรียงลำดับตามคัมภีร์ ดังนี้

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ม.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.จุ.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	จุฬวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.ป.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	ปริวารวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฏิกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.มู.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.อุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปริปณณาสก์	(ภาษาไทย)
ส.ส.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
ส.นิ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ข.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	ขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ส.สพ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สพายนวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
อง.เอกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	เอกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทุก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ติก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)

อง.สตุตค.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	สัตตกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.อฎฐก.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	อฎฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทสก.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.เอกาทสก.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	เอกาทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.อิติ.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อิติวุตตกะ	(ภาษาไทย)
ขุ.เถร.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ม.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิเทศ	(ภาษาไทย)
ขุ.จู.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จูฬนิทเทศ	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรม

อภิ.วิ.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	(ภาษาไทย)
อภิ.ปุ.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	ปุคคลบัญญัติ	(ภาษาไทย)
อภิ.วิ.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	กถาวัตถุ	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสูตรตันตปิฎก

ขุ.ธ.อ.	(บาลี)	=	ขุททกนิกาย	คาถาธรรมบทอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
---------	--------	---	------------	-------------------	------------

(๒) การใช้หมายเลขย่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

การใช้หมายเลขย่อพระไตรปิฎกภาษาไทยในวิทยานิพนธ์นี้ แจ้งระบุ ชื่อคัมภีร์/เล่ม/ ข้อ/ หน้า ตามลำดับ เช่น ที. ม. (ไทย) ๑๐/๕๐/๖๐. อ้างอิงนั้นหมายถึง คัมภีร์สูตรตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่มที่ ๑๐ ข้อที่ ๕๐ หน้า ๖๐ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙

(๓) การใช้หมายเลขย่อคัมภีร์อรรถกถา

การใช้หมายเลขย่ออรรถกถาภาษาไทยในวิทยานิพนธ์นี้ ใช้เฉพาะขุททกนิกาย คาถาธรรมบท เล่มที่ ๔๐-๔๓ แจ้งระบุ ชื่อคัมภีร์/ลำดับเล่มของอรรถกถาแปล/ลำดับเล่มของขุททกนิกาย คาถาธรรมบท/ หน้า ตามลำดับ เช่น ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๒/๘๙. อ้างอิงนั้นหมายถึง พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ธรรมบท ลำดับ เล่มที่ ๔๐ เล่มที่ ๒ ของขุททกนิกาย คาถาธรรมบท หน้า ๘๙ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๕๙

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระพุทธศาสนาได้ถือกำเนิดขึ้นมาในดินแดนที่เรียกว่า “ชมพูทวีป” ในอดีต แต่ในปัจจุบันนี้ ได้มีอาณาเขตครอบคลุมอยู่ในหลายประเทศในแถบภูมิภาคเอเชียใต้ ได้แก่ อินเดีย เนปาล บังคลาเทศ ปากีสถาน และภูฏาน นับเป็นเวลานานที่คำสอนของพระพุทธเจ้าได้แผ่กระจายไปทั่วทุกมุมโลก ได้สร้างความสงบสุขทางจิตใจและสันติภาพแก่มวลมนุษยชาติ กลไกสำคัญที่เป็นเหตุให้พระธรรมคำสอนได้แผ่กระจายไปอย่างรวดเร็วนั้น นอกจากพุทธบารมีของพระพุทธองค์แล้ว ยังมีกลุ่มพระสาวก พระสาวิกาที่ทำหน้าที่รับภาระเผยแผ่คำสอน ท่านเหล่านั้นได้เดินทางจาริกไปตามดินแดนต่างๆ ดังปรากฏในพระวินัยปิฎก มหาวรรค ว่า

ภิกษุทั้งหลายเราพ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ แม้พวกเธอก็พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ ภิกษุทั้งหลายพวกเธอจงจาริกไป เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลกเพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ อย่าไปโดยทางเดียวกันสองรูป จงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุดจงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้ง อรรถ และ พยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน สัตว์ทั้งหลายที่มีรูปในตาน้อยมีอยู่ย่อมเสื่อมเพราะไม่ได้ฟังธรรม จักมีผู้รู้ธรรม ภิกษุทั้งหลาย แม้เราก็จักไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคมเพื่อแสดงธรรม^๑

พระสาวกในรุ่นแรกนั้นหลังจากได้บรรลุธรรมแล้ว ท่านทั้งหลายต่างทำหน้าที่สั่งสอนและเผยแผ่พระธรรม ได้ช่วยพระพุทธองค์ประดิษฐานพระพุทธศาสนาในดินแดนชมพูทวีป พระสาวกแต่ละรูปต่างมีศักยภาพและคุณลักษณะที่แตกต่างกัน ทำให้เกิดลักษณะเด่นด้อยต่างกันไป ประเด็นนี้พระพุทธองค์ก็ทรงยอมรับความแตกต่างอันนี้ ว่าเป็นด้วยเหตุที่บุคคลสร้างสมอบรมบารมีมาต่างกัน ดังปรากฏในเอตทัคควรรคว่า อัญญาโกณฑัญญะเลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลายของเรา ผู้เป็นรัตตัญญู^๒

^๑ วิมหา. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

^๒ อัง.เอก. (ไทย) ๒๐/๑๘๗/๒๕.

ปณณมันตานีบุตรเลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลายของเราผู้เป็นธรรมกถึก^๓ ทัพพมัลลบุตรเลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลายของเราผู้จัดแจงเสนาสนะ^๔ เป็นต้น

พระสาวกในช่วงระยะแรกๆ ของการประดิษฐานพระพุทธศาสนานั้น ที่โดดเด่นปรากฏว่ามี ๘๐ รูป หรือที่เรียกกันว่าพระอสีติมหาสาวกบ้าง อนุพุทธบ้าง ที่พระศาสดาทรงยกย่อง^๕ และทรงให้ทำหน้าที่ตามความเป็นเลิศของแต่ละรูป แต่ก็มีพระสาวกที่ไม่ได้ทรงยกย่องเป็นเอตทัคคะ หมายถึง บุคคลหรือสิ่งที่ยอดเยี่ยม ดีเด่น หรือเป็นเลิศทางใดทางหนึ่ง^๖ และไม่ได้อยู่ในกลุ่มพระอสีติมหาสาวก แต่ท่านเหล่านั้นกลับมีประวัติเรื่องราว บทบาทและคุณธรรมในการดำเนินชีวิตที่น่าสนใจ ควรแก่การศึกษา และนำมาเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตประจำวันได้

หนึ่งในจำนวนพระสาวกของพระพุทธองค์ดังกล่าว ที่มีประวัติเรื่องราวที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง คือ พระจักขุบาลเถระ ชื่อของท่านได้ปรากฏในจักขุบาลเถรวัตถุ ขุททกนิกาย ธรรมบท แต่ไม่มีเรื่องราวอื่นประกอบเลย มีเพียงพุทธคาถาที่พระพุทธองค์ทรงตรัสกับพระภิกษุทั้งหลายว่า “ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้ามีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจถ้าคนมีใจชั่ว ก็จะถูกชั่วหรือทำชั่วตามไปด้วย เพราะความชั่วนั้น ทุกข์ย่อมติดตามเขาไปเหมือนล้อหมุนตามรอยเท้าโคที่ลากเกวียนไป ฉะนั้น”^๗ และยังมีปรากฏในจักขุบาลเถรคาถา ซึ่งเป็นคาถาที่ท่านได้กล่าวเอาไว้ว่า “เรามิฉันย่นดาพิการ ตาบอดเดินทางไกลทุรกันดารถึงจะต้องนอนเกลือกกลิ้งอยู่บนพื้นดินก็จะไม่ร่วมทางไปกับคนชั่วช้า”^๘

ประวัติของท่านนั้นกลับไปปรากฏในหนังสือชั้นอรรถกถา คือ อรรถกถาธรรมบท ซึ่งแต่งโดยพระพุทธโฆสาจารย์ พระภิกษุชาวอินเดีย ท่านได้แต่งคัมภีร์อรรถกถาอธิบายพระไตรปิฎกที่มีชื่อเสียงของฝ่ายพระพุทธศาสนาเถรวาท ว่ากันว่าอรรถกถาเกือบทั้งหมดเป็นผลงานของท่าน ประวัติของท่านยังได้มีการบันทึกไว้ในหนังสือมหาวิงสะและพุทธโฆสุปปัตติ^๙

ประวัติของพระจักขุบาลเถระมีความน่าสนใจ เพราะจากเรื่องราวชีวประวัติของท่านนั้น ได้บรรยายเรื่องราวต่างๆ ทั้งที่เป็นส่วนของวิถีชีวิต ความเชื่อของคนในขณะนั้น บทบาทการเข้าไปสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนาของท่าน บทบาทการออกบวช บทบาทการปฏิบัติตนขณะที่บวช บทบาท

^๓ อัง.เอก. (ไทย) ๒๐/๑๙๓/๒๖.

^๔ อัง.เอก. (ไทย) ๒๐/๒๐๙/๒๘.

^๕ อัง.เอก. (ไทย) ๒๐/๑๗๘- ๒๔๔/๒๕-๓๑.

^๖ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส.อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๕๗๕.

^๗ ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑/๒๓.

^๘ ชุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๙๕/๓๓๘.

^๙ สามเณรอุทิศ ศิริวรรณ, **ธรรมบทภาคที่ ๘ แปลโดยพยัญชนะ**, (กรุงเทพมหานคร : เลียงเชียง, ๒๕๓๑), หน้า ค.

การบำเพ็ญสมณะธรรม บทบาทการเผยแผ่ธรรมและบทบาทการเผชิญกับปัญหาที่ต้องเลือกอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งในเรื่องราวของพระจักขุบาลเถระได้บอกไว้อย่างละเอียด และที่เป็นจุดสำคัญของประวัติชีวิตของท่าน คือ ปัญหาและอุปสรรคต่างๆ ที่ถาโถมเข้ามาในชีวิตท่าน นับตั้งแต่การทำหน้าที่ดูแลน้องชายหลังจากบิดามารดาสิ้นชีวิต การบริหารกิจการธุรกิจของครอบครัวให้เรียบร้อยดี การตัดใจละทิ้งชีวิตฆราวาส การเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาในยามชรา การเผชิญกับความเจ็บป่วยในขณะปฏิบัติธรรม เป็นต้น ล้วนเป็นสิ่งที่น่าศึกษาว่าท่านฟันฝ่าปัญหาและอุปสรรคเหล่านั้นมาได้อย่างไร จนได้บรรลุเป้าหมายสูงสุดของชีวิตคือได้บรรลุธรรม

คุณธรรมของพระจักขุบาลเถระนั้นโดดเด่นไม่แพ้พระสาวกรูปอื่นๆ เลย เช่น ท่านมีขันติธรรม คือความอดทนเป็นเลิศ มีวิริยะ คือความเพียรอย่างแรงกล้าอย่างต่อเนื่อง มีสัจจะ คือความจริงใจต่อสิ่งที่ได้พูด ได้ตั้งใจไว้แล้ว ทั้งสัจจะที่ได้ให้ไว้แก่ตนเองและผู้อื่น โดยจะไม่ละทิ้งกิจต่าง ๆ เสียกลางคัน มีสติและปัญญา จนสามารถนำพาตนเองให้บรรลุอรหัตตผลได้ในที่สุด

แต่อย่างไรก็ตามยังมีประเด็นหลายอย่างที่ยังเป็นข้อสงสัยของการทำกิจวิจย ซึ่งมีความจำเป็นที่จะต้องหาคำตอบมาได้แน่และสนับสนุนถึงข้อประเด็นที่สงสัยนั้น เช่น

๑. ฐานะในพระพุทธศาสนานั้นโดยแท้แล้วมี ๒ ประการ คือ คณฤชระและวิปัสสนาธุระ ประเด็นนี้ก็สอดคล้องกับการบริหารคณะสงฆ์ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน มีการแบ่งเป็นคามวาสี และ อรัญญวาสี หรือที่เรียกกันทั่วไปว่า วัดบ้านกับวัดป่า ซึ่งน่าจะทำการวิเคราะห์ว่าฐานะอื่นยังมีอยู่อีกหรือไม่ แล้วถ้ามีคืออะไรที่พระสงฆ์จะต้องทำเพื่อประโยชน์ต่อตนเองและผู้อื่น

๒. สุขขวิปัสสโก อรหะ แปลว่า พระผู้เจริญวิปัสสนาล้วนสำเร็จพระอรหัต มิได้ทรงคุณอย่างอื่นอีก เช่น ไม่ได้มานสมาบัติ ไม่ได้อภิญญา เป็นต้น^{๑๐} เป็นสภาพแห่งการบรรลุธรรมแบบไหน มีความแตกต่างกับการบรรลุธรรมแบบอื่นอย่างไร

๓. หลักการดำรงเพศสมณะในพุทธศาสนามีกล่าวไว้อย่างไร และประเด็นเรื่องการปฏิเสธการรักษาของพระจักขุบาลเถระ โดยจะยอมให้ตนดาบดเพื่อรักษาสัจจะที่ตั้งไว้ เป็นแนวทางการดำรงเพศสมณะที่ถูกต้องหรือไม่ หรือเป็นแนวทางที่สุดโต่ง ที่เรียกว่า อัตตกิลมณานุโยค

๔. การสละดวงตาเพื่อรักษาสัจจะ หรือเพื่อรักษารธรรม ถือเป็นปณิธานของพระสงฆ์ที่จะต้องทำหรือไม่

๕. เจตนาของพระอรหัตต์ในการฆ่าสัตว์ไม่มี จึงไม่เป็นบาป แต่ถ้าเป็นเจตนาของคนทั่วไปที่ไม่ได้มีเจตนาฆ่าสัตว์จะเป็นบาปหรือไม่

๖. ความพิการทางด้านร่างกายเป็นปัญหาอุปสรรคต่อการปฏิบัติกิจของสมณะหรือไม่ เป็นต้น

^{๑๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๔๒.

เหล่านี้คือตัวอย่างเพียงเล็กน้อยของประเด็นที่ผู้วิจัยมีความสนใจ และประสงค์จะศึกษาหาข้อมูล เพื่อนำมาวิเคราะห์หาความจริง หรือหลักฐานมาสนับสนุนหรือหักล้างให้บางประเด็น และเป็นที่น่าสังเกตอีกอย่างหนึ่งว่า งานวิจัยเกี่ยวกับพระจักขุบาลเถระนั้นยังไม่มี มีเพียงหนังสือประวัติของท่าน ในหนังสือพระธรรมบทธรรกถาท่านั้น แม้แต่ในพระไตรปิฎกก็มีกล่าวเพียงชื่อท่านเท่านั้น ไม่มีรายละเอียดอันใดเลย

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความตั้งใจเป็นอย่างยิ่งที่จะทำการศึกษาลักษณะการดำรงสมณะเพศในพระพุทธศาสนา และศึกษาวิเคราะห์การดำรงสมณะเพศของพระจักขุบาลเถระ เพื่อเป็นการเชิดชูคุณงามความดีของท่านให้เป็นที่ประจักษ์ต่อชาวโลก และสามารถน้อมนำเอาหลักคุณธรรมที่ท่านประพฤติปฏิบัติในขณะที่ดำรงสมณะเพศมาเป็นหลักในการดำเนินชีวิตประจำวันได้ และยังเป็นการตอบวัตถุประสงค์ของการวิจัยได้ด้วย

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาลักษณะการดำรงสมณะเพศในพระพุทธศาสนา

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาชีวประวัติและการดำรงสมณะเพศในพระพุทธศาสนาของพระจักขุบาลเถระ

๑.๒.๓ เพื่อศึกษาวิเคราะห์การดำรงสมณะเพศของพระจักขุบาลเถระ

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

๑.๓.๑ เพื่อศึกษาลักษณะการดำรงสมณะเพศในพระพุทธศาสนามีหลักฐานกล่าวไว้อย่างไร

๑.๓.๒ เพื่อศึกษาชีวประวัติและการดำรงสมณะเพศในพระพุทธศาสนาของพระจักขุบาลเถระมีกล่าวไว้อย่างไร

๑.๓.๓ เพื่อศึกษาวิเคราะห์การดำรงสมณะเพศของพระจักขุบาลเถระเป็นอย่างไร

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Document Research) ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาตามขอบเขตการวิจัย ดังนี้

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเอกสาร

การทำการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช ๒๕๓๙ อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๕๙ โดยในส่วนของคัมภีร์

อรรถกถาแปลภาษาไทยนั้น ผู้วิจัยจะใช้ในการศึกษาเฉพาะเล่มที่ ๔๐-๔๓ เท่านั้น ฎีกา อนุฎีกา ตำราวิชาการด้านพระพุทธศาสนา ตำราวิชาการจากคณาจารย์ต่าง ๆ พร้อมทั้งหนังสือ บทความ นิตยสาร เอกสาร และงานวิจัยอื่นที่เกี่ยวข้องกับการดำรงเพศสมณะในพระพุทธศาสนา และการดำรงเพศสมณะของพระจักขุบาลเถระ

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านเนื้อหา

ผู้วิจัยจะศึกษาในเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับหลักการดำรงสมณะเพศในพระพุทธศาสนา ชีวิตประวัติ และการดำรงเพศสมณะในพระพุทธศาสนาของพระจักขุบาลเถระ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก อรรถกถา นักวิชาการ แล้วนำข้อมูลมาวิเคราะห์เพื่อตอบวัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

๑.๕.๑ **ชีวิตประวัติ** หมายถึง เรื่องราวชีวิตของบุคคล ในที่นี้หมายถึงเรื่องราวชีวิตของพระจักขุบาลเถระ

๑.๕.๒ **การดำรงสมณะเพศ** หมายถึง การประพฤติตนตามบทบาทและหน้าที่ ในฐานะที่เป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา

๑.๕.๓ **พระจักขุบาลเถระ** หมายถึง พระสาวกของพระพุทธเจ้ารูปหนึ่ง ที่มั่นคงในสัจจะ และมีความเพียรอย่างแรงกล้าขณะปฏิบัติธรรม มีเรื่องราวกล่าวไว้ในคัมภีร์อรรถกถา ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจัยมีความสนใจหลักการดำรงสมณะเพศในพระพุทธศาสนา ชีวิตประวัติและการดำรงสมณะเพศในพระพุทธศาสนาของพระจักขุบาลเถระ ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา จึงได้ทำการศึกษาค้นคว้า ทบทวนเอกสารและงานวิจัยอื่นที่เกี่ยวข้อง มีรายละเอียด ดังนี้

๑.๖.๑ เอกสาร

๑) **มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์** ได้แปลเรื่องราวของพระจักขุบาลเถระ ในหนังสือ “พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท”^{๑๑} สรุปได้ว่า จักขุบาลเถระเดิมเป็นเศรษฐีในเมืองสาวัตถี ได้ฟังธรรมเกิดเลื่อมใสจึงออกบวช หลังจากบวชได้ระยะหนึ่งท่านพร้อมพระภิกษุจำนวนหนึ่งได้เดินทางไปปฏิบัติธรรมที่หมู่บ้านแห่งหนึ่ง ท่านมุ่งทำความเพียรโดยจะอยู่ในอิริยาบถ ๓ เว้นการนอน ทำมาได้ระยะหนึ่งเกิดโรคทางตาแก่ท่าน หมอได้ทำการรักษาโดยปรู้งายมา

^{๑๑} มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, **พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท**, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓).

ถวายแต่อาหารไม่ดีขึ้น ท่านไม่ยอมละทิ้งความตั้งใจ ทำให้หมอยกเลิกรักษา ท่านได้พิจารณาทบทวน การกระทำของตัวเองและได้บอกเตือนตนเองเสมอให้ระลึกถึงพระพุทธศาสนามากกว่าดวงตา หลังจาก นั้นท่านเร่งทำความเพียรไม่ประมาท พร้อมกับเตือนใจตนตลอดว่า ท่านถูกหมอบอกเลิกไม่รักษาให้ แล้ว เป็นผู้เที่ยงต่อความตายเพราะอะไรจึงมัวประมาทอยู่เล่า เมื่อให้โอวาทแก่ตนเองแล้วท่านมุ่งทำ ความเพียรจนกระทั่งมีขมิ้นยามผ่านไป ดวงตาได้แตกบอดสนิทพร้อมทั้งกิเลสดับลงพร้อมกัน ท่าน เป็นพระอรหันต์สุกขวิปัสสโก (พระอรหันต์ฝ่ายวิปัสสนา)

๒) สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (พิมพ์ ธมมธโร) ได้แสดงรายละเอียดไว้ในหนังสือ “มงคลยอด ชีวิตฉบับสมบูรณ์”^{๑๒} สรุปได้ว่า มวลมนุษย์ทั้งปวงและอริยชนนั้นล้วนถูกโลกธรรมเข้ามาระทบกัน ทั้งนั้น คือ มีลาภ เสื่อมลาภ มียศ เสื่อมยศ สรรเสริญ นินทา สุขและทุกข์ จึงควรรู้เท่าทันจึงจะไม่เป็น ทุกข์ ไม่ตกอยู่ในอำนาจการครอบงำของโลกธรรม ไม่ยินดีในส่วนที่น่าใคร่และไม่ยินร้ายในส่วนที่ไม่น่า ประารถนา เป็นต้น

๓) พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ได้กล่าวถึง เอตทัคคะ ในหนังสือคำวัดพอสรุปได้ ว่า “เอตทัคคะ หมายถึง ความเป็นผู้ยอดเยี่ยมในทางใดทางหนึ่งเป็นพิเศษสูงกว่าผู้อื่น เอตทัคคะ เป็น ตำแหน่งพิเศษที่พระพุทธองค์ทรงยกย่องพระสาวกโดยพิจารณาถึงคุณธรรมหรือความสามารถ เฉพาะตัวที่โดดเด่นกว่ารูปอื่น มีทั้งฝ่ายพระภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา และมีการแต่งตั้งเฉพาะใน ครั้งพุทธกาลจากพระพุทธองค์เท่านั้น”^{๑๓}

๔) วคิน อินทสระ ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “พุทธจริยศาสตร์” สรุปได้ว่า การมีสัจจะและความจริงใจนี้ ต้องสอดคล้องกันทั้ง กาย วาจา และใจ การพูดต้องพูดออกมาจากใจ ไม่มีการเสแสร้ง แกล้งหลอกให้คนอื่นเข้าใจผิดเพื่อหวังผลอย่างใดอย่างหนึ่ง ความจริงทางวาจานั้น คือ การพูดจริงที่ เรียกว่า สัจจวาจา ไม่หลอกลวงผู้ใดให้เข้าใจผิดด้วยวาจา การพูดอะไรนั้นต้องพิจารณาถึงเวลา สถานที่ บุคคลด้วย และที่สำคัญคำพูดนั้นจะต้องเป็นประโยชน์และยุติธรรมด้วย

๕) พระครูกลุณยานสิทธิวิวัฒน์ (สมาน พรหมอยู่ / กลุณยานมโม) ในหนังสือ “เอตทัคคะ ในพระพุทธศาสนา” ได้กล่าวถึง พระมหากัสสปเถระ ท่านเป็นผู้ที่มีปกติสมาทานธุดงค์ ๓ ประการ อย่างเคร่งครัด คือ ถือนุ่งห่มผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ถือน้ำดื่มเป็นวัตรและถือการอยู่ป่าเป็นวัตร เพราะการปฏิบัติในธุดงค์ทั้ง ๓ ประการนี้อย่างเคร่งครัด พระบรมศาสดาจึงทรงยกย่องท่านใน ตำแหน่งเอตทัคคะ เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ในทางผู้ทรงธุดงค์^{๑๔}

^{๑๒} สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (พิมพ์ ธมมธโร), มงคลยอดชีวิต ฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๖).

^{๑๓} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), คำวัด, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๑).

^{๑๔} พระครูกลุณยานสิทธิวิวัฒน์ (สมาน พรหมอยู่ / กลุณยานมโม), เอตทัคคะในพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิก, ๒๕๔๔).

๖) **จำเนียร ทรงฤกษ์** ในหนังสือเรื่อง “พระมหากัสสปเถระ” ได้กล่าวถึง พระมหากัสสปเถระนั้น ท่านเป็นผู้ทรงธุดงค์วัตรและเป็นผู้มีก้น้อย ทั้งมีความปรารถนาดีต่อบุคคลผู้ขัดสนยากจน ก็ยังไม่วายที่ท่านต้องถูกผู้ติเตียนด้วยความเข้าใจผิดเอาได้แต่ความดีของท่านเป็นประเพณีแท้จึงได้รับการสรรเสริญจากพระผู้มีพระภาคเจ้าดังมีเรื่องปรากฏอยู่ในอรรถกถาคัมภีร์พระธรรมบทแห่งอรหันตวรรค^{๑๕}

๗) **พระธรรมวิสุทธิมงคล (หลวงตามหาบัว ญาณสมปนฺโน)** ในหนังสือเรื่อง “พระธุดงค์กรรมฐาน” ได้กล่าวถึง ธุดงค์ ๑๓ เป็นอุบายวิธีการประกอบความ پاکเพียร เป็นการชำระกิเลสล้วนๆ ไม่เป็นพระวินัย ไม่บีบบังคับ ใครจะทำตามข้อไหนหรือไม่ทำ ท่านก็ไม่ว่า เรียกว่า ธรรมไม่บังคับแต่วินัยบังคับ วินัยผิดไม่ได้เลย เรียกว่ากฎหมายพระ ธุดงค์ ๑๓ ข้อ ทำสอนไว้ให้ไปอยู่ป่าในเขาที่เขื่อนั้นเหมาะสม จนกระทั่งถึงการเดิน การนั่ง การนอน อยู่ในป่าช้า ในป่า ในเขา ไปหาเลือกเอา ที่ไหนเหมาะสม ใครจะสมานอนอยู่นานเท่าไรๆ ให้กำหนดตัวเอง เช่น ไม่นอนจะอยู่ที่คั่น กำหนดไว้เท่าไรๆ ให้กำหนดเอา แล้วสังเกตดูตัวเองว่าถูกกับธุดงค์ข้อไหน ก็ยึดข้อนั้นเป็นหลัก หนักข้อนั้นมากกว่าข้ออื่นๆ เช่น อย่างอดนอน ถ้าอดนอนแล้วมันดี ก็ให้อดนอนบ่อยๆ ความเพียรจะก้าวหน้า^{๑๖}

๑.๖.๒ งานวิจัย

๑) **พระมหาบุญนำ ปรกโม (คนหมั่น)** ได้ทำการวิจัยเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์ความเจ็บป่วยกับการบรรลุลหรรณในพระพุทธศาสนาเถรวาท”^{๑๗} ได้มีการกล่าวถึงพระจักขุบาลเถระไว้ว่าพระจักขุบาลเถระเดิมเป็นเศรษฐีในเมืองสาวัตถี ได้ฟังธรรมเกิดเลื่อมใสจึงออกบวชโดยมอบทรัพย์ทั้งหมดของตนให้น้องชาย หลังจากบวชได้ระยะหนึ่งท่านพร้อมพระภิกษุจำนวนหนึ่งได้เดินทางไปปฏิบัติธรรมที่หมู่บ้านแห่งหนึ่ง ในพรรษานั้นท่านมุ่งทำความเพียรโดยจะอยู่ในอิริยาบถ ๓ เว้นการนอน จนเกิดโรคทางตา หมอได้ทำการรักษาโดยปรุ้งยามาถวายแต่อาการไม่ดีขึ้น อาการทรุดหนักเรื่อยๆ หมอรู้ความจริงว่าท่านนั่งห้อยด้ายทำให้ตาไปไม่ซึมซาบเข้าไปภายใน ท่านไม่ยอมละทิ้งความตั้งใจ ทำให้หมอยกเลิกรักษาหนีจากท่านไป

ท่านได้พิจารณาทบทวนการกระทำของตัวเองและได้บอกเตือนตนเองว่า “ท่านจะเห็นแก่ดวงตาหรือเห็นแก่พระศาสนา ในสังสารวัฏอันไม่มีที่สุด การที่เกิดมาเป็นคนตาบอดย่อมนับไม่ถ้วน

^{๑๕} จำเนียร ทรงฤกษ์, **พระมหากัสสปเถระ**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (นนทบุรี : มติชนปากเกร็ด, ๒๕๕๑).

^{๑๖} พระธรรมวิสุทธิมงคล (หลวงตามหาบัว ญาณสมปนฺโน), **พระธุดงค์กรรมฐาน**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทศิลปสยามบรรณกิจและการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๕).

^{๑๗} พระมหาบุญนำ ปรกโม (คนหมั่น), “ศึกษาวิเคราะห์ความเจ็บป่วยกับการบรรลุลหรรณในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕).

พระพุทธเจ้าก็ได้ล่วงไปหลายร้อยหลายพันองค์ ท่านตั้งใจว่าจะไม่นอนตลอด ๓ เดือนในฤดูฝนนี้ ดวงตาจะฉิบหายหรือแตกก็ตามเถิด ท่านจงทรงไว้ซึ่งพระศาสนาอย่าเห็นแก่ดวงตาเลย” หลังจากนั้น ท่านเร่งทำความเพียรไม่ประมาท พร้อมกับเตือนใจตนตลอดว่า ท่านถูกหมอบอกเลิกไม่รักษาให้แล้ว เป็นผู้เที่ยงต่อความตายเพราะอะไรจึงมัวประมาทอยู่เล่า เมื่อให้โอวาทแก่ตนเองแล้วท่านมุ่งทำความเพียรจนได้บรรลุธรรม

ประเด็นที่น่าพิจารณาคือเมื่อบุคคลกำลังเร่งทำความเพียรเพื่อการบรรลุธรรม ความเจ็บป่วยเกิดขึ้นแทรกในระหว่างนั้น ย่อมเป็นอุปสรรคขัดขวางการบรรลุธรรมมากกว่าเป็นส่วนสนับสนุนส่งเสริม การบรรลุธรรมที่เรียกว่าชั้นธรรม แต่กรณีพระจักขุบาลความเจ็บป่วยเกิดขึ้นแต่การบริหารกายที่ไม่สม่ำเสมอ ความเพียรเกินกำลัง และวิบากของกรรม ประกอบกับความมีความมั่นคงในสัจจะที่ให้ไว้แก่ตนเอง คือจะเว้นการนอน ความขัดแย้งเกิดขึ้นภายในใจระหว่าง การเห็นความสำคัญของดวงตา และสัจจะหรือพระพุทธศาสนา การพิจารณาตัดสินใจเลือกทำอย่างใดอย่างหนึ่ง ก่อให้เกิดการตรวจสอบภายในใจตนเอง ทำให้เกิดความมุ่งมั่น มีความเพียรอย่างแรงกล้า เพื่อสนองตอบต่อการตัดสินใจของตนนั้น การปฏิบัติธรรมท่ามกลางความกดดันต่างๆ จึงเป็นการวัดศรัทธา ความเพียร สติ สมาธิ ปัญญา และกรณีนี้ไม่มีกัลยาณมิตรคอยชี้แนะ เผชิญความเจ็บป่วยโดยลำพัง แต่ยังสามารถบรรลุธรรมได้

๒) ศิลา ผรณปิติ ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์อรรถาธิบายอรรถกถาใน พระพุทธศาสนาเถรวาท : ศึกษาเฉพาะกรณีพระเรวตเถระ” ผลจากการวิจัยพบว่า พระเรวตเถระเป็นผู้ถืออรรถาธิบายอรรถกถา ได้รับการยกย่องจากพระบรมศาสดาในตำแหน่งเอตทัคคะทางการอยู่ป่าเป็นวัตร ท่านเป็นพระสาวกถือการปฏิบัติด้านนี้ จนเป็นผู้เลิศในด้านการอยู่ป่าจึงได้รับตำแหน่งเอตทัคคะ อยู่ในกลุ่มพระสาวกเอตทัคคะ ๔๑ รูป และท่านเป็นพระเถระผู้ใหญ่ในกลุ่มพระอสีติมหาสาวก ท่านบวชในช่วงปฐมโพธิกาลและบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ ส่วนบทบาทในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระเรวตเถระในครั้งพุทธกาล มี ๔ ด้านคือ ด้านสิ่งแวดล้อม ด้านมนุษยสัมพันธ์ ด้านสังคมและด้านวิธีการเผยแผ่ อรรถาธิบายอรรถกถาของพระเรวตเถระที่เป็นแนวทางต่อพระภิกษุไทยในปัจจุบัน ๗ ประเด็นคือ

- ๑) เพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติ
- ๒) ทำให้สติได้ปรากฏชัด จิตได้ตั้งมั่น อาสวะสิ้นไป และทำให้บรรลุธรรมอันยอดเยี่ยม
- ๓) พระภิกษุอยู่ป่าของไทยเริ่มปรากฏมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย
- ๔) ลักษณะทางภูมิประเทศสอดคล้องกับหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ทรงยกย่องการอยู่ป่า
- ๕) ลักษณะการปกครองคณะสงฆ์นำไปสู่การบัญญัติให้พระภิกษุอยู่ป่าว่าเป็นภิกษุฝ่ายอรัญญวาสี

๖) ลักษณะทางสังคมปัจจุบันถูกจำกัดด้วยกฎหมายป่าสงวน จึงหันมาปลูกป่าในอารามแทน

๗) ลักษณะทางคำสอนเรื่องการอยู่ป่าเป็นแบบอย่างการปฏิบัติ ซึ่งเป็นการปรับปรุงให้เข้ากับสถานการณ์ปัจจุบัน^{๑๘}

๓) พระสุริยนต์ ทสฺสนีโย (น้อยสงวน) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์บิณฑบาตในฐานะเป็นเครื่องมือหนุนชีวิตและกุศโลบายในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา” ผลจากการศึกษาวิจัยพบว่า บิณฑบาต หมายถึง การตกลงแห่งก้อนข้าว อาหารที่ใส่ลงในบาตรของพระสงฆ์ มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง เพราะเป็นวิถีในการดำรงชีวิต ความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ สามเณรนั้นขึ้นอยู่กับอาหารบิณฑบาต การบิณฑบาตจึงมีความสำคัญในฐานะเป็นกรณีกิจ คือ กิจที่พระภิกษุ สามเณรพึงกระทำเป็นกิจวัตรประจำวัน เป็นพุทธวงศ์ คือ พระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีต ต่างก็มีวิถีชีวิตที่อาศัยอาหารบิณฑบาตจากผู้อื่นเลี้ยงชีพ เป็นพุทธกิจ คือ กิจที่พระพุทธเจ้าทรงปฏิบัติเป็นประจำทุกวัน เพื่อโปรดสรรพสัตว์ เป็นการเลี้ยงชีพที่บริสุทธิ์สำหรับบรรพชิต และการสมათานบิณฑบาตเป็นวัตร จัดเป็นจุดดั่งที่ช่วยขัดเกลากิเลสให้ลดน้อยลง บาตรเป็นบริวารในปัจจัยสี่ บาตรมีก่อนพุทธกาลโดยใช้ผลน้ำเต้าหรือเมล็ดมะม่วงหิมพานต์ขนาดใหญ่ที่แห้ง ดินเผา กะโหลกผี เป็นต้น ของนักบวชสันยาสี เพื่อใช้รับอาหารทำวชิการมหาพรตถวายบริวารต่อพระพุทธองค์ มีบาตรอยู่ด้วยเป็นใบแรกในพระพุทธศาสนา^{๑๙}

๔) พระมหาไพบูลย์ วิบุโล (เลิศฤทธิ์ ธนะกุล) ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับเสนาสนะในพระพุทธศาสนา” ผลจากการวิจัยพบว่า เสนาสนะในทางพระพุทธศาสนา มี ๒ ประเภท คือ เสนาสนะตามธรรมชาติ หมายถึง โคนไม้ ป่า ถ้ำ เป็นการใช้ทรัพยากรทางธรรมชาติที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์สูงสุด กล่าวคือ เป็นที่สำหรับปฏิบัติธรรมและเผยแผ่ศาสนาธรรมของพระสงฆ์ผู้ออกจากเรือนบวชอุทิศตัวต่อพรหมจรรย์ และเสนาสนะที่สร้างขึ้น หมายถึง กุฏิ วิหาร ปราสาท ศาลา การเปรียญ ห้องตึกแถว โรงเรียน เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนทั่วไป มีส่วนร่วมในการสร้างเสนาสนะถวายแก่พระสงฆ์ผู้ปฏิบัติศาสนกิจ ทั้งเกื้อกูลในการเกื้อกูลกันและกัน ตลอดถึงเป็นการ

^{๑๘} ศีลา ปรมาภิตติ, “การศึกษาวิเคราะห์อารยัญญิกรุดงค์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท : ศึกษาเฉพาะกรณีพระเวตเถระ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔).

^{๑๙} พระสุริยนต์ ทสฺสนีโย (น้อยสงวน), “การศึกษาวิเคราะห์บิณฑบาตในฐานะเป็นเครื่องมือหนุนชีวิตและกุศโลบายในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔).

เชื่อมโยงสังคมมนุษย์ด้านต่างๆ ไว้ด้วยกัน เป็นระบบการพัฒนาเสนาสนะให้กลมกลืนกับสังคมที่เปลี่ยนไป^{๒๐}

๕) อัมพร จันทรัตน์ ได้ทำการวิจัยเรื่อง “ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการปฏิบัติธรรมกับการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท” ผลจากการวิจัยพบว่า ผู้ที่ปฏิบัติธรรมอย่างมั่นคงแล้ว รุดงค์คุณ ๕ ประการ คือ ความมกน้อย, ความสันโดษความขัดเกลากิเลส, ความอยู่ในที่สงัด และ ความเห็นประโยชน์ในการภาวนา ธรรม ๕ ประการนี้ จะเกิดแก่ผู้ปฏิบัติเป็นเหตุให้เข้าถึงความสันโดษในจิรตามมีตามได้, ความสันโดษในบิณฑบาตตามมีตามได้, ความสันโดษในเสนาสนะตามมีตามได้ และความเป็นผู้ยินดีในการภาวนา ตลอดทั้งเกื้อกูลไตรสิกขาให้มีความบริบูรณ์และเข้าถึงการบรรลุธรรม^{๒๑}

๖) พระครูนิวาสธรรมพลากร (อานวย สุขแจ่ม) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “ศึกษาบทบาทของมัลลลภิกษุที่ได้เอดทัคคะในพระพุทธศาสนา” ผลการวิจัยพบว่า ผู้วิจัยได้เลือกตัวอย่างพระภิกษุชรา ๕ รูป ซึ่งมีวิถีชีวิตที่แตกต่างกัน และได้อบรมบารมีในอดีตชาติมาเพื่อการบรรลุธรรม จึงเป็นเครื่องพิสูจน์ได้ว่าการบวชเมื่อตอนแก่ ก็สามารถพัฒนาตนเองจนสามารถบรรลุเป้าหมายสูงสุดของการบวชได้ คือ ได้บรรลุพระนิพพาน^{๒๒}

๗) วิโรจน์ พรหมสุด ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การบวชกระบวนการขัดเกลาเพื่อความเป็นศาสนทายาทคุณภาพ”^{๒๓} ผลการศึกษาพบว่า การบรรพชาอุปสมบทนั้นเป็นการบำเพ็ญพรตในพระพุทธศาสนา ทำให้บุคคลที่มีอุปนิสัยที่หยาบกระด้าง ได้มาฝึกฝนอบรมตนด้วยหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนา การบวชในสมัยพุทธกาลไม่ได้มีความยุ่งยาก มุ่งผลของการบวชคือการปฏิบัติเพื่อถ้อยถอนตนเองออกจากทะเลทุกข์

๘) พระมหาจรัญ ปลูกาวโร (อินทร์ยงค์) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การศึกษามโนทัศน์ของพระมหากัสสปเถระในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเถรวาท” ผลการศึกษาพบว่า พระมหากัสสปเถระเป็นแบบอย่างของผู้สันโดษที่ก่อให้เกิดความเลื่อมใสแก่บุคคลที่ปรารถนาน้อย อยู่อย่างเรียบง่าย ซึ่งถือว่าเป็น

^{๒๐} พระมหาไพฑูรย์ วิบุโล (เลิศฤทธิ์ธนะกุล), “การศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับเสนาสนะในพระพุทธศาสนา”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑).

^{๒๑} อัมพร จันทรัตน์, “ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการปฏิบัติธรรมกับการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐).

^{๒๒} พระครูนิวาสธรรมพลากร, “ศึกษามโนทัศน์ของมัลลลภิกษุที่ได้รับเอดทัคคะในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖).

^{๒๓} วิโรจน์ พรหมสุด, “การบวช : กระบวนกรขัดเกลาความเป็นศาสนทายาทคุณภาพ”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗).

เป็นธรรมเนียมปฏิบัติของเหล่านักบวชทั้งหลาย แม้ว่าท่านจะบวชเมื่อตอนแก่ก็ตามท่านก็ยังตั้งใจปฏิบัติธรรมจนได้บรรลุธรรม และยังคงดำรงตนในแนวทางความสันโดษจนเป็นที่ประจักษ์แก่คนทั่วไป แม้แต่พระศาสนายังทรงยกย่องท่านว่าเป็นเยี่ยมแห่งภิกษุผู้ทรงธุดงค์ และท่านยังมีทอดทิ้งธุระทางศาสนาด้วยในยามมีภัย^{๒๔}

จากการทบทวนเอกสารเบื้องต้น ผู้วิจัยพบว่าได้มีการทำการวิจัยพระสาวกทั้งส่วนที่เป็นพระภิกษุ พระภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา เป็นจำนวนมาก โดยมุ่งไปที่ประวัติ บทบาทของท่านเหล่านั้นเป็นวัตถุประสงค์สำคัญ ซึ่งทำให้ได้ทราบประวัติความเป็นมาของท่านเหล่านั้นพร้อมทั้งหลักคุณธรรมประจำตัวของท่าน แต่ยังไม่มีการวิจัยเกี่ยวกับพระจักขุบาลเถระเลย ทั้งๆ ที่ท่านนั้นก็มีประวัติที่น่าสนใจ และมีประเด็นต่างๆ ที่จะต้องทำการศึกษาวิเคราะห์

ดังนั้นผู้วิจัยจึงมีความสนใจศึกษาวิจัยในประเด็น หลักการดำรงเพศสมณะในพระพุทธศาสนา ชีวประวัติและหลักการดำรงเพศสมณะของพระจักขุบาลเถระ แล้วนำมาวิเคราะห์การดำรงเพศสมณะของพระจักขุบาลเถระ และที่สำคัญเพื่อตอบคำถามและวัตถุประสงค์ของการวิจัยที่ตั้งไว้

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยมีวิธีการดำเนินการวิจัย ดังนี้

๑.๗.๑ ศึกษาข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Source) ได้แก่

- ก. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙
- ข. พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาแปล ภาษาไทย ชุด ๙๑ เล่ม ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๕๙

๑.๗.๒ ศึกษาข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Source) ได้แก่

- ก. ฎีกา อนุฎีกา ปกรณ์วิเสส
- ข. ตำราวิชาการด้านพระพุทธศาสนา พร้อมทั้งหนังสือ บทความ นิตยสาร เอกสาร และงานวิจัยอื่นที่เกี่ยวข้อง

๑.๗.๓ รวบรวมข้อมูลจากเอกสาร นำมาวิเคราะห์ เรียบเรียง สรุปและเสนอผลการวิจัย

^{๒๔} พระมหาจำรูญ ปญฺญาวโร (อินทร์องค์), “ การศึกษาบทบาทของพระมหากัสสปเถระในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐).

๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับ

- ๑.๘.๑ ได้ทราบหลักการดำรงเพศสมณะในพระพุทธศาสนา
- ๑.๘.๒ ได้ทราบชีวประวัติและการดำรงเพศสมณะของพระจักขุบาลเถระ
- ๑.๘.๓ ได้ทราบการวิเคราะห์หลักการดำรงเพศสมณะของพระจักขุบาลเถระ
- ๑.๘.๔ เป็นประโยชน์ในวงวิชาการพระพุทธศาสนาและประชาชนผู้สนใจ

บทที่ ๒

หลักการดำรงเพศสมณะในพระพุทธศาสนา

สมณะเป็นคำที่ใช้เรียกนักบวชในศาสนาและลัทธิในศาสนาต่างๆ ไม่จำเพาะเจาะจงว่าศาสนาใดศาสนาหนึ่ง ในพระพุทธศาสนานั้นเรียกผู้ที่เข้ามาบวชอยู่หลายชื่อด้วยกัน เช่น สมณะ พระภิกษุ บรรพชิต และพระสงฆ์ เป็นต้น แต่คำว่า “สมณะ” จะมีความหมายที่ชัดเจน คือ มุ่งไปที่อกาภิกิริยา เป็นผู้ที่มีความประพฤติสงบเสงี่ยม มีความสำรวมอินทรีย์ เป็นต้น

ดังนั้น เพื่อให้เห็นความแตกต่างกันอย่างชัดเจน ระหว่างสมณะในพระพุทธศาสนากับสมณะในศาสนา ลัทธิในศาสนาอื่น ในส่วนของบทที่ ๒ นี้ ทางผู้วิจัยจะได้กล่าวถึง สมณะในพระพุทธศาสนา หลักการดำรงเพศสมณะ และหลักการดำรงเพศสมณะในยามวิฤตตามหลักพระพุทธศาสนา ตามลำดับไป

๒.๑ สมณะในพระพุทธศาสนา

สมณะในแต่ละศาสนานั้นย่อมมีข้อวัตรปฏิบัติที่แตกต่างกันไป ตามแต่คำสอนของศาสนาที่ได้วางกฎระเบียบไว้ ในพระพุทธศาสนานั้นก็เช่นเดียวกัน พระพุทธองค์ทรงได้วางกรอบการประพฤติปฏิบัติของพระภิกษุเอาไว้ ที่เรียกว่า “พระวินัย” ซึ่งเป็นพุทธบัญญัติโดยตรง แบ่งออกเป็น ๒ ส่วน คือ

๑) อาทิพรหมจริยกาสิกขา หมายถึง หลักการศึกษาอบรมในฝ่ายบพัญญูหรือข้อปฏิบัติอันเป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์

๒) อภิสมาจารียกาสิกขา หมายถึง หลักการศึกษาอบรมในฝ่ายขนบธรรมเนียมที่เกี่ยวกับการยาท และความเป็นอยู่ที่ดีงาม สำหรับชักนำความประพฤติ ความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ให้ดีงาม มีคุณค่า น่าเลื่อมใสศรัทธาของมหาชน^๑

ดังนั้น ในส่วนของตอนที่ ๒.๑ นี้จะได้กล่าวถึง ความหมายของสมณะ ความเป็นมาประเภท หน้าที่ และเป้าหมายของสมณะตามลำดับ ดังต่อไปนี้

^๑ พระปลัดประสาร จิตธมโม พร้อมคณะ, ประมวลพระพุทธบัญญัติ อริยวินัย จากพระไตรปิฎก, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (ราชบุรี : ธรรมรักษ์การพิมพ์, ๒๕๔๕), หน้า ๑.

๒.๑.๑ ความหมายของสมณะ

คำว่า “สมณะ” เป็นคำที่คนทั่วไปคุ้นเคยกันเป็นอย่างดี และมักมุ่งหมายไปที่นักบวชเป็นสำคัญ แต่ในครั้งพุทธกาลคำว่าสมณะนั้นเป็นคำที่ถูกใช้เรียกขานพระนามของพระพุทธเจ้า เช่น ในกรณีที่ท่านอรุเวลกัสสปะหัวหน้าชฎิลแทบลุ่มแม่น้ำในตำบลคยาสิสะ ได้ขานพระนามของพระพุทธเจ้าว่า “มหาสมณะ”^๒ หรือกรณีการสนทนากันระหว่างพระอัสสชิกับท่านสารีบุตรปริพาชก พอท่านเห็นอาการกิริยาของท่านพระอัสสชิก็เกิดความเลื่อมใสในจริยาวัตรอันงดงาม สรรวมอินทรีย์ของพระอัสสชิ และได้ถามถึงหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งพระอัสสชิท่านได้กล่าวตอบเพียงใจความสั้นๆ ว่า “ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุพระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะมีปกติตรัสอย่างนี้”^๓

เพื่อให้เกิดความชัดเจนในความหมายของคำว่า “สมณะ” ได้มีนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาหลายท่านได้ให้ความหมาย “สมณะ” เอาไว้ ทางผู้วิจัยจะได้นำมากล่าวพอเป็นตัวอย่าง ดังนี้

๑) พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายเอาไว้ในหนังสือพจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ ไว้ว่า สมณะ คือ ผู้สงบ หมายถึง นักบวชทั่วไป แต่ในพระพุทธศาสนา ท่านให้ความหมายจำเพาะ หมายถึง ผู้ระงับบาป ได้แก่ พระอริยบุคคลและผู้ปฏิบัติเพื่อปฏิบัติเพื่อระงับบาป ได้แก่ผู้ปฏิบัติธรรมเพื่อเป็นพระอริยบุคคล^๔

๒) สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (พิมพ์ ธมฺมธโร) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “มงคลยอดชีวิต ฉบับสมบูรณ์” ไว้ว่า สมณะ หมายถึง ผู้สงบทั่วไป มุ่งรวมถึงนักบวชและคฤหัสถ์ชายและหญิง เป็นผู้ที่มีกิริยาสงบ (สงบกาย) วาจาสงบ และ ใจสงบ^๕

สรุปได้ว่า “สมณะ” หมายถึง นักบวชทั่วไป ที่มีบาประงับแล้วหรือกำลังปฏิบัติตนเพื่อระงับบาป จนได้บรรลุเป็นพระอริยบุคคลขั้นใดขั้นหนึ่ง หรือเป็นผู้มีกาย วาจา ใจ สงบจากบาป และกำลังปฏิบัติเพื่อละกิเลสให้หมดไปจากจิตใจ

^๒ วิ.มหา. (ไทย) ๔/๓๗/๔๗.

^๓ วิ.มหา. (ไทย) ๔/๖๐/๗๓.

^๔ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๓๙๗.

^๕ สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (พิมพ์ ธมฺมธโร), มงคลยอดชีวิต ฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๙), หน้า ๕๑๗.

๒.๑.๒ ความเป็นมาของสมณะ

สมณะนั้นเกิดขึ้นมาจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ถือเป็นการเปลี่ยนแปลงโดยการปฏิรูป (Reform) คือแบบค่อยเป็นค่อยไป มีการปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกที่ละเอียดทีละน้อย ในห้วงระยะเวลาอันยาวนาน นักสังคมวิทยา (Socialist) ที่เน้นการเปลี่ยนแปลงสังคมและวัฒนธรรมในรูปแบบนี้ คือ เอมีล เดอร์ไคม์ (Emile Durkheim) ซึ่งมีการอธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และค่านิยมของสมาชิกในรูปแบบเดียวกันไปสู่สังคมแบบ Organic Solidarity ซึ่งสมาชิกในสังคมมีความสัมพันธ์กัน โดยความจำเป็นทางหน้าที่หรือตำแหน่งทางสังคม^๖

มีการกล่าวถึงการเกิดขึ้นของสมณะไว้อย่างชัดเจนในอัครคัมภีร์ โดยพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแก่สามเณรชื่อว่าเสฏฐะและสามเณรชื่อว่าภราทวาชะ ขณะประทับอยู่ ณ ปราสาทของนางวิสาขาไมครมาตาในบุพพาราม เขตกรุงสวตถิ เพื่อทรงชี้แจงให้เข้าใจถึงการกำเนิดของโลกและวิวัฒนาการทางสังคม จนก่อให้เกิดระบบชนชั้นต่างๆ ขึ้นมา

ในพระสูตรได้กล่าวถึงการความเชื่อของวรรณะพราหมณ์ ที่ถือว่าวรรณะของตนเองนั้นสูงส่ง ดีงามกว่าวรรณะอื่น จนเป็นเหตุให้เกิดการดูถูกเหยียดผิวเกลียดชังกัน โดยถือว่าวรรณะของตนนั้นประเสริฐที่สุด มีวรรณะดี ผิวขาว บริสุทธิ เป็นบุตรที่เกิดจากพระโอษฐ์ของพระพรหม เกิดจากการเนรมิตของพระพรหม เป็นทายาท วรรณะอื่นนั้นล้วนเลวทราม ผิดดำต่าง ไม่บริสุทธิ และได้กล่าวโจมตีพระภิกษุในพระพุทธศาสนาอย่างรุนแรงมาโดยตลอดว่า พวกสมณะศรัทธาโล้น เป็นผู้ที่มีวรรณะต่ำทราม เป็นคนรับใช้ เป็นพงศ์เผ่าของมาร ไม่สมควรจะเข้าไปใกล้^๗

พระพุทธองค์ตรัสแก้วาทะของบรรดาพราหมณ์ว่า พวกพราหมณ์ที่กล่าวอย่างนั้นเพราะไม่รู้แจ้งความจริง พวกเขานั้นเกิดจากอุทรของนางพราหมณ์แท้ๆ แต่กลับไปกล่าวยกย่องตัวเองว่า เกิดจากพรหม เป็นผู้ประเสริฐ เป็นต้น ในความเป็นจริงนั้น ไม่ว่าชนในวรรณะใดก็ตาม ถ้าประพฤติกายทุจริต วาจทุจริตและมโนทุจริต ความประพฤตินั้นก็จัดได้ว่าเป็นอกุศลธรรม เป็นของที่มีโทษ ไม่ควรประพฤติ ไม่ใช่จริยธรรม เป็นธรรมดำ มีวิบากดำ วิญญูชนทั้งหลายต่างดิ้นรน ในทางตรงข้ามกันหากชนในวรรณะต่างๆ นั้น ประพฤติกาย วาจาและใจในทางสุจริต ความประพฤติอย่างนั้นจัดว่าเป็นกุศลธรรม ไม่มีโทษ ควรประพฤติ เป็นจริยธรรม เป็นธรรมขาว มีวิบากขาว วิญญูชนทั้งหลายต่างสรรเสริญ

^๖ พระครูปริยัติกิตติธำรง, ผศ.ดร. (ทองขาว กิตติธำรง), การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม, สารนิพนธ์ พุทธศาสนปริทัศน์ ประจำปี ๒๕๕๖, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (พระนครศรีอยุธยา : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๒๕๖.

^๗ ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๑-๑๑๔/๘๓-๘๕.

และหากมีคำถามว่าผู้ที่เขามาบวชในธรรมวินัยนี้ว่า เป็นพวกไหนกัน (วรรณะไหน) พระพุทธรองค์ทรงให้หมู่ภิกษุตอบว่า เป็นพวกพระสมณศากยบุตร^๘

พระพุทธรองค์ทรงกล่าวถึงการกำเนิดขึ้นของโลก ว่าในช่วงที่โลกเสื่อมลงจนสลายไปนั้น สัตว์โลกจำนวนหนึ่งได้ไปเกิดในชั้นอาภัสสรพรหม มีสภาพเป็นกายทิพย์ มีฤทธิ์ทางใจ มีปิตีเป็นอาหาร มีรัศมีแผ่ซ่านออกจากกาย สัญจรอยู่ในอากาศ สถิตอยู่ในวิมานอันงดงามเป็นห้วงระยะเวลาอันแสนนาน จนกระทั่งโลกได้ก่อตัวขึ้นใหม่ เหมาะแก่การก่อกำเนิดขึ้นของสิ่งมีชีวิต มีพืชพรรณธัญญาหารเกิดขึ้นตามลำดับ คือ จัวนดิน สะเก็ดดิน เครือดิน ข้าวสาลี เป็นต้น

พรหมจากชั้นอาภัสสรพรหมได้จุติลงมาเกิดในโลก พร้อมด้วยคุณลักษณะอันพิเศษของพรหม เช่น มีกายทิพย์ มีฤทธิ์ทางใจ เป็นต้น ต่อมาได้บริโภคน้ำจันดิน เกิดความติดใจในรสอาหาร ทำให้คุณวิเศษต่างๆ ของพรหมได้อันตรธานไปสิ้น จนเกิดการเปลี่ยนแปลงของสรีระอย่างชัดเจน ผิวพรรณสีบ้าง เลวบ้าง นำไปสู่การเหยียดผิวกัน จิตใจก็หยาบกระด้างขึ้นตามลำดับ มีการปรากฏเพศของความเป็นชายหญิงชัดเจน เกิดการเสพเมถุนธรรม นำไปสู่การสร้างบ้านเรือน จึงเรียกคนกลุ่มนี้ว่า อาคาริก คือผู้ครองเรือน ส่วนผู้ที่ไม่มีเรือน เรียกว่า อนาคาริก ซึ่งต่อมาก็คือกลุ่มนักบวชนั่นเอง^๙

สังคมในขณะนั้นได้เกิดการเปลี่ยนแปลงกับทั้งทรัพยากรที่ใช้ในการบริโภคเพื่อการยังชีพก็เริ่มขาดแคลน ไม่เพียงพอกับความต้องการของคนในสังคม มีการกักตุนและสะสมอาหารเพื่อการบริโภคสำหรับตนและสมาชิกในครอบครัว เมื่อปัจจัยเครื่องยังชีพตามธรรมชาติขาดแคลนไม่เพียงพอ จึงจำต้องทำการเพาะปลูก มีการตั้งรกรากอย่างถาวร กลายเป็นชุมชนขนาดใหญ่ มีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน และทรัพย์สิน จนนำไปสู่การละเมิดจากบุคคลภายนอก การป้องกันทรัพย์สินของตนก็เกิดขึ้น ทำให้สังคมโดยรวมเกิดความสับสนวุ่นวายและความรุนแรงขึ้น ระบบสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองจึงได้วิวัฒนาการขึ้น มีการประชุมคัดเลือกบุคคลที่มีลักษณะดี มีความรู้และคุณธรรมขึ้นมาปกครอง โดยยินดียอมแบ่งปันผลประโยชน์ของตนให้แก่ผู้ที่เข้ามาทำหน้าที่ปกครอง ซึ่งต่อมาก็คือระบบภาชีนนั้นเอง บุคคลที่ถูกเลือกให้เป็นผู้ปกครองมีชื่อเรียกต่างๆ กัน เช่น ชัตติยะ หรือ กษัตริย์ ราชา และ มหาสมมติราช

ประชาชนส่วนหนึ่งนั้นยังมีจิตใจโหดร้าย หยาบคาย ปาเถื่อนและมักละเมิดสิทธิของผู้อื่น อยู่เป็นประจำ จึงต้องก่อให้เกิดกลุ่มคนอีกกลุ่มหนึ่งขึ้นมา เพื่อทำหน้าที่สั่งสอนศีลธรรมอันดีงามและทำพิธีลอยบาป จึงมีคำเรียกว่า “พราหมณ์” ส่วนพวกที่ครองเรือนที่ต้องประจักษ์อาชีพต่างๆ ตามความถนัดของตนและตระกูลนั้น มีชื่อเรียกว่า “เวสสา” หรือ พวกแพศย์ และยังมีคนอีกกลุ่มหนึ่งที่

^๘ ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๕-๑๑๖/๘๕-๘๘.

^๙ ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๙-๑๒๙/๘๘-๙๕.

ต้องทำงานหนัก เพื่อรับใช้คนในวรรณะอื่นที่สูงกว่า มีสถานะต่ำกว่าพวกแพศย์ จึงมีชื่อว่า “สุททะ” หรือ ศุทร

คนในสังคมขณะนั้น ได้ถูกแบ่งแยกและจัดเป็นระบบชนชั้นขึ้นมา ตามความจำเป็นทางสังคม แต่ก็ยังมีปัญหาที่คอยบีบคั้นอยู่ คนในวรรณะทั้ง ๔ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศุทร บางคนได้เกิดความเบื่อหน่ายในหน้าที่การงานและภาระต่างๆ ของตนที่ต้องรับผิดชอบ เบื่อหน่ายในระบบวรรณะ จึงได้ละทิ้งบ้านเรือนออกบวชเป็นบรรพชิต โดยเรียกตัวเองว่า “สมณะ” คำว่า สมณะจึงได้เกิดขึ้นนับแต่นั้นมา^{๑๐}

สมณะนั้นเกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ในทางพระพุทธศาสนานั้นได้มีหลักฐานชัดเจนปรากฏในอัครคัมภีร์ ซึ่งมีการกล่าวถึงการกำเนิดและการวิวัฒนาการทางสังคม โดยกล่าวถึงการเกิดปัญหาขึ้นในสังคม จนนำไปสู่การจัดระบบชนชั้นเพื่อเข้ามาทำหน้าที่แก้ไขปัญหาดังกล่าว ซึ่งเรียกว่าระบบวรรณะขึ้น แต่ต่อมาก็สร้างปัญหาให้กับสังคม เพราะมีการเหยียดผิว ดูถูกกันของคนต่างวรรณะ ทำให้เกิดความไม่เป็นธรรมขึ้นในสังคม จนนำไปสู่การหลีกหนีออกจากระบบ กลุ่มคนเหล่านี้ก็คือ สมณะ นั่นเอง

สมณะในต้นกัปนั้นเกิดขึ้นจากความไม่พอใจในสภาพทางสังคมในขณะนั้น ซึ่งสังคมอินเดียโบราณนั้นได้ยึดโยงชีวิตและความเป็นไปในสังคมให้เกี่ยวพันกับความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์ ทุกอย่างจึงเสมือนถูกกำหนดไว้เรียบร้อยแล้วจากเทพเจ้า มนุษย์มีอาจจะหลุดพ้นจากอำนาจของเทพเจ้าได้ แม้จะใช้ความพยายามอย่างมากถึงเพียงใด การจัดระบบวรรณะทางสังคมเป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงการใช้ความเชื่อทางศาสนาจัดคนในสังคม คือ วรรณะกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ และศุทร และหากมีการแต่งงานข้ามวรรณะขึ้น ก็จะถูกจัดให้เป็นวรรณะจัณฑาล ซึ่งถือว่าเป็นวรรณะที่ต่ำช้า เป็นที่รังเกียจของคนในสังคม ดังที่มีกล่าวรายละเอียดในอัครคัมภีร์^{๑๑}

การจัดคนในลักษณะนี้อาจก่อให้เกิดผลดีคือ ทำให้สังคมสงบเรียบร้อย ทุกคนทำบทบาทหน้าที่ตามวรรณะของตน สังคมไม่สับสนวุ่นวาย แต่ก็สร้างความทุกข์ให้ประชาชนเป็นจำนวนมาก มีเพียงวรรณะชั้นสูงที่ได้มีโอกาสทางสังคมและการเข้าถึงทรัพยากรในการบริโภค คนในวรรณะต่ำต่างได้รับความลำบาก สภาพการณ์อย่างนี้ก่อให้เกิดความคับแค้นใจ จนต้องออกไปแสวงหาแนวทางใหม่ที่จะสามารถสร้างความสุขสงบสุขที่แท้จริงให้กับตนเอง โดยหันหลังให้กลับสังคม สมณะในช่วงต้นกัปจึงเกิดขึ้นด้วยเหตุผลทางสังคม

แต่สมณะในพุทธกาลนั้น ไม่ได้เกิดขึ้นด้วยเงื่อนไขทางสังคม แต่การออกดำรงเพศสมณะนั้นเพราะการตระหนักถึงปัญหาที่ยิ่งใหญ่คือความทุกข์ที่คอยบีบคั้นจิตใจ จนยากที่จะชำระล้างให้

^{๑๐} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๓๐-๑๓๕/๙๖-๙๙.

^{๑๑} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๑-๑๑๖/๘๓-๘๗.

หมดไปได้ในภาวะของความเป็นทุกข์ การออกบวชจึงเป็นหนทางที่จะบำเพ็ญเพียรได้อย่างเต็มที่ พระพุทธองค์ก็ทรงมีพระดำริอย่างนี้ จึงได้ตัดสินพระทัยออกผนวช และเมื่อพระองค์ได้บรรลุธรรมแล้ว ได้ทรงตัดสินพระทัยแสดงธรรม ได้มีผู้ศรัทธาในคำสอนและได้ออกบวชตาม จึงเป็นสมณะที่เกิดจากการได้ฟังธรรมและมีศรัทธา มุ่งหวังจะปฏิบัติให้พ้นทุกข์ตามคำสอนของพระพุทธองค์ พระพุทธองค์ทรงสลายชาติชั้นวรรณะ โดยยึดหลักความประพาสสำคัญว่า “วรรณะ ๔ มาบวชเป็นบรรพชิตแล้ว ย่อมละชื่อและโคตรเดิม เปรียบด้วยแม่น้ำใหญ่ไหลลงสู่มหาสมุทรแล้วย่อมละชื่อเดิม”^{๑๒} และทรงให้ถือเอาธรรมเป็นใหญ่ในโลกหาใช่เอาชาติชั้นวรรณะดังพุทธดำรัสว่า “ธรรมเท่านั้นประเสริฐที่สุดในหมู่ชนทั้งในโลกนี้และโลกหน้า”^{๑๓} เมื่อมีกุลบุตรเข้ามาบวชมากก็ก่อให้เกิดปัญหา ความเสื่อมเสียตามมา จึงได้มีการบัญญัติพระวินัยเพื่อเป็นกฎกติกาการอยู่ร่วมกัน ดังนั้น สมณะในครั้งพุทธกาลนั้น จะต้องปฏิบัติตามหลักธรรม คือ คำสอน และหลักพระวินัย คือ คำสั่งห้าม

ข้อแตกต่างอีกประการหนึ่งคือ สมณะในครั้งต้นกัปนั้นอาจจะยังไม่มีเป้าหมายในการบวชที่ชัดเจน คือ ยังไม่มีปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ กล่าวคือ การบวชเป็นเพียงการแสวงหาความสงบตามที่ตนเองคิดได้ โดยอาจไม่รู้เลยว่าแนวทางที่ตนเองปฏิบัตินั้น สุดท้ายปลายทางแล้วจะนำพาตนเองไปสู่อะไร และต่างคนก็ต่างแสวงหาตามวิธีของตน หรือจะกล่าวได้ว่า สมณะในครั้งต้นกัปนั้น ไม่ได้มีการร่วมกัน เป็นหมู่เป็นคณะที่ชัดเจน ส่วนสมณะในสมัยพุทธกาลนั้น มีความชัดเจน เนื่องจากมีพระศาสดากำเนิดขึ้นแล้ว ทั้งจากพระพุทธศาสนา และศาสนาเซน ของท่านพระมหาวิระ ตลอดทั้งมีครูทั้งหก ซึ่งคอยสั่งสอนประชาชนตามลัทธิความเชื่อของตน

๒.๑.๓ ประเภทของสมณะ

สมณะนั้นถ้ามุ่งไปที่คุณลักษณะแล้ว ก็หมายถึงผู้สงบ ซึ่งก็จะมีคามหมายที่กว้างขวาง โดยไม่ได้หมายเอาเฉพาะแต่นักบวช จะเป็นใครก็ได้ที่อาการสำรวม สงบกาย วาจาและใจ แต่ถ้าเล็งไปที่พระดำรัสของพระพุทธองค์ที่ตรัสไว้ในอัครคัมภีร์แล้ว สมณะนั้นคือ กลุ่มคนที่ไม่พอใจในระบบวรรณะหรือเป้าหมายในครองเรือน จึงตัดสินใจออกบวชเป็นผู้ไม่มีเรือนที่เรียกว่า อนาคาริก ซึ่งก็คือนักบวช หรือ สมณะนั่นเอง ดังนั้น เกณฑ์ของการจัดประเภททางผู้วิจัยจึงมุ่งไปที่ผู้ออกบวชจากเรือนเป็นสำคัญ โดยยึดหลักเกณฑ์ที่กล่าวไว้ในอัครคัมภีร์ สามารถจัดประเภทสมณะในพระพุทธศาสนาได้ดังนี้

^{๑๒} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๑/๓๐๘.

^{๑๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๗/๘๘.

๑๗ ฝ่ายปริยัติปกรณ กongsasansiksha kramkarsana, **อธิบายวินัยบัญญัติ**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : การศาสนา, ๒๕๓๑), หน้า ๑๒.

๑. เอหิภิกขุอุปสัมปทา
๒. สรณคมณอุปสัมปทา
๓. โอวาทปฏิกคณอุปสัมปทา
๔. ปัญหาพยากรณ์อุปสัมปทา
๕. ครุจัมมปฏิกคณอุปสัมปทา
๗. อัญญาจิกขาอุปสัมปทา
๘. ญัตติจตุตถกัมมอุปสัมปทา

เมื่อผ่านกระบวนการบวชตามวิธีการดังกล่าวแล้วก็จะได้ชื่อว่าเป็นนักบวชในพระพุทธศาสนา เช่น กรณีของการบวชของพระอัญญาโกณฑัญญะ ที่พระพุทธองค์ตรัสเพียงว่า “เธอจงมาเป็นภิกษุเถิดธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว เธอจงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด”^{๑๘} แต่เมื่อต้องการให้เกิดความชัดเจนของสมมติสงฆ์ที่เป็นปัจเจกบุคคลนั้น สามารถจัดประเภทได้ ดังนี้

๑. สามเณร หมายถึง เหล่าก่อกำหนดสมณะ เป็นบรรพชิตในพระพุทธศาสนา เป็นผู้ที่ยังไม่ได้อุปสมบท เพียงแต่รับการบรรพชาด้วยไตรสรณคมน์ ถือนสิกขาบท ๑๐ และกิจวัตรบางอย่างตามปกติ มีอายุยังไม่ครบ ๒๐ ปีบริบูรณ์ ซึ่งตามตำนานกล่าวไว้ว่าพระราหุลซึ่งเป็นพระราชโอรสของเจ้าชายสิทธัตถะและพระนางยโสธราพิมพา เป็นสามเณรองค์แรกในพระพุทธศาสนา^{๑๙} ในสิกขาบทกถา วินัยปิฎก มหาวรรค ได้กล่าวถึงบรรดาสามเณรได้คำนึงถึงสิกขาบทของตน โดยคิดว่าตนเองจะต้องรักษาสิกขาบทเท่าไรจึงจะเหมาะสม ภิกษุทั้งหลายจึงได้นำความขึ้นกราบทูลถามพระผู้มีพระภาค พระองค์รับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตสิกขาบท ๑๐ แก่สามเณร และให้สามเณรศึกษาในสิกขาบท ๑๐ นั้น คือ

- ๑) เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์
- ๒) เจตนางดเว้นจากการถือเอาของที่เจ้าของมิได้ให้
- ๓) เจตนางดเว้นจากพฤติกรรมอันมิใช่พรหมจรรย์
- ๔) เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ
- ๕) เจตนางดเว้นจากน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท
- ๖) เจตนางดเว้นจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล
- ๗) เจตนางดเว้นจากการฟ้อนรำ ขับร้อง บรรเลงดนตรีและการเล่นอันเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์

^{๑๘} วิ.ม.ท. (ไทย) ๔/๑๘/๒๕.

^{๑๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๓๙.

๘) เจตนาถว้นจากการตัดทรงดอกไม้ของหอมและเครื่องลูบไล้ซึ่งใช้เป็นเครื่องประดับตกแต่ง

๙) เจตนาถว้นจากที่นอนสูงและที่นอนใหญ่

๑๐) เจตนาถว้นจากการรับทองและเงิน

ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตสิกขาบท ๑๐ เหล่านี้แก่สามเณร และให้สามเณรศึกษาในสิกขาบท ๑๐ เหล่านี้^{๒๐}

๒. สามเณรี คือ สามเณรผู้หญิง หรือหญิงรับบรรพชาในสำนักภิกษุณี ถ้อยสิกขาบท ๑๐ เหมือนสามเณร^{๒๑}

๓. พระภิกษุ คือ ชายที่ได้อุปสมบทแล้ว บวชเป็นพระ เป็นพระผู้ชาย หรือมีความหมายว่า “ผู้มองเห็นภัยในสงสาร หรือ “ผู้ทำลายกิเลส”^{๒๒} หากแปลตามศัพท์ว่า “ผู้ขอ”^{๒๓} พระภิกษุต้องปฏิบัติตามพระวินัย ซึ่งเป็นพุทธบัญญัติ แบ่งออกเป็น ๒ ส่วน คือ

๑) อาทิพรหมจริยกาสิกขา คือ หลักการศึกษาอบรมฝ่ายบวชบัญญัติ หรือข้อปฏิบัติอันเป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้เป็นพุทธอาณา เพื่อป้องกันความประพฤติเสียหาย และได้ทรงวางโทษแก่ภิกษุผู้ล่วงละเมิด โดยปรับอาบัติหนักบ้าง เบาบ้าง พระสงฆ์สวดทุกกึ่งเดือน ที่เรียกว่า “พระปาฏิโมกข์”^{๒๔}

๒) อภิสมจาริกาสิกขา หมายถึง หลักการศึกษาอบรมในฝ่ายชนบวชเรียนเกี่ยวกับมรรยาท และความเป็นอยู่ที่ดีงามสำหรับชักนำความประพฤติ ความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ให้ดีงาม มีคุณค่า น่าเลื่อมใสยิ่งขึ้นไปของมหาชน^{๒๕}

๔. พระภิกษุณี คือ หญิงที่ได้อุปสมบทแล้ว เป็นพระผู้หญิงในพระพุทธศาสนา^{๒๖} มีหลักฐานปรากฏในมหาปชาบดีโคตมีวัตถุ ได้กล่าวไว้ว่า ขณะที่พระพุทธองค์ประทับสำราญอยู่ ณ นิโครธาราม กรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะนั้น พระนางมหาปชาบดีโคตมีได้เสด็จเข้าไปเฝ้า และได้ทูลขออุปสมบทในพระธรรมวินัย พระพุทธองค์ตรัสห้ามถึง ๓ วาระ เมื่อไม่ได้ตามพระประสงค์ พระนางทรงเสียพระทัยอย่างมาก แต่ก็ไม่ทรงเลิกละความพยายามในการเสด็จออกบวช

^{๒๐} วิ.ม.หา. (ไทย) ๔/๑๐๖-๑๐๗/๑๖๘-๑๖๙.

^{๒๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๓๙.

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๘.

^{๒๓} วิ.ม.หา. (ไทย) ๒/๕๒/๒๓๙.

^{๒๔} ดูในภาคผนวก.

^{๒๕} พระปลัดประสาร จิตธมโม พร้อมคณะ, ประมวลพระพุทธบัญญัติ อริยวินัย จากพระไตรปิฎก, คำชี้แจงก่อนอ่าน.

^{๒๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๘๘.

หลังจากที่พระพุทธองค์พร้อมด้วยพระภิกษุหมู่ใหญ่เสด็จออกจากแคว้นสักกะ เสด็จพำนัก ณ ภูฏาการศาลา ปามหาวัน เมืองเวสาลี พระนางได้ปลงพระเกศา ทรงนุ่งผ้ากาสาเยะ พร้อมด้วยนางศากยانیทั้งหลาย ได้เสด็จออกติดตามพระพุทธองค์ไป พระอานนท์ทรงเห็นความตั้งพระทัยอันแรงกล้าของพระนางพร้อมด้วยเหล่านางศากยانیบริวารตามเสด็จ จึงได้รับภาระหน้าที่เข้าไปทูลขอการอุปสมบทกับพระพุทธองค์ แต่พระองค์ก็ทรงตรัสห้ามถึง ๓ วาระ พระอานนท์จึงได้ทูลถามพระพุทธองค์ถึงการบรรลุมรรคผล

พระอานนท์ : มาตุคามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต ในพระธรรมวินัยที่พระตถาคตทรงประกาศไว้ จะสามารถทำให้แจ้งโสดาปัตติผลสภิกขาคามิผล อนาคามิผล หรือ อรหัตตผลได้หรือไม่พระพุทธเจ้าข้า

พระพุทธองค์ : อานนท์ มาตุคามออกจากเรือนบวช เป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยที่ตถาคตทรงประกาศไว้สามารถทำให้แจ้งโสดาปัตติผลสภิกขาคามิผล อนาคามิผล หรือ อรหัตตผลได้

พระอานนท์ : ถ้ามาตุคามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยที่พระตถาคตทรงประกาศไว้ สามารถทำให้แจ้งโสดาปัตติผลสภิกขาคามิผล อนาคามิผล หรืออรหัตตผลได้ พระนางมหาปชาบดีโคตมี ผู้เป็นพระมาตุจฉาของพระผู้มีพระภาคทรงมีอุปการะมาก เคยประทับประคองดูแลถวายเกศียรรถาร (นํ้านม) เมื่อพระชนนีสวรรคต ได้ให้พระผู้มีพระภาคเต็มเกศียรรถารขอประทานวโรกาส ขอมาตุคามพึงได้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยที่พระตถาคตประกาศไว้แล้วด้วยเถิด พระพุทธเจ้าข้า”

พระพุทธองค์ : อานนท์ ถ้าพระนางมหาปชาบดีโคตมีรับ ครุธรรม ๘ ข้อ (การรับครุธรรม) นั้นแหละจึงเป็นการอุปสมบทของพระนางมหาปชาบดีโคตมี
นั่น ^{๒๗}

ครุธรรม ๘ ประการที่เป็นเงื่อนไขของการอุปสมบทของพระนางปชาบดีโคตมี ถือเป็นเรื่องสำคัญ เนื่องจากพระพุทธองค์ทรงคำนึงถึงความตั้งมั่นแห่งพระพุทธศาสนาเป็นสำคัญ ไม่ใช่การลิดรอนสิทธิของสตรีแต่ประการใด ครุธรรม ๘ ประการ คือ

๑. ภิกษุณีถึงจะบวชได้ ๑๐๐ พรรษา ก็ต้องทำการกราบไหว้ ต้อนรับทำอัญชลีกรรมทำสามิจักรมแก่ภิกษุผู้บวชแม้ในวันนั้น ธรรม ข้อนี้อภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต

^{๒๗} วิ. จุ. (ไทย) ๗/๔๐๒-๔๐๓/๓๑๓-๓๑๗.

๒. ภิกษุณีไม่พึงอยู่จำพรรษาในอาวาสที่ไม่มีภิกษุ ธรรมข้อนี้ ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพนับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต

๓. ภิกษุณีพึงหวังธรรม ๒ อย่าง คือ ถามอุโบสถและไปรับโอวาทจากภิกษุสงฆ์ทุกกึ่งเดือน ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือบูชา ไม่ พึ่งล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต

๔. ภิกษุณีจำพรรษาแล้วพึงพิจารณาในสงฆ์ ๒ ฝ่าย โดยสถาน ๓ คือ ได้เห็น ได้ฟัง หรือได้นึกสงสัย ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพนับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต

๕. ภิกษุณีต้องครุธรรมแล้วพึงประพฤติกุขมานัตในสงฆ์ ๒ ฝ่าย ธรรมข้อนี้ภิกษุณี พึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชาไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต

๖. ภิกษุณีพึงแสวงหาการอุปสมบทในสงฆ์ ๒ ฝ่ายให้แก่สิกขมานาที่ศึกษาธรรม ๖ ข้อตลอด ๒ ปีแล้ว ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะเคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต

๗. ภิกษุณีไม่พึงด่า ไม่พึงบริภาษภิกษุ ไม่ว่ากรณีใด ๆ ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอด ชีวิต

๘. ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ห้ามภิกษุณีสั่งสอนภิกษุ แต่ไม่ห้ามภิกษุสั่งสอนภิกษุณี ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต อานนท์ ถ้าพระนาง มหาปชาบดีโคตมีรับครุธรรม ๘ ข้อนี้ (การรับครุธรรม) นั้นแหละจงเป็นการอุปสมบทของพระนาง มหาปชาบดีโคตมีนั้น

นอกจากจะต้องรับครุธรรม ๘ ประการแล้ว ต่อมาพระภิกษุณียังต้องรักษาสิกขาบท ๓๑๑ ข้อ ปรากฏในพระวินัยปิฎกเล่มที่ ๓ คือ ภิกษุณีวิภังค์ ซึ่งว่าด้วยบพบัญญัติของภิกษุณีสงฆ์ บพบัญญัตินั้นมี ๒ กลุ่ม คือ

๑) อสาธารณบัญญัติ หรือ เอกโตบัญญัติ เป็นบพบัญญัติที่พระผู้มีพระภาคทรง ปรรณภิกษุณีสงฆ์บัญญัติไว้เฉพาะสำหรับภิกษุณีสงฆ์ฝ่ายเดียว ๑๓๐ สิกขาบท ภิกษุสงฆ์ไม่ต้องรักษา ด้วย

๒) สาธารณบัญญัติ หรือ อุกโตบัญญัติ เป็นบพบัญญัติที่พระผู้มีพระภาคทรงปรรณ ภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์พึงรักษาด้วยกัน มีทั้งหมด ๑๘๑ ข้อ

๒.๑.๓.๒ อริยสงฆ์ คือ หมู่สาวกของพระพุทธเจ้า ผู้เป็นอริยบุคคลวิเศษ มี ๔ จำพวก คือ

๑) พระโสดาบัน

๒) พระสกทาคามี

๓) พระอนาคามี

๔) พระอรหันต์

หากมีการแบ่งอย่างละเอียด เป็น ๘ คือ

- ๑) พระผู้ตั้งอยู่ในโศดาปัตติมรรค
- ๒) พระผู้ตั้งอยู่ในโศดาปัตติผล
- ๓) พระผู้ตั้งอยู่ในสกทาคามิมรรค
- ๔) พระผู้ตั้งอยู่ในสกทาคามิผล
- ๕) พระผู้ตั้งอยู่ในอนาคามิมรรค
- ๖) พระผู้ตั้งอยู่ในอนาคามิผล
- ๗) พระผู้ตั้งอยู่ในอรหัตมรรค
- ๘) พระผู้ตั้งอยู่ในอรหัตผล^{๒๘}

สมณะนั้นสามารถแบ่งได้เป็น ๒ ประเภท

๑) สมมติสงฆ์ หมายถึงสงฆ์โดยสมมติ ซึ่งมีทั้งสมมติสงฆ์ที่เป็นกลุ่มบุคคล เช่น จตุวรรค ปัญจวรรค เป็นต้น และสมมติสงฆ์ที่ปัจเจกบุคคล เช่น สามเณร สามเณรี พระภิกษุ พระภิกษุณี เป็นต้น

๒) อริยสงฆ์ คือ หมู่สงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้า ที่บรรลุนิพพานเบื้องต้น แบ่งออกเป็น ๔ จำพวก คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ ไม่ว่าจะเป็นสงฆ์ประเภทไหน ล้วนต้องมีหน้าที่ ที่จะต้องประพฤติปฏิบัติเพื่อความดีงามของตนและสังคม

๒.๑.๔ หน้าที่ของสมณะ

จากข้อมูลทีกล่าวถึงประวัติความเป็นมาของสมณะข้างต้นนั้น ทำให้ทราบว่า สมณะนั้น เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม สมณะจึงเป็นกลายเป็นกลุ่มชนกลุ่มใหม่ที่เกิดขึ้น และต้องการพื้นที่ขึ้นในสังคม เนื่องจากสังคมของอินเดียโบราณนั้นมีความเข้มงวดของระบบ ชนชั้น บุคคลใดที่ไม่ปฏิบัติตามจะได้รับการดูถูกอย่างรุนแรง ดังเช่น กรณีที่เหล่าพราหมณ์ดูถูก พระพุทธเจ้าและเหล่าพระสาวกว่า เป็นพวกเลวทราม ผิดคำต่าง ไม่บริสุทธิ์ เป็นพวกสมณะศิโรตสน์ เป็นผู้มัววรรณต่ำทราม เป็นคนรับใช้ เป็นพงศ์เผ่าของมาร ไม่สมควรจะเข้าไปใกล้^{๒๙} ด้วยเหตุนี้ สมณะจึงต้องพิสูจน์ตนเองว่า จะสามารถเป็นส่วนหนึ่งของสังคมได้หรือไม่ จะสามารถต้านแรงเสียดทานที่ถาโถมได้หรือไม่ แม้แต่พระพุทธองค์ยังถูกเหล่าพราหมณ์ดูถูกด้วยถ้อยคำรุนแรง เช่น พราหมณ์ โปทขรสาติกกล่าวว่า สมณะล้วนบางเหล่าเป็นคนรับใช้ เป็นคนวรรณะต่ำ (กัณฑ์โคตร) เกิดจากพระ

^{๒๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๖๑.

^{๒๙} ดุราลละเหียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๑-๑๑๔/๘๓-๘๕.

บาทของท้าวมหาพรหม^{๓๐} ดังนั้น สมณะจะต้องมีหน้าที่ หรือมีข้อวัตรปฏิบัติที่ดีงาม จนก่อให้เกิดความศรัทธาเลื่อมใสของมหาชน เกิดการยอมรับนับถือ

มีหลักฐานที่ระบุถึงหน้าที่ของสมณะ ไว้ในอรรถกถาพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท โดยพระเจ้ากกุชบาลเถระเป็นผู้ทูลถามพระพุทธองค์ว่า ฐานะหน้าที่ในพระพุทธศาสนานี้มีเท่าไร ซึ่งพระพุทธองค์ตรัสตอบไปว่า ฐานะหน้าที่ในพระพุทธศาสนานี้มี ๒ คือ คณธรรและวิปัสสนาธรร โดยพระพุทธองค์ทรงได้อธิบายฐานะหน้าที่ทั้ง ๒ อย่าง พอเป็นแนวทาง ดังนี้

๑) คณธรร คือ การศึกษาเล่าเรียนซึ่งนิกายต่างๆ พุทธวณะคือพระไตรปิฎก ตามสมควรแก่ปัญญาของตนแล้วกล่าวบอก (ออกไปเผยแผ่) พุทธวณะนั้น

๒) วิปัสสนาธรร คือ การเริ่มตั้งความสิ้นและความเสื่อมไว้ในอัตภาพ ยังวิปัสสนาให้เจริญด้วยอำนาจแห่งการกระทำติดต่อกันแล้วถือเอาพระอรหัต ของภิกษุผู้มีความประพฤติเบาพร้อม ยินดียิ่งในเสนาสนะอันสงัด^{๓๑}

นอกจากนั้นสมณะจะต้องคำนึงถึงบทบาทหน้าที่ของตน ตลอดทั้งสถานภาพของตนในสังคม โดยสังคมคาดหวังถึงความเป็นผู้มีคุณสมบัติ มีคุณธรรมสูง จึงต้องมีการสำเหนียกให้ดี สิ่งที่สมณะจะต้องคำนึงถึงมี ดังนี้

สมณคุณ คือ คุณธรรมของสมณะ ความดีที่สมณะควรมี^{๓๒} สมณะนั้นจะต้องมีการศึกษาอบรมตนเองอยู่เสมอ เป็นผู้อดทนด้วยคุณงามความดี เป็นผู้มีคุณสมบัติสูง วาจา และจิตใจ เป็นอุทมเพศ ดังกรณีที่เทวดาทูลถามพระพุทธองค์ว่าด้วยเรื่องข้าศึก พระพุทธองค์ตรัสตอบไปว่า “สมณะทั้งหลายในธรรมวินัยนี้ ไม่เป็นข้าศึกในโลกนี้ พรหมจรรย์ที่อยู่จบแล้วของสมณะทั้งหลายย่อมไม่เสื่อม สมณะทั้งหลายย่อมกำหนดรู้ความอยากได้ ความเป็นไทย่อมมีแก่สมณะทั้งหลายทุกเมื่อ มารดาและบิดาหรือพี่น้องให้ไว้บุคคลนั้นผู้ตั้งมั่น(ในศีล) คือสมณะ กษัตริย์ทั้งหลายอภิเษกสมณะในโลกนี้ ผู้มีชาติต่ำ”^{๓๓}

สมณวัตร หน้าที่ของสมณะ กิจที่พึงทำของสมณะ ข้อปฏิบัติของสมณะ^{๓๔} สมณะจะต้องมีวัตรปฏิบัติเป็นเครื่องพัฒนาตนเอง ในพระพุทธศาสนานั้นมีทั้งพระวินัยและพระธรรม เป็นเครื่องส่งเสริมการพัฒนาตนเอง ดังที่มีกล่าวไว้ในสามัญญผลสูตรว่า เมื่อโกณณณและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสา

^{๓๐} ที.ส. (ไทย) ๙/๒๘๒/๑๐๔.

^{๓๑} ดุราลละเอียตใน ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๑/๑๑-๑๒.

^{๓๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๙๗.

^{๓๓} ที.ส. (ไทย) ๑๕/๘๑/๘๖.

^{๓๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๙๘

พัสดร์ออกจากเรือน บวชเป็นบรรพชิต เมื่อบวชแล้วเป็นผู้สำรวมกาย วาจา ใจ อยู่สันโดษด้วยอาหาร พอประทังความหิวและผ้าพอกคลุมกาย ยินดีในความสงัด^{๓๕}

สมณวิสัย วิสัยของสมณะ ลักษณะที่เป็นอยู่ของสมณะ ลักษณะที่เป็นอยู่ของผู้สงบ^{๓๖} สมณะเป็นคำที่บ่งบอกถึงวิถีชีวิตและแนวทางการปฏิบัติ การเป็นสมณะนั้นมิใช่เพียงอากัปกิริยาภายนอกเท่านั้น ต้องมีความสุขสงบเป็นเครื่องล่อเลี้ยงจิตใจ สมดังพระพุทธดำรัสว่า พระองค์ไม่กล่าวว่าบุคคลเป็นสมณะเพราะ การนุ่งห่มผ้าซ้อน การถือเพศเปลือยกาย การหมกหมมธุลี การอาบน้ำ การอยู่โคนไม้ การอยู่ในที่แจ้ง การยืนแหงนหน้า การบริโภคมัตถตามวาระ การทอมนต์ การขมวดผม^{๓๗}

สมณสัญญา คือ ความสำคัญว่าเป็นสมณะ หรือ การกำหนดในใจไว้ว่าตนเป็นสมณะ ความสำนึกในความเป็นสมณะของตน^{๓๘} ในสมณสัญญาสูตร พระพุทธองค์ได้ตรัสแก่หมู่ภิกษุว่า สมณสัญญา ๓ ประการ ที่ภิกษุทำให้มากแล้วย่อมทำให้ธรรม ๗ ประการบริบูรณ์ สมณสัญญา ๓ ประการ คือ ๑.เรามีเพศต่างจากคฤหัสถ์ ๒. ชีวิตของเราเนื่องด้วยผู้อื่น ๓. มารยาทอย่างอื่นที่เราควรทำมีอยู่ ธรรม ๗ ประการ อันเป็นผลจากสมณสัญญา คือ

๑. เป็นผู้มิปกติทำต่อเนื่อง ประพฤติต่อเนื่องเป็นนิตยในศีลทั้งหลาย
๒. เป็นผู้ไม่มีอภิชฌา (ความเพ่งเล็งอยากได้ของเขา)
๓. เป็นผู้ไม่มีพยายาพ (ความคิดร้าย)
๔. เป็นผู้ไม่มีมานะ (ความถือตัว)
๕. เป็นผู้ใคร่ต่อการศึกษา^{๓๙}

สมณสารูป คือ ความประพฤติดันสมควรของสมณะ^{๔๐}

นอกจากจะจัดหน้าที่ของสมณะเป็น ๒ อย่าง ตามอรรถกถาแล้วยังสามารถจัดหน้าที่ของสมณะได้อีกอย่าง คือ

ก. หน้าที่ในฐานะเป็นสมณะในพระพุทธศาสนา

เมื่อกุลบุตรเข้ามาบวชจะต้องทำหน้าที่ทั้งส่วนที่เป็นคณฤชและวิปัสสนาธุระ ซึ่งถือว่าเป็นหน้าที่เฉพาะตนที่จะต้องกระทำ หากไม่กระทำก็จะถูกตำหนิและพลาดจากมรรคผล พระพุทธองค์ได้ทรงตรัส ขอบปฏิบัติที่สมควรแก่สมณะไว้สรุปได้ ดังนี้

^{๓๕} ที.สี. (ไทย) ๙/๑๘๓/๖๑-๖๒.

^{๓๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๙๘.

^{๓๗} มุ.มู (ไทย) ๑๒/๔๓๕-๔๓๗/๔๖๔-๔๖๘.

^{๓๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๙๘.

^{๓๙} ดุรายละเอียดใน อง. ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๐๑/๒๔๒.

^{๔๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๙๘.

๑. ภิกษุใดละกิเลสที่เป็นมลทิน เป็นโทษ เป็นดุจน้ำฝาดของสมณะ เป็นเหตุให้เกิดในอบายและมีวิบากที่ต้องเสวยในทุกคติ กิเลสที่เป็นมลทิน คือ อภิชฌา พยาบาท มกโกรธ ผูกโกรธ ลบหลู่ ตีเสมอ ริษยา ความตระหนี่ ความโอ้อวด มารยา ปราศรัยบาป ความเห็นผิด พระพุทธองค์ทรงเรียกภิกษุนั้นว่า เป็นผู้ปฏิบัติตามข้อปฏิบัติที่สมควรแก่สมณะ

๒. ภิกษุนั้นย่อมพิจารณาเห็นตนบริสุทธิ์ หลุดพ้นแล้วจากบาปอกุศลธรรมทั้งปวงนี้เกิดความปีติปราโมทย์ จิตและกายเป็นสุข แล้วแผ่เมตตาไปในทิศทั้งหลาย มีจิตเป็นกรุณา มุทิตาและอุเบกขา แผ่ไปในทิศทั้งหลาย ตลอดโลกและสรรพสัตว์ทั้งหลายด้วยอุเบกขาจิตอันไพศาล อันเป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร กุลบุตรออกจากตระกูลบวชเป็นบรรพชิต เข้ามาในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว เจริญเมตตา กรุณา มุทิตาและอุเบกขาจน ได้รับความสงบระงับในภายใน พระพุทธองค์เรียกภิกษุนี้นี้ว่า เป็นผู้ปฏิบัติตามข้อปฏิบัติที่สมควรแก่สมณะ เพราะความสงบระงับในภายในนั้น

๓. กุลบุตรออกจากตระกูลมาบวชเป็นบรรพชิต เธอทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน กุลบุตรนี้ชื่อว่า สมณะเพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ^{๔๑}

ข. หน้าที่ในฐานะเพื่อนร่วมโลก

การเสด็จออกผนวชของเจ้าชายสิทธัตถะนั้นก็เพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้หลุดพ้นจากความทุกข์ เมื่อพระองค์ได้บรรลุอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ พระองค์ทรงเสด็จไปโปรดปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ พร้อมทั้งประชาชน จนเกิดพระสงฆ์สาวกกลุ่มแรก ๖๐ รูป พระองค์ได้รับสั่งกับภิกษุเหล่านั้นว่า

ภิกษุทั้งหลายเราพ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวงทั้งที่เป็นของทิพย์ทั้งที่เป็นของมนุษย์แม้พวกเธอก็พ้น แล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ ภิกษุทั้งหลายพวกเธอจงจาริกไป เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลกเพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ อย่าไปโดยทางเดียวกันสองรูปจงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุดจงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน สัตว์ทั้งหลายที่มีรูปสีในตาน้อย มีอยู่ ย่อมเสื่อมเพราะไม่ได้ฟังธรรม จักมีผู้รู้ธรรม ภิกษุทั้งหลาย แม้เราก็จักไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคมเพื่อแสดงธรรม” ^{๔๒}

หน้าที่ในฐานะเพื่อนร่วมโลกนี้ จึงมีความสำคัญ ทำให้ความเป็นสมณะมีคุณค่าต่อสังคมต่อโลก ทำให้มหาชนเกิดความเลื่อมใส ศรัทธา และให้การอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา และการเผยแผ่นี้นัก

^{๔๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๓๘/๔๖๘-๔๗๐.

^{๔๒} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

ถือเป็นหน้าที่หลักสำคัญของคณะสงฆ์ในปัจจุบัน เพราะหากขาดงานการเผยแผ่แล้ว พระพุทธศาสนา ก็จะไปเสื่อมสิ้นไปในที่สุด

สมณะนั้นมีหน้าที่หลักอยู่ ๒ ประการ คือ ค้นถุระและวิปัสสนาธุระ และยังต้องคำนึงถึง สภาภาพและความคาดหวังของคนในสังคม จึงต้องตระหนักถึง สมณคุณ คือ คุณของสมณะ สมณวัตร คือ หน้าที่ของสมณะ สมณวิสัย คือ ความกำหนดในใจว่าตนเองเป็นสมณะ นอกจากนั้นยังต้องทำหน้าที่อีก ๒ ประการ คือ หน้าที่ในฐานะเป็นสมณะในพระพุทธศาสนา และหน้าที่ในฐานะเป็นเพื่อนร่วมโลก

๒.๑.๕ เป้าหมายของสมณะ

สมณะในพระพุทธศาสนานั้นมีเป้าหมายขั้นสุดท้ายอย่างชัดเจน มีหลักฐานสนับสนุนจาก พระพุทธดำรัสที่ประทานแก่กุลบุตรที่เข้ามาบวช โดยที่พระองค์ทรงบวชให้ว่า “เธอจงมาเป็นภิกษุเถิด ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว เธอจงประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด”^{๔๓} จากพุทธดำรัสนี้ ทำให้ทราบว่าเป้าหมายขั้นสุดท้ายของความเป็นสมณะนั้น คือ การทำที่สุดทุกข์โดยชอบ นั้นหมายถึง การได้บรรลุธรรมขั้นสูงสุด เป็นพระอรหันต์

แต่มีหลักฐานปรากฏในสามัญญผลสูตร ได้กล่าวถึงผลของความเป็นสมณะไว้เป็นลำดับขั้น ตั้งแต่ผลของสมณะที่หยาบ ๆ ขึ้นไปจนถึงละเอียดประณีตถึงที่สุด โดยพระสูตรนี้พระองค์ทรงตอบของสงฆ์ในผลของความเป็นสมณะในพระพุทธศาสนาจากพระเจ้าอชาตศัตรู เวเทหบุตรทูลถาม เนื่องจากพระองค์ได้ทรงกระทำปิฎฆาตเพราะการยุยง ชักจูงของพระเทวทัต ซึ่งยกตนว่าเป็นสมณะผู้วิเศษ จนทำให้พระองค์ทรงทุกข์ระทมพระหฤทัยเป็นอย่างยิ่ง

พระพุทธองค์ทรงตรัสตอบพระเจ้าอชาตศัตรู เวเทหบุตร ถึงผลของความเป็นสมณะที่ประจักษ์ได้ในปัจจุบัน เป็นลำดับจากผลที่หยาบไปสู่ผลที่ละเอียดประณีต พอสรุปได้ ดังนี้

๑. ทาสกรรมกรออกบวชจากเรือนเป็นบรรพชิต เมื่อบวชแล้วเป็นผู้สำรวมกายวาจา ใจ อยู่สันโดษด้วยอาหารพอประทังความหิว และผ้าพอคลุมกาย ยินดียิ่งในความสงบได้รับการไหว้ จะได้รับการลูกรับ เชื้อเชิญให้นั่ง บำรุงด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร (ยารักษาโรคและเครื่องยา) และจัดการรักษา ปกป้อง คุ้มครองเขาอย่างชอบธรรม

๒. ขาวนาผู้ต้องเสียภาษากบวชจากเรือน เมื่อบวชแล้วเป็นผู้สำรวมกายวาจา ใจ อยู่สันโดษด้วยอาหารพอประทังความหิว และผ้าพอคลุมกาย ยินดียิ่งในความสงบได้รับการไหว้ จะได้รับการลูกรับ เชื้อเชิญให้นั่ง บำรุงด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร (ยารักษาโรคและเครื่องยา) และจัดการรักษา ปกป้อง คุ้มครองเขาอย่างชอบธรรม

^{๔๓} วิมहा. (ไทย) ๔/๑๘/๒๕.

๓. บุคคลผู้ออกบวชเพราะได้ฟังธรรมของพระพุทธองค์ เมื่อบวชแล้ว สรรวมด้วยการสังวรในพระปาติโมกข์ เพียบพร้อมด้วยมารยาทและโคจร (การเที่ยวไป) เห็นภัยในโทษแม้เพียงเล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบท ประกอบด้วยกายกรรมและวจีกรรมอันเป็นกุศล มีอาชีวะบริสุทธิ์ สมบูรณ์ด้วยศีล ค้ำครองทวารในอินทริยทั้งหลาย สมบูรณ์ด้วยสติสัมปชัญญะ เป็นผู้สันโดษ เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยศีล คือ จูฬศีล มัชฌิมศีลและมหาศีล

๔. มีอินทริยสังวร คือ สรรวม ตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ มีสติสัมปชัญญะที่สมบูรณ์ มีความสันโดษ ละนิวรณ์ ๕ ได้ บรรลุปฐมฌาน ทุตยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน ภิกษุมิใจอันบริสุทธิ์ผุดผ่อง นั่งแผ่ไปทั่วกาย ข้อนี้จัดเป็นผลแห่งความเป็นสมณะที่เห็นประจักษ์

๕. สำเร็จวิชา ๘ ประการ คือ

- ๑) วิปัสสนาญาณ
- ๒) มโนมยทธิญาณ
- ๓) อิทธีวิธญาณ
- ๔) ทิพพโสตญาณ
- ๕) เจโตปริยญาณ
- ๖) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ
- ๗) ทิพพจักขุญาณ
- ๘) อาสวักขยญาณ เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ผุดผ่อง

ไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนิน ปราศจากความเศร้าหมอง สภาพอ่อนเหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่นอย่างดี ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ภิกษุย่อมจิตไปเพื่ออาสวักขยญาณ รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี่คือทุกข์ นี่คือทุกขสมุทัย นี่คือทุกขนิโรธ นี่คือทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา นี่อาสวะ นี่คืออาสวสมุทัย นี่คืออาสวนิโรธ นี่คืออาสวนิโรธคามินีปฏิปทา เมื่อรู้เห็นอยู่อย่างนี้ตามความเป็นจริง จิตย่อมหลุดพ้นจากกามาสวะ ภวาสวะ และอวิชชาสวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้วก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป' ข้อนี้จัดเป็นผลแห่งความเป็นสมณะที่เห็นประจักษ์ได้ในปัจจุบัน ซึ่งดีกว่าและประณีตกว่าผลแห่งความเป็นสมณะที่เห็นประจักษ์ช้อก่อน ๆ ไม่มีผลแห่งความเป็นสมณะที่เห็นประจักษ์อย่างอื่นที่ยอดเยียมกว่า หรือประณีตกว่าผลแห่งความเป็นสมณะอื่นที่เห็นประจักษ์แล้ว

เป้าหมายหรือผลของความเป็นสมณะนั้น มีหลายอย่าง ตั้งแต่ผลที่หยาบไปสู่ละเอียดย ประณีตกว่า โดยผู้เป็นสมณะจะต้องปฏิบัติตนที่ดี มีความสำรวมกายวาจาและใจ ปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธองค์ด้วยความเพียรพยายาม จึงจะได้ประสบผลของความเป็นสมณะตามลำดับ คือ ได้รับ

การบำรุงด้วยปัจจัย ๔ ได้รับการคุ้มครองโดยธรรม มีศีลสมบูรณ์ สมาธิตั้งมั่น บรรลुวิชา ๘ จิตหลุดพ้นจากอาสวะตามลำดับไป^{๔๔}

สรุปได้ว่า “สมณะ” หมายถึง นักบวชทั่วไป ที่มีบาประงับแล้วหรือกำลังปฏิบัติตนเพื่อระงับบาป จนได้บรรลุเป็นพระอริยบุคคลขั้นใดขั้นหนึ่ง หรือเป็นผู้มีกาย วาจา ใจ สงบจากบาป และกำลังปฏิบัติเพื่อละกิเลสให้หมดไปจากจิตใจ สมณะนั้นเกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ในทางพระพุทธศาสนานั้นได้มีหลักฐานชัดเจนปรากฏในอัครคัมภีร์ ซึ่งมีการกล่าวถึงการกำเนิดและการวิวัฒนาการทางสังคม โดยกล่าวถึงการเกิดปัญหาขึ้นในสังคม จนนำไปสู่การจัดระบบขึ้นเพื่อเข้ามาทำหน้าที่แก้ไขปัญหาดังกล่าว ซึ่งเรียกว่าระบบบรรณธรรมขึ้น แต่ต่อมาก็สร้างปัญหาให้กับสังคม เพราะมีการเหยียดผิว ตูถูกกันของคนต่างวรรณะ ทำให้เกิดความไม่เป็นธรรมขึ้นในสังคม จนนำไปสู่การหลีกหนีออกจากระบบ กลุ่มคนเหล่านี้ก็คือ สมณะ นั่นเองสมณะนั้นสามารถแบ่งได้เป็น ๒ ประเภท ๑) สมมติสงฆ์ หมายถึงสงฆ์โดยสมมติ ซึ่งมีทั้งสมมติสงฆ์ที่เป็นกลุ่มบุคคล เช่น จตุวรรค ปัญจวรรค เป็นต้น และสมมติสงฆ์ที่ปัจเจกบุคคล เช่น สามเณร สามเณรี พระภิกษุ พระภิกษุณี เป็นต้น ๒) อริยสงฆ์ คือ หมู่สงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้า ที่บรรลุคุณธรรมเบื้องต้น แบ่งออกเป็น ๔ จำพวก คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ ไม่ว่าจะเป็นสงฆ์ประเภทไหนล้วนต้องมีหน้าที่ที่จะต้องประพฤติปฏิบัติเพื่อความดีงามของตนและสังคม สมณะนั้นมีหน้าที่หลักอยู่ ๒ ประการ คือ คั่นถุระและวิปัสสนาธุระ และยังต้องคำนึงถึงสภาพภาพและความคาดหวังของคนในสังคม จึงต้องตระหนักถึง สมณคุณ คือ คุณของสมณะ สมณวัตร คือ หน้าที่ของสมณะ สมณวิสัย คือ ความกำหนดใจว่าตนเองเป็นสมณะ นอกจากนั้นยังต้องทำหน้าที่อีก ๒ ประการ คือ หน้าที่ในฐานะเป็นสมณะในพระพุทธศาสนา และหน้าที่ในฐานะเป็นเพื่อนร่วมโลก เป้าหมายหรือผลของความเป็นสมณะนั้น มีหลายอย่าง ตั้งแต่ผลอย่างหยาบ และอย่างละเอียดประณีต โดยผู้เป็นสมณะจะพึงได้รับตามลำดับ คือ ได้รับการบำรุงด้วยปัจจัย ๔ ได้รับการคุ้มครองโดยธรรม มีศีล สมาธิ บรรลุวิชา ๘ การที่สมณะจะบรรลุเป้าหมายได้นั้น จะต้องมีหลักการดำรงเพศสมณะที่ถูกต้อง ดีงาม ตามคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ รายละเอียดจะได้กล่าวในตอนต่อไป

๒.๒ หลักการดำรงสมณะเพศในพระพุทธศาสนา

สมณะในพระพุทธศาสนาต้องมีหลักการดำรงชีวิตที่ดีงาม ตามคำสอนของพระพุทธองค์ เพื่อจะบรรลุเป้าหมายอันสูงสุด คือ หลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง หลักการดำรงเพศสมณะนั้นมีหลายอย่าง เช่น หลักปริยัติ หลักปฏิบัติและหลักปฏิเวธ หรือ หลักธรรมวินัย เป็นต้น แต่ในส่วนของการปฏิบัติ ผู้วิจัยเห็นว่า หลักคั่นถุระและหลักวิปัสสนาธุระ และหลักจตุปาริสุทธีศีล ๔ มีความสำคัญเป็นอย่าง

^{๔๔} ดูรายละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๙/๑๕๐-๒๔๙/๔๘-๘๔.

มาก เพราะสองหลักการนี้ มีขอบข่ายครอบคลุมหลักการปฏิบัติในทางพระพุทธศาสนาและเป็นสิ่งที่ภิกษุในพระพุทธศาสนาจะต้องยึดถือปฏิบัติ ซึ่งสอดคล้องกับการดำรงเพศสมณะของพระจักขุบาลเถระ

๒.๒.๑ หลักคันถธุระ

หลักคันถธุระนั้นมีความสำคัญต่อการดำรงเพศสมณะมาก เพราะเป็นการทำให้ผู้ที่เข้ามาเป็นสมณะนั้นได้เรียนรู้ถึงความเป็นสมณะที่ถูกต้อง ซึ่งในหลักคันถธุระนั้นเป็นการศึกษาที่ครอบคลุมทั้งหลักปริยัติทั้งหมด เพื่อจะได้นำไปใช้ในการปฏิบัติหรือการดำรงเพศสมณะในพระพุทธศาสนา เมื่อพิจารณาถึงข้อคำถามที่พระจักขุบาลเถระได้ทูลถามพระพุทธองค์เกี่ยวกับธุระในพระพุทธศาสนาแล้ว ในส่วนของคันถธุระนั้นมีพุทธดำรัสว่า “การเรียนนิกายหนึ่งก็ดี สองนิกายก็ดี จบพุทธวจนะคือพระไตรปิฎกก็ดี ตามสมควรแก่ปัญญาของตนแล้วทรงไว้ กล่าวบอก พุทธวจนะนั้น ชื่อว่า คันถธุระ”^{๔๕} ดังนั้น ถ้าถือเอาตามพระพุทธดำรัสนี้ หลักคันถธุระก็คือการเรียนพระไตรปิฎกนั่นเอง ซึ่งมีอยู่ ๓ หมวด คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก

พระวินัยปิฎก ประมวลพุทธพจน์หมวดพระวินัย คือ พุทธบัญญัติเกี่ยวกับความประพฤติ ความเป็นอยู่ ขนบธรรมเนียมและการดำเนินกิจการต่าง ๆ ของภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ แบ่งเป็น ๕ คัมภีร์ คือ อาทิกัมมิกะ ปาจิตติย มหาวรรค จุลวรรค ปรีวาร

พระสุตตันตปิฎก ประมวลพุทธพจน์หมวดพระสุต คือ พระธรรมเทศนา คำบรรยายธรรมต่าง ๆ ที่ตรัสยกย่องให้เหมาะกับบุคคลและโอกาสตลอดจนบทประพันธ์ เรื่องเล่า และเรื่องราวทั้งหลายที่เป็นชั้นเดิมในพระพุทธศาสนา แบ่งออกเป็น ๕ นิกาย ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย ขุททกนิกาย

พระอภิธรรมปิฎก ประมวลพุทธพจน์หมวดพระอภิธรรม คือ หลักธรรมและคำอธิบายที่เป็นหลักวิชาล้วน ๆ ไม่เกี่ยวข้องกับบุคคลหรือเหตุการณ์ แบ่งเป็น ๗ คัมภีร์ คือ ธัมมสังคณี วิภังค์ ธาตุกถา ปุคคลบัญญัติ กถาวัตถุ ปิฎฐาน^{๔๖}

ทั้งสามปิฎกนี้แม้จะมีเนื้อหาหลากหลายแต่เมื่อสรุปลงก็เป็นการประมวลพระธรรมวินัยนั่นเอง พระธรรมวินัย เป็นคำสั่งสอนทั้งหมดของพระพุทธเจ้า ซึ่งประกอบด้วย ธรรม หมายถึง คำสอนแสดงหลักความจริงและแนะนำความประพฤติ วินัย หมายถึง บทบัญญัติกำหนดระเบียบความเป็นอยู่และกำกับความประพฤติ หรือ สรุปง่าย ๆ ว่า ธรรมเป็นเครื่องควบคุมใจ วินัยเป็นเครื่องควบคุมกาย^{๔๗}

^{๔๕} พ.ร. (ไทย) ๔๐/๑/๑๒.

^{๔๖} ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์ , หน้า ๑๑๑-๑๑๙.

^{๔๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์ , หน้า ๑๔๗.

๒.๒.๒ หลักวิปัสสนาธุระ

หลักวิปัสสนาธุระมีความสำคัญเป็นอย่างมาก เพราะเหตุนำไปสู่เป้าหมายของสมณะ คือ ความหลุดพ้นจากกองทุกข์ทั้งปวง ดังพระดำรัสที่ตรัสแก่กุลบุตรที่เข้ามาบวชว่า “เธอจงมาเป็นภิกษุเถิดธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว เธอจงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด”^{๔๘} การที่สมณะประพฤติพรหมจรรย์ นั่นก็คือพระธรรมวินัยนั่นเอง ทั้งธรรมและวินัยมีส่วนสนับสนุนเกื้อกูลการปฏิบัติให้บรรลุเป้าหมายแห่งความเป็นสมณะ หลักธรรมมีมากมายในพระพุทธศาสนา ก็เพื่อให้เหมาะสมกับบุคคลสมณะในพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นผู้มีใจหนักแน่นมั่นคง ละทิ้งบ้านเรือนออกบวช อุทิศตนแก่พระพุทธองค์ จึงต้องมีหลักธรรมที่เหมาะสมกับภาวะเพศและอินทรีย์ที่แก่กล้าเป็นพื้นฐาน

วิปัสสนา หมายถึง ความเห็นแจ้ง คือเห็นตรงต่อความเป็นจริงของสภาวะธรรม ปัญญาที่เห็นไตรลักษณ์อันให้ออนความหลงผิดรู้ผิดในสังขารเสียได้ การฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความเห็นแจ้งรู้ชัดภาวะของสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็น^{๔๙} การจะได้มาซึ่งความเห็นแจ้งนั้นจะต้องมีหลักการปฏิบัติที่เรียกว่ากัมมัญฐาน หมายถึง ที่ตั้งแห่งการงาน อารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งการงานทางใจ อุบายทางใจ หรือวิธีฝึกอบรมจิตใจและเจริญปัญญา^{๕๐} หากพิจารณาตามความหมายนี้ กัมมัญฐานก็จะมีอยู่ ๒ ประเภท คือ วิธีฝึกอบรมจิตใจ และวิธีการเจริญปัญญา การฝึกอบรมฝ่ายจิตใจนั้นจัดเข้าในประเภทสมถกัมมัญฐาน และวิธีการเจริญฝ่ายปัญญา จัดเข้าในประเภทวิปัสสนากัมมัญฐาน

ก. สมถกัมมัญฐาน

สมถกัมมัญฐาน คือ ธรรมเนียมการทำจิตให้สงบ^{๕๑} ซึ่งเป็นหลักการเดียวกับบอิจจิตตสิกขา คือ การฝึกปรือในด้านคุณภาพ และสมรรถภาพของจิต ให้จิตเข้มแข็งมั่นคง แน่วแน่ ควบคุมตนได้ดี มีสมาธิ มีกำลังใจสูง ให้เป็นจิตที่สงบ ผ่องใส เป็นสุข บริสุทธิ์ปราศจากสิ่งรบกวนหรือทำให้เศร้าหมอง เหมาะแก่การใช้งานมากที่สุด โดยเฉพาะการใช้ปัญญาอย่างลึกซึ้งและตรงตามความเป็นจริง ซึ่งเป็นการรวมเอาองค์มรรคข้อสัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ เข้ามาด้วย^{๕๒} ดังนั้นสมณะจะต้องมีความเพียรทางจิตที่เรียกว่า สัมมัปปธาน ๔ ประการ(สัมมาวายามะ) คือ เพียรระวังบาปอกุศลไม่ให้เกิดขึ้น เพียรละบาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรให้เกิดกุศลและเพียรรักษากุศลที่เกิดขึ้นแล้วไม่ให้เสื่อมไป มีสติที่ถูกต้องสมบูรณ์ (สัมมาสติ) ระลึกรู้เท่าทัน ไม่ปล่อยใจให้ฟุ้งซ่านไปกับ

^{๔๘} วิ.มท. (ไทย) ๔/๑๘/๒๕.

^{๔๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๗๓.

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓.

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓.

^{๕๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๙๑๕.

เรื่องราวต่าง ๆ จึงนับว่ามีประโยชน์มากทั้งในการดำเนินชีวิตตลอดทั้งการปฏิบัติเพื่อดับทุกข์ สิ่งที่เป็นเครื่องระลึกของสติ คือ กาย เวทนา จิตและธรรม เรียกว่า สติปัฏฐาน ๔ เป็นการใช้สติแต่ผลที่มุ่งหวังนั้นทำให้เกิดปัญญา จะได้อธิบายในอริปัญญาศึกษาในตอนถัดไป การทำให้จิตตั้งมั่นเป็นสมาธิ (สัมมาสมาธิ) คือความตั้งมั่นแห่งจิต ภาวะที่จิตตั้งเรียบแน่วแน้อยู่ในอารมณ์คือสิ่งอันหนึ่งอันเดียว เวลาสมณะประสบวิฤตหรือเจ็บป่วยจิตใจจะซัดส่ายไปในอารมณ์ที่มากกระทบ ทำให้เกิดความฟุ้งซ่าน รำคาญหงุดหงิด พะวงอยู่กับอาการป่วย หรือวิตกกังวลกับภาระกิจการงานของตน จิตไม่สงบ การดึงจิตให้อยู่อารมณ์กัมมัฏฐานทำให้จิตสงบ มีกำลัง ควรแก่การงานทางจิตต่อไป การทำให้จิตมีภาวะความสงบนี้เรียกว่าสมถกัมมัฏฐาน คือ กัมมัฏฐานที่มุ่งเพื่อให้จิตใจสงบ เป็นวิธีฝึกอบรมเจริญจิตใจ^{๕๓} การเพ่งอารมณ์ที่เป็นสมมุติ เป็นสิ่งบัญญัติขึ้น อรรถกถาจารย์รวบรวมไว้มีทั้งสิ้น ๔๐ อย่าง คือ

๑) **กสิณ ๑๐** คือ วัตถุอันจูงใจ หรือวัตถุสำหรับเพ่งเพื่องจิตให้เป็นสมาธิ เป็นวิธีใช้วัตถุภายนอกเข้าช่วย โดยวิธีเพ่งเพื่อบรรจบรวมให้เป็นหนึ่ง มี ๑๐ อย่าง คือ

๑. ภูตกสิณ ๔ คือ ปรฐวิกสิณ อาโปกสิณ เตโชกสิณ วาโยกสิณ
๒. วรรณกสิณ ๔ คือ นีลกสิณ ปิตกสิณ โลหิตกสิณ โอทาทกสิณ
๓. กสิณอื่นๆ คือ อาโลกกสิณ ปริจฉินนาทกสิณ^{๕๔}

กสิณทั้ง ๑๐ อย่างนี้เป็นอารมณ์สมมุติ หรือบัญญัติขึ้นเพื่อบังคับจิตให้จดจ่ออยู่ ไม่คิดปรุงแต่งเรื่องอื่น วัตถุนี้จะเป็นของที่มีอยู่เองตามธรรมชาติ หรืออาจจะจัดแต่งทำให้เหมาะสมกับการใช้งานและสภาพความพร้อมของผู้ฝึก

๒) **อสุภ ๑๐**

อสุภ คือ อารมณ์กัมมัฏฐานที่ใช้พิจารณาร่างกายของตนและผู้อื่นให้เห็นสภาพที่ไม่งาม หมายถึงซากศพในสภาพต่างๆ รวม ๑๐ อย่าง คือ

๑. อุทรมาทกะ คือ ซากศพที่เน่าพอง
๒. วินีลกะ คือ ซากศพที่มีสีเขียวขี้
๓. วิปุลพกะ คือ ซากศพที่มีน้ำเหลืองไหลออกอยู่
๔. วิจฉิทกะ คือ ซากศพที่ขาดกลางลำตัว
๕. วิชชายิตกะ คือ ซากศพที่สัตว์กัดกินแล้ว
๖. วิกขิตตกะ คือ ซากศพที่มีมือ เท้า ศีรษะขาด
๗. หตวิกขิตตกะ คือ ซากศพที่คนมีเวรเป็นข้าศึกกัน สับฟันเป็นท่อน ๆ

^{๕๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๑๓-๑๔.

^{๕๔} พระพุทธโฆสเถร, **วิสุทธิมรรค**, หน้า ๑๘๓.

๘. โลหิตกะ คือ ชากศพที่ถูกประหารด้วยศัสตรามีโลหิตไหลอาบอยู่

๙. ปุพฺพกะ คือ ชากศพที่เนาเต็มไปด้วยน้ำหนองและหมูหนอน

๑๐. อัญญิกะ คือ ชากศพที่ยังเหลืออยู่แต่ร่างกาย^{๕๕}

๓) อนุสสติ ๑๐^{๕๖}

๑. พุธานุสสติ ระลึกถึงพระพุทธเจ้า คือ น้อมจิตระลึกถึงและพิจารณาคุณของพระองค์

๒. อัมมานุสสติ ระลึกถึงพระธรรม คือ ระลึกถึงและพิจารณาคุณของพระธรรม

๓. สังฆานุสสติ ระลึกถึงพระสงฆ์ คือ ระลึกถึงและพิจารณาคุณของพระสงฆ์

๔. สีลानุสสติ ระลึกถึงศีล คือ น้อมจิตระลึกพิจารณาศีลของตนที่ได้ประพฤติปฏิบัติ

บริสุทธิ ไม่ต่างพร้อย

๕. จาคานุสสติ ระลึกถึงการบริจาค คือ น้อมจิตระลึกถึงทานที่ตนได้บริจาคแล้ว และพิจารณาเห็นคุณธรรมคือความเผื่อแผ่เสียสละนี้ที่มีในตน

๖. เทวदानุสสติ ระลึกถึงเทวดา คือ น้อมจิตระลึกถึงเทวดาทั้งหลายที่ตนเคยรู้ และพิจารณาเห็นคุณธรรมอันทำบุคคลให้เป็นเทวดานั้น ๆ ตามที่มีอยู่ในตน

๗. มรณสติ ระลึกถึงความตายอันจะต้องมีมาถึงตนเป็นธรรมดา พิจารณาที่จะให้เกิดความไม่ประมาท

๘. กายคตาสติ สติอันไปในกาย คือ กำหนดพิจารณากายนี้ ให้เห็นว่าประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ อันไม่สะอาด ไม่งาม น่ารังเกียจ เป็นทางรู้เท่าทันสภาวะของกายนี้ มิให้หลงใหลมัวเมา

๙. อานาปานสติ สติกำหนดลมหายใจเข้าออก

๑๐. อุปमानุสสติ ระลึกถึงธรรมเป็นที่สงบ คือ ระลึกถึงและพิจารณาคุณของพระนิพพาน อันเป็นที่ระงับกิเลสและความทุกข์

๔) พรหมวิหาร ๔

พรหมวิหาร คือ ธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ หรือเรียกอย่างหนึ่งว่า อปฺปมัญญา คือ ธรรมที่แผ่ไปไม่มีประมาณ ในมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายอย่างกว้างขวางสม่ำเสมอ ไม่จำกัดขอบเขต ๔ อย่าง คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา^{๕๗}

๑. เมตตา ความรัก ความปรารถนาดี อยากให้เขามีสุข มีจิตอันแผ่ไมตรีและคิดทำประโยชน์แก่มนุษย์ทั่วหน้า

^{๕๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๒๓.

^{๕๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร : จันทรเพ็ญ, ๒๕๕๒), หน้า ๒๔๖-๒๔๗.

^{๕๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐/๒๘๐.

๒. กรุณา ความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์ ใฝ่ใจในอันจะปลดเปลื้องบำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนของปวงสัตว์

๓. มุทิตา ความยินดี ในเมื่อผู้อื่นอยู่ดีมีสุข มีจิตผ่องใส บันเทิง กอปรด้วยอาการแช่มชื่นเบิกบานอยู่เสมอ ต่อสัตว์ทั้งหลายผู้ดำรงในปกติสุข พลอยยินดีด้วยเมื่อเขาได้ดีมีสุข เจริญอกงามยิ่งขึ้นไป

๔. อุเบกขา ความวางใจเป็นกลาง อันจะให้ดำรงอยู่ในธรรมตามที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญา คือ มีจิตเรียบตรงเที่ยงธรรมดุจตราขู ไม่เอนเอียงด้วยรักและชัง พิจารณาเห็นกรรมที่สัตว์ทั้งหลายกระทำแล้ว อันควรได้รับผลดีหรือชั่ว สมควรแก่เหตุอันตนประกอบ พร้อมทั้งจะวินิจฉัยและปฏิบัติไปตามธรรม รวมทั้งรู้จักวางเฉยสงบใจมองดู ในเมื่อไม่มีกิจที่ควรทำ เพราะเขาได้รับผลชอบตนได้ดีแล้ว เขาสมควรรับผลชอบตนเอง หรือเขาควรได้รับผลอันสมกับความรับผิดชอบของตน^{๕๘}

๕) อาหาเรปฏิกูลสัญญา

อาหาเรปฏิกูลสัญญา คือ กำหนดหมายในความเป็นปฏิกูลในอาหาร หรือความสำคัญหมายในอาหารว่าเป็นของปฏิกูลพิจารณาให้เห็นว่าเป็นของน่าเกลียดโดยอาการต่างๆ เช่น ปฏิกูลโดยการบริโภค โดยประเทศที่อยู่ของอาหาร โดยสังสมอยู่นานเป็นต้น^{๕๙} เมื่ออาหารที่มีรสอร่อยสัมผัสกับกลิ่น ซึ่งมีหน้าที่รับรส ทำให้เกิดความติดใจในรสอาหาร เป็นเหตุให้จิตใจไม่สงบ ตกเป็นทาสของกิเลส การพิจารณาให้เห็นเป็นสิ่งปฏิกูลย่อมทำให้เกิดความสงบ และเกิดปัญญา รู้จักคุณค่าแท้และคุณเทียมในการบริโภคอาหาร

๖) จตุธาตุวัตถุฐาน ๔

จตุธาตุวัตถุฐาน คือ การกำหนดธาตุ ๔ คือ พิจารณาร่างกายนี้ แยกแยกออกไปมองเห็นแต่ส่วนประกอบต่างๆ ที่จัดเข้าในธาตุ ๔ คือ ฐวิ อาโป เตโช วาโย ทำให้รู้ภาวะความเป็นจริงของร่างกายว่าเป็นเพียงธาตุ ๔ ประชุมกันเข้าเท่านั้น ไม่เป็นสัตว์บุคคลที่แท้จริง^{๖๐}

๗) อรูป คือ ฌานอมีรูปเป็นอารมณ์ ได้แก่อรูปฌาน มี ๔ คือ

๑. อากาสานัญจายตนะ คือ กำหนดที่ว่างที่สุดมิได้เป็นอารมณ์
๒. วิญญานัญจายตนะ คือ กำหนดวิญญานหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์
๓. อากิญจัญญายตนะ คือ กำหนดภาวะที่ไม่มีอะไร ๆ เป็นอารมณ์
๔. เนวสัญญานาสัญญายตนะ คือ ภาวะมีสัญญาที่ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาที่ไม่ใช่^{๖๑}

^{๕๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๒๔.

^{๕๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๕๓.

^{๖๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕.

^{๖๑} พระพุทธโฆสเถร, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๘๔.

กัมมัญฐาน ๔๐ อย่างนั้น มีความแตกต่างกันในทางอารมณ์บัญญัติ ขั้นตอนวิธีการก็มีแตกต่างกันไปบ้าง ผู้ปฏิบัติต้องเลือกเฟ้นให้เหมาะสมกับสภาวะขณะนั้นของตน ภาวะปรกติอาจจะปฏิบัติกรรมฐานแบบหนึ่ง พอเจ็บป่วยก็อาจเปลี่ยนไปเป็นกรรมฐานที่เหมาะสมกับสภาพร่างกายและจิตใจในขณะนั้นก็ได้จึงจะได้ผลดี จริตก็มีส่วนสำคัญต่อความก้าวหน้าในการปฏิบัติกัมมัญฐาน เพราะจริตเป็นลักษณะพื้นเพดั้งเดิมทางนิสัย ซึ่งเป็นของที่มีอยู่ภายในตัวบุคคล เมื่อได้กัมมัญฐานที่ตรงกับจริตย่อมเกิดความสุขสบายใจ ไม่รู้สึกอึดอัดขัดเคืองกายและใจแต่อย่างใด ถ้าพิจารณาถึงจริตแล้วก็สามารถแบ่งสมณกรรมฐานออกเป็น ๒ คือ

๑. สัพพัตถกกรรมฐาน แปลว่า กัมมัญฐานที่ใช้ประโยชน์ได้หรือควรใช้ทุกกรณี คือทุกคนควรเจริญอยู่เสมอ ก่อให้เกิดความสุขสงบแก่จิตใจและยังทำให้ไม่ประมาทในชีวิต ได้แก่ เมตตาและมรณสติ

๒. ปาริหาริยกรรมฐาน แปลว่า กัมมัญฐานที่ต้องบริหาร หมายถึงกัมมัญฐานที่เหมาะสมกับจริตของแต่ละบุคคล ซึ่งเมื่อลงมือปฏิบัติแล้วจะต้องคอยเอาใจใส่รักษาอยู่ตลอดเวลาให้เป็นพื้นฐานของการปฏิบัติที่สูงยิ่งขึ้นไป^{๖๒}

๘) องค์แห่งสมาธิ

การเจริญสมาธินั้นเมื่อจิตสงบปราศจากนิวรณ์เครื่องรบกวนจิตแล้ว จิตจะประณีตขึ้นไปเป็นขั้นๆ ตามลำดับ จนได้บรรลุฌาน คือ ภาวะจิตสงบประณีต มีสมาธิเป็นองค์ธรรมหลัก เรียกว่า ฌาน ๔^{๖๓} คือ (๑) ปฐมฌาน มีองค์ ๕ (วิตก วิचार ปีติ สุข เอกัคคตา) (๒) ทุตติยฌาน มีองค์ ๓ (ปีติ สุข เอกัคคตา) (๓) ตติยฌาน มีองค์ ๒ (สุข เอกัคคตา) (๔) จตุตถฌาน มีองค์ ๒ (อุเบกขา เอกัคคตา) ในเวรัญชกัณฑ์^{๖๔} ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ที่พระพุทธองค์ทรงตอบข้อซักถามของเวรัญชพราหมณ์ที่มีความสงสัยถึงความเหมาะสมหรือไม่ ที่พระพุทธองค์ได้ตรัสว่า พระองค์ทรงเป็นพีใหญ่ ผู้ประเสริฐที่สุดในโลก พระพุทธองค์ทรงตอบเวรัญชพราหมณ์ว่า ขณะที่หมู่สัตว์ถูกระเบิดไขคือวิชาห่อหุ้มอยู่ พระองค์ได้ทำลายวิชา สำเร็จอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ จึงชื่อว่าเป็นพีใหญ่ ผู้ประเสริฐที่สุดของโลก และได้ตรัสต่อไปว่า พระองค์ทรงปรารภความเพียร ไม่ย่อหย่อน มีสติตั้งมั่น ไม่หลงลืม มีกายสงบ ไม่กระสับกระส่าย มีจิตแน่วแน่เป็นสมาธิ จนได้บรรลุ ฌาน ๔ คือ

๑. สัจจจากามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มี วิตก วิचारปีติ และสุขอันเกิดจากวิเวก

^{๖๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๘๕๓.

^{๖๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๘๘.

^{๖๔} วิ.ม. (ไทย) ๑/๑๑/๕-๖.

๒. เพราะวิตก วิจาร์สงบระงับไปแล้ว บรรลุนุติยาน มีความผ่องใสภายในมี ภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร์ มีแต่ปิติและสุขอันเกิดจากสมาธิเท่านั้นอยู่

๓. เพราะปิติจางคลายไปแล้ว มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย ได้บรรลุนุติยานที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุขเพราะละสุขและ ทุกข์ได้แล้ว

๔. เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว ได้บรรลุจุดตกณานที่ไม่มีทุกข์ ไม่มี สุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่

๙) ระดับของสมาธิ ในชั้นอรรคภา ได้จัดสมาธิเป็น ๓ ระดับ คือ

๑. ขณิกสมาธิ สมาธิชั่วคราว เป็นสมาธิขั้นต้น ซึ่งคนทั่วไปอาจใช้การปฏิบัติหน้าที่ การงานในชีวิตประจำวันให้ได้ผลดี และจะเป็นจุดตั้งต้นในการเจริญวิปัสสนา

๒. อุปะการสมาธิ สมาธิเฉียด ๆ หรือสมาธิจวนจะแน่วแน่ เป็นสมาธิขั้นระงับนิวรณ์ ก่อนที่จะเข้าสู่ภาวะแห่งฌาน หรือสมาธิในบุพพภาคแห่งอัปปนาสมาธิ

๓. อัปปนาสมาธิ สมาธิแน่วแน่ หรือสมาธิที่แนบสนิท เป็นสมาธิระดับสูงสุด ซึ่งมี ในฌานทั้งหลาย ถือว่าเป็นผลสำเร็จที่ต้องการเจริญสมาธิ^{๖๕}

๑๐) ระดับของสมาธิในแต่ละชั้นจะมีนิมิต คือ เครื่องหมายสำหรับให้ใจกำหนด หรือ ภาพที่เห็นในใจ ซึ่งเป็นตัวแทนของสิ่งที่ใช้ เป็นอารมณ์กรรมฐาน แบ่งเป็น ๓ อย่างตามลำดับดังนี้

๑. บริกรรมนิมิต แปลว่า นิมิตขั้นต้น ได้แก่ สิ่งใดก็ตามที่เรากำหนดเป็นอารมณ์ ในการเจริญกรรมฐาน เช่น ดวงกลืนที่เพ่งดู ลมหายใจที่กำหนด หรือพุทธคุณที่กำหนดนึกเป็น อารมณ์ว่าอยู่ในใจเป็นต้น

๒. อุคคหนิมิต แปลว่า นิมิตติดตา ได้แก่ บริกรรมนิมิตนั่นเอง ที่เพ่งหรือกำหนด จนเห็นแม่นยำกลายเป็นภาพติดตาติดใจ เช่น ดวงกลืนที่เพ่งจนติดตา แม้หลับตาก็ยังมองเห็นอยู่

๓. ปฏิภาคนิมิต แปลว่า นิมิตเสมือน นิมิตคู่เปรียบ หรือนิมิตเทียบเคียง ได้แก่ นิมิตที่เป็นภาพเหมือนของอุคคหนิมิตนั่นเอง แต่ติดลึกลงไปอีกจนเป็นภาพที่เกิดจากสัญญาของผู้ที่ได้ สมาธิ จึงบริสุทธิ์ ไม่มีมลทินใดๆ ทั้งสามารถนึกขยายหรือย่อส่วนได้ตามความปรารถนา^{๖๖}

๑๑) ลักษณะของสมาธิ

คุณภาพและศักยภาพของจิตที่ผ่านการฝึกอบรมมาอย่างดี แสดงออกมีลักษณะที่สำคัญ ดังนี้ คือ

^{๖๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๘๒๖.

^{๖๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๕๗.

๑. แข็งแรงมีพลังมาก ท่านเปรียบไว้ว่าเหมือนกระแสน้ำที่ถูกควบคุมให้ไหลพุ่งไป
ในทิศทางเดียว ย่อมมีกำลังแรงกว่าน้ำที่ถูกปล่อยให้ไหลพรากระจ่ายออกไป

๒. ราบเรียบ สงบซึ้ง เหมือนสระหรือบึงน้ำใหญ่ ที่มีน้ำนิ่ง ไม่มีลมพัดต้อง ไม่มี
สิ่งรบกวนให้กระเพื่อมไหว

๓. ใส กระจ่าง มองเห็นอะไรๆ ได้ชัดเหมือนน้ำสงบนิ่ง ไม่เป็นริ้วคลื่น และฝุ่น
ละอองที่มีก็ตกตะกอนนอนก้นหมด

๔. นุ่มนวล ควรแก่งาน หรือเหมาะแก่การใช้งาน เพราะไม่เครียด ไม่กระด้าง ไม่
วุ่น ไม่ขุ่นมัวไม่สับสน ไม่เร่าร้อน ไม่กระวนกระวาย^{๖๗} ถ้าจิตได้บรรลุถึงขั้นฌาน จะมีลักษณะ ๘
ประการคือ (๑) ตั้งมั่น (๒) บริสุทธิ์ (๓) ผ่องใส (๔) โปร่งโล่งเกลี้ยงเกลา (๕) ปราศจากสิ่งมัวหมอง
(๖) นุ่มนวล (๗) ควรแก่การงาน (๘) อยู่ตัวไม่วอกแวกหวั่นไหว^{๖๘} ลักษณะเด่นที่สุดของจิตที่เป็น
สมาธิซึ่งสัมพันธ์กับความมุ่งหมายของสมาธิด้วยคือ ความควรแก่การงาน คืองานทางปัญญา โดยใช้
จิตเป็นสนามปฏิบัติการของปัญญา ในการพิจารณาสภาวะธรรมให้เกิดความรู้แจ้งตามความเป็นจริง^{๖๙}

๑๒) สมาธิมุ่งกำจัดกิเลสอย่างกลาง ที่ครอบงำ กลุ่มเร้าใจให้เศร้าหมองไม่สงบ ก็นำจิตมี
ให้ก้าวหน้าในการทำความดี เรียกว่า ปริยฐานนิกิเลส ได้แก่นิเวรณ ๕ อย่าง^{๗๐} คือ

๑. กามฉันทะ ความพอใจในสิ่งที่น่าใคร่อันมีรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส
๒. พยาบาท ความคิดร้าย ความขัดแย้งแค้นใจ
๓. ถีนมิทธะ ความหดหู่ ความท้อแท้ถดถอย ความซบเซา
๔. อุทธัจจกุกกุกจะ จิตเกิดความฟุ้งซ่าน กระวนกระวาย ไม่สงบ กลุ่มกังวล
๕. วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย

๑๓) ความมุ่งหมายและประโยชน์ของสมาธิ

สมาธิที่อบรมดีแล้วมีประโยชน์หลายประการ ทั้งประโยชน์ในส่วนของการดำเนินใน
ปัจจุบันและประโยชน์เฉพาะเพื่อการถ่ายทอดนิกิเลส พอสรุปได้โดยย่อ ดังนี้ คือ

๑. ประโยชน์ที่เป็นจุดหมายหรืออุดมคติทางศาสนา ส่วนนี้เป็นความมุ่งหมายแท้จริง คือ
เป็นส่วนสำคัญอย่างหนึ่งในการปฏิบัติเพื่อบรรลุเป้าหมายสูงสุด อันได้แก่ ความพ้นจากกิเลสและ
ความทุกข์ทั้งปวง และประโยชน์อีกส่วนเป็นประโยชน์ชั้นรอง คือการที่จิตหลุดพ้นจากกิเลสชั่วคราว

^{๖๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๘๓๐.

^{๖๘} ขุ.จ. (ไทย) ๓๐/๑๕๓/๔๕๖.

^{๖๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๘๓๐-๘๓๑.

^{๗๐} ที.สี. (ไทย) ๙/๕๔๗/๒๔๐.

โดยใช้กำลังของสมาธิที่ได้ฝึกหัดอบรมมาอย่างดี ที่เรียกว่า เจโตวิมุตติ เป็นการกด ช่ม หรือทับไว้ ขณะอยู่ในสมาธิ เรียกว่า วิกัมภณวิมุตติ

๒. ประโยชน์ในการสร้างความสามารถพิเศษเหนือสามัญวิสัย เป็นผลขั้นสูงของจิต ทำให้เกิดอภิญญา เป็นการใช้สมาธิระดับฌานสมาบัติเป็นฐาน ทำให้เกิดฤทธิ์และอภิญญาชั้นโลกีย์ เช่น หูทิพย์ ตาทิพย์ หายใจคนอื่นได้ ระลึกชาติได้ เป็นต้น

๓. ประโยชน์ในการพัฒนาสุขภาพจิตและการพัฒนาบุคลิกภาพ ทำให้เป็นผู้มีจิตใจและมีบุคลิกลักษณะเข้มแข็ง หนักแน่น มั่นคง สงบ เยือกเย็น สุขภาพ เป็นต้น เป็นการเตรียมจิตใจให้อยู่ในสภาพพร้อมและง่ายแก่การปลูกฝังคุณธรรมต่างๆ และเสริมสร้างนิสัยที่ดี มีความมั่นคงทางอารมณ์ และมีภูมิคุ้มกันโรคทางจิต เป็นต้น

๔. ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน เช่น ช่วยทำให้จิตใจผ่อนคลาย หายเครียด เกิดความสงบ เป็นเครื่องเสริมสภาพการทำงาน การเล่าเรียน และการทำกิจทุกอย่าง ช่วยเสริมสุขภาพกายและใช้แก้ไขโรคได้ เป็นต้น^{๗๑}

จึงเห็นได้คุณภาพของจิตที่ฝึกดีแล้วมีประโยชน์มากมายตั้งแต่ประโยชน์ขั้นต้นการดำเนินชีวิตประจำวัน การแก้ไขปัญห สุขภาพกายใจ และยังเป็นบาทฐานแก่การเจริญวิปัสสนา เพื่อให้รู้แจ้งสภาวะธรรมตามความเป็นจริง สมดังพระพุทธดำรัสที่ตรัสกับภิกษุผู้กระสันจะสึกว่า “การฝึกจิตที่ควบคุมได้ยาก เปลี่ยนแปลงง่าย ชอบเฝ้าหาแต่อารมณ์ที่ปรารถนา จัดว่าเป็นความดี เพราะจิตที่ฝึกดีแล้วย่อมนำสุขมาให้”^{๗๒}

ข. วิปัสสนากัมมัฏฐาน

วิปัสสนากัมมัฏฐาน คือ กรรมฐานเพื่อให้เกิดการรู้แจ้ง วิธีฝึกอบรมเจริญปัญญา^{๗๓} เป็นการเดียวกับอธิปัญญาสิกขา คือ การฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความรู้ความเข้าใจ สิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง จนถึงความหลุดพ้น มีจิตใจเป็นอิสระ ผ่องใส เบิกบานโดยสมบูรณ์^{๗๔} หลักการปฏิบัติของสมณชนต้องใช้อปัญญา อำนาจของศีลและสมาธิสิ้นสุดก่อนที่จะกำจัดกิเลสอย่างละเอียดที่เรียกว่าอนุสัยได้ วิธีปฏิบัติเพื่อที่จะกำจัดกิเลสชนิดละเอียดอันเป็นสาเหตุของทุกข์และการเวียนว่ายตายเกิดนั้น จะต้องมามีวิธีการเฉพาะโดยอาศัยกำลังปัญญา ชีวิตของคนเราประกอบอยู่ด้วยขันธ ๕ และดำเนินไปตามกฎไตรลักษณ์ ซึ่งเป็นความจริงที่ทรงตัวอยู่โดยธรรมดา การเข้าไปยึดมั่นในขันธ ๕ ย่อมก่อให้เกิดทุกข์ ความจริงโดยธรรมชาตินั้นไม่เป็นไปตามความต้องการของมนุษย์ รวมทั้งมัน

^{๗๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๘๓๓-๘๕๕.

^{๗๒} ชู.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๕/๓๖.

^{๗๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๔.

^{๗๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๙๑๕.

จะไม่ใช่ไปตามบัญญัติของมนุษย์^{๗๕} การที่เกิดความทุกข์ทางใจเพราะการจัดการกับความจริงไม่ถูกต้อง วิปัสสนาทำให้เห็นแจ้งในสรรพสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็นจริง จนทำให้ถอดถอนความยึดมั่นถือมั่นลงได้ เป็นการปรับความเห็นให้ถูกต้อง (สัมมาทิฐิ) และเมื่อมีความเห็นถูกต้องก็ทำให้มีความดำริถูกต้องด้วย (สัมมาสังกัปปะ) คือมีความดำริในการออกจากกาม จากความพยาบาท และจากความเบียดเบียนกัน การฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความเห็นแจ้งรู้ชัดภาวะของสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็น เรียกว่า วิปัสสนา แปลว่า ความเห็นแจ้ง คือเห็นตรงต่อความเป็นจริงของสภาวะธรรม มีปัญญาที่เห็นไตรลักษณ์อันให้ถอดถอนความหลงผิดรู้ผิดในสังขารเสียได้^{๗๖} วิปัสสนากัมมัฏฐาน จึงเป็นงานเจริญปัญญา การปฏิบัติเพื่อให้เกิดความรู้แจ้ง มีรายละเอียดดังนี้ ผู้เจริญวิปัสสนาจะต้องมีศีลที่บริสุทธิ์ (ศีลวิสุทธิ) มีจิตบริสุทธิ์ (จิตตวิสุทธิ) แล้วทำการกำหนดพิจารณาในสิ่งต่าง ๆ ความรู้ที่เกี่ยวกับการเจริญวิปัสสนามีดังนี้ คือ

๑) อารมณวิปัสสนา คือ อารมณของการเจริญวิปัสสนา หรือเรียกว่า วิปัสสนาภูมิ แบ่งเป็น ๖ หมวด ดังนี้

๑. ชันธ ๕ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ
๒. आयตนะ ๑๒ แบ่งเป็นอายตนะภายใน ๖ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ และอายตนะภายนอก ๖ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสทางกาย และสิ่งที่ใจนึกคิด
๓. ธาตุ ๑๘ ได้แก่สิ่งที่ทรงสภาวะของตนอยู่ ตามที่เหตุปัจจัยปรุงแต่งขึ้นเป็นไปตามธรรมดา ไม่มีผู้สร้างผู้บันดาล และมีรูปลักษณะกิจอาการเป็นแบบจำเพาะตัว อันพึงกำหนดเอาเป็นหลักได้แต่ละอย่างๆ
๔. อินทริย์ ๒๒ ได้แก่ สิ่งที่เป็นใหญ่ในการทำกิจของตน คือ ทำให้ธรรมอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องเป็นไปตามในกิจนั้นๆ ในขณะที่เป็นอยู่นั้น
๕. อริยสัจ ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค
๖. ปฏิจจสมุปบาท ๑๒ คือกระแสของการเกิดขึ้นของทุกข์ โดยอาศัยสิ่งนี้สิ่งนั้นจึงเกิดมีขึ้น^{๗๗}

๒) วิปัสสนามุ่งกำจัดกิเลสชั้นละเอียด

อนุสัย คือกิเลสที่นอนเนื่องในสันดาน จมอยู่กับจิตใจ ดองจิตใจไว้ ห่อหุ้มจิตอยู่ชั้นในเมื่อมีเหตุปัจจัยมากระทบ ก็จะพุ่งขึ้นให้ปรากฏกิเลสอย่างอื่นตามมา ๗ ประการ คือ

๑. กามราคานุสัย คือความกำหนัดในกาม

^{๗๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), การแพทย์ยุคใหม่ในพุทธทัศน์, หน้า ๓๘๘.

^{๗๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๗๓.

^{๗๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗๔.

๒. ปฏิกษานุสสัย คือความหงุดหงิด
๓. ทิฏฐานุสสัย คือความเห็นผิด
๔. วิจิกิจจานุสสัย คือความลังเลสงสัย
๕. มานานุสสัย คือความถือตัว
๖. ภวราคานุสสัย คือความติดใจในภพ
๗. อวิชขานุสสัย คือความไม่รู้จริง^{๗๘}

๓) แนวทางเจริญวิปัสสนา

วิปัสสนาต้องทำการพิจารณาให้ความจริงของสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ตามที่มันเป็น แนวทางการพิจารณานั้นจึงมีหลายประการ แต่เมื่อเกิดปัญญาญาณรู้ความจริงถึงที่สุดแล้ว ก็จะโน้มลงไปในไตรลักษณ์เหมือนกัน เพราะความจริงของสิ่งทั้งหลายทั้งปวงมีสภาพที่แท้จริงเป็นอย่างเดียวกัน ที่เรียกว่า สามัญญลักษณะนั่นเอง

๑. พิจารณาสິงที่ประสพหรือสัมผัส
๒. พิจารณาขั้น ๕
๓. พิจารณาแยกแยะองค์ประกอบ
๔. พิจารณาเห็นคุณและโทษ
๕. พิจารณาสืบหาสาเหตุและปัจจัย^{๗๙}

๔) วิธีการเจริญวิปัสสนา

วิธีการเจริญวิปัสสนานั้นมีหลายวิธี ขึ้นอยู่กับการสะสมอบรมมาและความชำนาญในวิธีการนั้น ซึ่งจะทำให้เกิดความสะดวกในการปฏิบัติ สามารถบรรลุธรรมได้ มีดังนี้

๑. การเจริญวิปัสสนาโดยมีสมณำหน้า
๒. การเจริญสมณะโดยมีวิปัสสนาำหน้า
๓. การเจริญสมณะและวิปัสสนาควบคู่กันไป
๔. วิธีปฏิบัติเมื่อจิตถูกชักให้เขวด้วยธรรมุจจ^{๘๐}

^{๗๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๙๕.

^{๗๙} ดูรายละเอียดใน พระมหาปองปรีดา ปริบูรณ์ (จำปาศรี), “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องการการป้องกันและการรักษาโรคตามหลักพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๑๓๑-๑๓๘.

^{๘๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๓๒๖.

๕) วิปัสสนูปกิเลส ๑๐^{๘๑} หมายถึงอุปกิเลสแห่งวิปัสสนา เป็นธรรมารมณ ที่เกิดแก่ผู้ได้วิปัสสนาอ่อนๆ (ตรุณวิปัสสนา) คือ

๑. โอภาส หมายถึง แสงสว่าง (ที่ปรากฏเป็นธรรมารมณในใจ)
๒. ญาณ หมายถึง ความหยั่งรู้
๓. ปีติ หมายถึง ความอิ่มใจ
๔. ปัสสัทธิ หมายถึง ความสงบเย็น
๕. สุข หมายถึง ความสุขสบายใจ
๖. อธิโมกข์ หมายถึง ความน้อมใจเชื่อ ศรัทธาแก่กล้า ความปลงใจ
๗. ปัสสาคะ หมายถึง ความเพียรที่พอดี
๘. อุปัฏฐาน หมายถึง สติแก่กล้า สติชัด
๙. อุเบกขา หมายถึง ความมีจิตเป็นกลาง
๑๐. นิกันติ หมายถึง ความพอใจ ติดใจ

๖) การปฏิบัติวิปัสสนาตามแนวทางสติปัฏฐาน ๔

การปฏิบัติวิปัสสนาตามแนวสติปัฏฐาน ๔ เป็นที่นิยมในหมู่นักปฏิบัติธรรม เพราะเป็นการปฏิบัติที่ครอบคลุมทั้งส่วนที่เป็นร่างกายและจิตใจ โดยอาศัยสติเป็นตัวกำหนดรู้สภาวะตามที่เป็นจริงของสิ่งนั้นๆ และยังเป็นการนำหลักธรรมในโพธิปักขิยธรรม และอื่นๆ ที่จำเป็นมาปรับประยุกต์ผสมผสานจนเกิดความเหมาะสมในการปฏิบัติ

๑. กายานุปัสสนา คือ การตั้งสติกำหนดการพิจารณากาย ให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่า เป็นแต่เพียงกายไม่ใช่สัตว์ บุคคลตัวตนเราเขา ท่านจำแนกวิธีปฏิบัติไว้หลายอย่าง คือ

อานาปานสติ คือ สติกำหนดลมหายใจเข้าออก

อิริยาบถ คือ สติกำหนดรู้ในอิริยาบถ เช่น ยืน เดิน นั่ง นอน เป็นต้น

สัมปชัญญะ คือ สร้างความรู้สึกตัวในอิริยาบถย่อยหรือการเคลื่อนไหวต่างๆ

เช่น การก้าวเดิน การเหยียดมือ การกิน การดื่ม การพูด เป็นต้น

ปฏิกูลมนสิการ คือ การพิจารณาส่วนต่าง ๆ ของร่างกายว่าไม่สะอาดน่าเกลียด

ธาตุมนสิการ คือ การพิจารณาเห็นร่างกายของตนเป็นเพียงสีกว่าธาตุมาประชุมกันเข้า

คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ

นวสีวลิกา คือ การพิจารณาซากศพในสภาพต่าง ๆ ให้เห็นเป็นธรรมชาติของร่างกายทั้งของตนและผู้อื่น

^{๘๑} พระพุทธโฆสเถร, วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๐๖๑.

๒. เวทนานุปัสสนา คือ การตั้งสติกำหนดพิจารณาความรู้สึกเป็นสุข ทุกข์ หรือ เฉยๆ ในขณะนั้น ให้รู้เห็นตามที่เป็นจริงว่า สิ่งนี้ก็เป็นแต่เพียงเวทนาไม่ใช่สัตว์ตัวตนบุคคลเราเขา

๓. จิตตานุปัสสนา คือ การตั้งสติกำหนดพิจารณาจิตของตนที่มีราคะ ไม่มีราคะ มีโทสะ ไม่มีโทสะ มีโมหะ ไม่มีโมหะ เศร้าหมองหรือผ่องแผ้ว ฟุ้งซ่านหรือ เป็นสมาธิ ฯลฯ ตามที่เป็นอยู่ในขณะนั้น ให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่าเป็นแต่เพียงจิต ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา

๔. ฌมมานุปัสสนา คือ การตั้งสติกำหนดพิจารณาอุชัฏธรรมทั้งหลาย ได้แก่นิรณัน ๕ ขันธ ๕ อายตนะ ๑๒ โพชนงค์ ๗ อริยสัจ ๔ ว่าคืออะไร เป็นอย่างไร มีในตนหรือไม่ เกิดขึ้น เจริญ บริบูรณ์ และดับไปได้อย่างไร เป็นต้น ให้รู้เห็นตามความเป็นจริงของมันเป็นอนัตตาเป็นแต่เพียงธรรม ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา^{๔๒}

สติปัฏฐาน ๔ นี้เป็นหมวดธรรมที่กล่าวถึงการปฏิบัติไว้อย่างครบถ้วนสมบูรณ์ที่สุด เมื่อปฏิบัติตามแล้วย่อมมีผลเป็นความบริสุทธิ์ หหมดทุกข์โศกเศร้าเสียใจ ให้บรรลุนิพพาน จมในความแจ่มแจ้งในพระนิพพาน พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญว่าเป็นทางสายเอก ที่ตรงสู่พระนิพพาน ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางเอก เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์เพื่อล่วงโศกและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุอายุธรรม เพื่อทำให้แจ้งนิพพาน”^{๔๓}

๗) ความรู้ที่เกิดจากการพิจารณาเห็นแจ้ง (วิปัสสนาญาณ)

ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค และคัมภีร์วิสุทธิมรรค มีการบรรยายขั้นต่างๆ ของการวิปัสสนาเป็น ๑๖ ขั้น หรือเรียกว่า ญาณ ๑๖ (โสฬสญาณ)^{๔๔} เป็นญาณที่เกิดแก่ผู้บำเพ็ญวิปัสสนา โดยลำดับตั้งแต่ต้น จนถึงจุดหมายคือมรรคผลนิพพาน คือ

๑. นามรูปปริจเฉทญาณ หมายถึง ญาณกำหนดจำแนกนามรูป
๒. ปัจจยปริคคหญาณ หมายถึง ญาณกำหนดรู้ปัจจัยแห่งนามรูป
๓. สัมมสนญาณ หมายถึง ญาณกำหนดรู้ด้วยการพิจารณาเห็นไตรลักษณ์
๔. อุทยัพพยานุปัสสนาญาณ หมายถึง ญาณกำหนดรู้ความเกิดและความดับแห่งนามรูป
๕. ภังคานุปัสสนาญาณ หมายถึง ญาณกำหนดรู้ความแตกสลายของนามรูป
๖. ภัยตูปัฏฐานญาณ หมายถึง ญาณกำหนดรู้นามรูปโดยเป็นสิ่งที่น่ากลัว
๗. อาทีนวานุปัสสนาญาณ หมายถึง ญาณกำหนดรู้โทษของนามรูป
๘. นิพพิทานุปัสสนาญาณ หมายถึง ญาณกำหนดรู้จนเบื่อหน่ายในนามรูป
๙. มุญจิตุกัมมตาญาณ หมายถึง ญาณกำหนดรู้จนอยากจะหนีให้พ้นจากนามรูป

^{๔๒} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓-๒๗๔/๓๐๑-๓๐๒.

^{๔๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๗๒/๓๐๑.

^{๔๔} ดูรายละเอียดใน พระพุทธโฆสเถร, วิสุทธิมรรค, หน้า ๔๗๗-๑, ๑๗๙.

๑๐. ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ หมายถึง ญาณกำหนดรู้พิจารณาทบทวนไตรลักษณ์
๑๑. สังขารุเปกขาญาณ หมายถึง ญาณกำหนดรู้โดยการวางเฉยในสังขาร
๑๒. สัจจานุโลมิกญาณ หมายถึง ญาณกำหนดรู้ด้วยการคล้อยตาม
๑๓. โคตรภูญาณ หมายถึง ญาณข้ามโคตรปุถุชน
๑๔. มัคคญาณ หมายถึง ญาณในอริยมรรค ๔
๑๕. ผลญาณ หมายถึง ญาณอริยผล ๔
๑๖. ปัจจเวกขณญาณ หมายถึง ญาณกำหนดรู้ด้วยการพิจารณามรรคผล นิพพาน และกิเลสที่ตนละได้แล้ว และที่ยังเหลืออยู่

๘. ภาวะของสมณะผู้บรรลุนิพพาน

ภาวะของสมณะผู้บรรลุนิพพาน เป็นสภาวะที่หายจากกิเลส อวิชชา ตัณหา อุปาทานโดยสิ้นเชิง เป็นสภาวะหมดสิ้นกิเลสทางใจ พระพรหมคุณาภรณ์กล่าวถึงภาวะผู้บรรลุนิพพานไว้ ๓ ประการ คือ ภาวะทางปัญญา ภาวะทางจิต และภาวะทางความประพฤติหรือการดำเนินชีวิต^{๘๕} พอสรุปได้ ดังนี้

๑) ด้านปัญญา ผู้บรรลุนิพพานจะมองสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงของมันเอง เมื่อรับรู้สิ่งต่างๆ ก็รับรู้ด้วยจิตใจที่เป็นกลาง มีสติไม่หวั่นไหว ไม่หลงไหลไปตามอารมณ์ชอบหรือไม่ชอบมีปัญญารู้เท่าทันสภาพต่างๆ ว่าตกอยู่ภายใต้สามัญลักษณะคือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา รู้เท่าทันสมมุติบัญญัติ เข้าใจสิ่งต่างๆ เช่น กาม ชันธ ๕ และเรื่องทางโลก ว่าเกิดจากเหตุปัจจัยปรุงแต่งอาศัยกันและกัน มีคุณมีโทษอย่างไร พร้อมกันรู้ถึงการสลัดออกจากสิ่งเหล่านั้น ทำให้ตนเองเป็นอิสระมีความสุขที่ประณีตยิ่ง เมื่อเข้าใจและรู้เห็นอย่างนี้แล้วจึงเป็นผู้มีความเห็นที่ถูกต้อง ไม่ยึดติดอยู่กับความเห็นต่างๆ เพราะได้ประจักษ์แจ้งด้วยปัญญาของตนเอง จึงไม่มีความสงสัยสิ่งใดเลย

๒) ด้านจิตใจ การที่เข้าใจความเป็นจริงรู้เท่าทันเบญจขันธ์และรู้เรื่องโลกทั้งหลายจิตใจจึงเป็นอิสระหลุดพ้น ไม่ถูกครอบงำด้วยกิเลสอาสวะทั้งหลาย จิตไม่ติดเกาะเกี่ยวกับสิ่งต่างๆ เช่น กาม บาปบุญ อารมณ์ต่างๆ เป็นต้น เหมือนกับใบไม้ที่ไม่ติดน้ำ จิตปลอดโปร่งไม่เฝ้าคิดถึงสิ่งต่างๆ ทั้งที่เป็นอดีตและอนาคต จิตพ้นจากความหวังอยากได้ในสิ่งใดๆ เพราะไม่มีอะไรที่จะต้องหวังอีก มีชีวิตที่สุขบริบูรณ์ในปัจจุบันทุกขณะ จิตไม่มีความสะทกสะท้านสะดุ้งกลัวต่อสิ่งใด มีใจเป็นกลางอย่างมีสติสัมปชัญญะ หนักแน่นมั่นคงแม้จะถูกกลั่นแกล้งก็ไม่หวั่นไหวโกรธเคือง จิตเป็นใหญ่สามารถกำหนดสิ่งต่างให้เป็นดังต้องการ เช่น มองสิ่งสวยงามเป็นสิ่งปฏิกุล เป็นต้น จิตไม่มีความกังวลไม่มีอะไรค้างคาใจ เป็นจิตที่สงบระงับ อิ่มเอิบไม่กระวนกระวาย ไม่หงุดหงิด มีจิตตั้งอยู่เสมอไม่หงอยเหงา

^{๘๕} ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๒๔๑-๒๖๐.

เบื่อหน่าย เป็นจิตที่สุขเกษมเยือกเย็นผ่องใส ไม่มีความโศกเศร้า ไม่มีธุลีทำให้ขุ่นมัว มีการสละเวทนาต่างๆ ดุจคนทั่วไป แต่ต่างกันเพียงแต่ว่าไม่สละอารมณ์ด้วยความยึดถือ ไม่ลุ่มหลงในสุขเวทนา ไม่ทุกข์ใจเมื่อประสบกับทุกข์เวทนา ท่านจึงเป็นที่พึงของตนเอง มีสุขภาพจิตที่เข้มแข็ง แม้ยามประสบกับวิกฤตต่างๆ ในชีวิต จิตใจจึงไม่มีความทุกข์เลย

๓) ด้านความประพฤติ หรือการดำเนินชีวิต ผู้บรรลุนิพพานนั้นเป็นผู้สิ้นกรรม การกระทำเป็นเพียงกิริยาที่กระทำลงไปตามหน้าที่เท่านั้น ไม่ได้หวังบุญหรือบาป หรือความยึดถือประการใด ความต้องการปัจจัย ๔ ดุจคนทั่วไป แต่ท่านจะบริโภคใช้สอยสิ่งที่เหล่านี้อยู่ในคุณค่าและประโยชน์ ท่านยังต้องปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ทางสังคม พระธรรมวินัย มีการทำสมาธิ อยู่ในที่สงัด สันโดษ อากัปกิริยาอาการสงบเรียบร้อย และยังต้องทำหน้าที่ต่างๆ ในสังคมสงฆ์ เช่นเป็นผู้อุปัฏฐาก ใช้ ดูแลสิ่งของภายในวัด ทำความสะอาดที่พักอาศัย จัดแจกอาหาร และปฏิสัมพันธ์กับพระสงฆ์ด้วยกัน นอกจากนั้นยังทำประโยชน์ต่อผู้อื่นหรือส่วนรวม ไม่ทอดทิ้งปลีกวิเวกเฉพาะตน ดังปรากฏการทำประโยชน์ของพระพุทธองค์และเหล่าพระสาวก

๙. ลำดับขั้นของการบรรลุธรรม

พระพุทธองค์ได้แบ่งประเภทหรือระดับของผู้บรรลุธรรมไว้ ซึ่งเรียกว่าพระอริยบุคคล มี ๔ จำพวก โดยแบ่งตามสังโยชน์กิเลส ๑๐ ประการที่ผูกใจสัตว์ไว้^{๘๖} คือ

ก. พระโสดาบัน คือ ผู้ถึงกระแสคือเข้าสู่มรรค เดินทางถูกต้องอย่างแท้จริง หรือปฏิบัติถูกต้องตามอริยมรรคอย่างแท้จริง ท่านจะรักษาศีลได้บริบูรณ์ ทำสมาธิได้พอประมาณ และมีปัญญาพิจารณาในสิ่งต่าง ๆ ได้พอประมาณ สามารถละสังโยชน์ได้ ๓ คือ

๑) สักกายทิฏฐิ ความเห็นว่าเป็นตัวของตน เช่นเห็นสัญญาว่ามีตัวตน

๒) วิจิกิจฉา ความสงสัย ความลังเล ไม่แน่ใจ

๓) สีลัพพตปรามาส ความถือนั่นศีลพรต ที่สักว่าทำตาม ๆ กันไปอย่างมมายเห็นว่า จะบริสุทธิ์หลุดพ้น ได้เพียงด้วยศีลและวัตร

ข. พระสกทาคามี คือ ผู้กลับมาสู่โลกนี้อีกครั้งเดียว ก็จะกำจัดทุกข์ได้สิ้น เป็นผู้รักษาศีลได้ดี มีสมาธิและปัญญาพอประมาณ ละสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาสได้ พร้อมทั้งทำราคะ โทสะ และโมหะให้เบาบางลงด้วย

ค. พระอนาคามี คือ ผู้จะปรินิพพานในภพต่อไป ไม่เวียนกลับมาเกิดอีก เป็นผู้รักษาศีลและสมาธิได้ดี แต่มีปัญญาพอประมาณ ละสังโยชน์ได้อีก ๒ คือ

๔) กามราคะ ความกำหนัดในสิ่งที่น่าใคร่ ความติดใจในกามคุณ

๕) ปฏิฆะหรือพยาบาท ความกระทบกระทั่งในใจ ความหงุดหงิดขัดเคือง

^{๘๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓๐/๒๕๘.

ง. พระอรหันต์ คือ ผู้สิ้นอาสวะกิเลส บริบูรณ์ในศีล สมาธิ และปัญญา ละสังโยชน์ได้เพิ่มอีก ๕ ข้อ คือ

๖) รูปราคะ ความติดใจในอารมณ์แห่งรูปमान หรือในรูปธรรมอันประณีต ความปรารถนาในภพ

๗) อรูปราคะ ความติดใจในอารมณ์แห่งอรูปमान หรือในอรูปธรรม ความปรารถนาในอรูปภพ

๘) มานะ ความสำคัญตน คือ ถือตนว่าเป็นนั่นเป็นนี่

๙) อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน

๑๐) อวิชชา ความไม่รู้จริง ความหลง

สมณะที่ดีต้องมีหลักการดำรงเพศสมณะ หลักธุดะ ๒ คือ คณธุดะและวิปัสสนาธุดะแล้วยังจะต้องประกอบหลักปาริสุทธีศีล ๔ ด้วย

๒.๒.๓ หลักปาริสุทธีศีล ^{๘๗}

ปาริสุทธีศีล ๔ หมายถึง ศีลคือความบริสุทธิ์, ศีลคือเครื่องให้บริสุทธิ์, ความประพฤติบริสุทธิ์ที่จัดเป็นศีล (morality consisting in purity; morality for purification; morality of pure conduct) ประกอบด้วย

๑. ปาฏิโมกขสังวรศีล หมายถึง ศีลคือความสำรวมในพระปาฏิโมกข์ เว้นจากข้อห้าม ทำตามข้ออนุญาต ประพฤติเคร่งครัดในสิกขาบททั้งหลาย (restraint in accordance with the monastic disciplinary code)

๒. อินทริยสังวรศีล หมายถึง ศีลคือความสำรวมอินทริย์ ระวังไม่ให้บาปอกุศลธรรมครอบงำเมื่อรับรู้อารมณ์ด้วยอินทริย์ทั้ง ๖ (restraint of the senses; sense-control)

๓. อาชีวีปาริสุทธีศีล หมายถึง ศีลคือความบริสุทธิ์แห่งอาชีวะ เลี้ยงชีวิตโดยทางที่ชอบ ไม่ประกอบอนธนา มีหลอกลวงเขาเลี้ยงชีพเป็นต้น (purity of conduct as regards livelihood)

๔. ปัจจยสันนิตศีล หมายถึง ศีลที่เกี่ยวกับปัจจัย ๔ ได้แก่ ปัจจัยปัจจเวกขณะ คือ พิจารณาใช้สอยปัจจัยสี่ ให้เป็นไปตามความหมายและประโยชน์ของสิ่งนั้น ไม่บริโภครด้วยตัณหา (pure conduct as regards the necessities of life)

ปาริสุทธีศีล ๔ เป็นหลักการดำรงเพศสมณะที่สำคัญมากเพราะได้กำหนดหลักการแห่งความประพฤติและการปฏิสัมพันธ์กับบุคคลภายนอก จะเห็นได้ว่าในหลักปาริสุทธีศีล ๔ นั้น

^{๘๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร : จันทรเพ็ญ, ๒๕๕๒), หน้า ๑๒๓-๑๒๔.

ครอบคลุมทั้งส่วนที่เป็นพระวินัย หรือวินัยบัญญัติที่พระพุทธองค์กำหนดขึ้นเพื่อเกิดความดีงามในหมู่สงฆ์และนำไปสู่ความศรัทธาเลื่อมใสของประชาชน ส่วนที่เกี่ยวข้องกับตนเองที่จะต้องดำรงตนให้เป็นผู้ที่มีความสงบ สบาย ตามความบพบาทหน้าที่ของสมณะ มีการควบคุมอายตนะทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ ให้อยู่ในความปกติดีงาม ไม่ก่อให้เกิดโทษต่อการดำรงเพศสมณะของตนเอง และยังครอบคลุมถึงการดำรงชีวิตที่ต้องเกี่ยวข้องกับผู้อื่นด้วย สมณะจึงต้องกำหนดความสัมพันธ์ให้อยู่ในลักษณะที่เหมาะสม เพราะมีเช่นนั้นแล้ว จะก่อให้เกิดปัญญาในการดำรงเพศสมณะทั้งส่วนของตนเอง และหมู่คณะอีกด้วย เพื่อความกระจ่างในประเด็นนี้ จะได้กล่าวรายละเอียดให้เห็นถึงความจำเป็นและสำคัญของหลักปาริสุทธิสล ๔ ดังต่อไปนี้

๑. ปาฏิโมกขสังวรศีล การสำรวมในพระปาฏิโมกขนั้นเป็นสิ่งสำคัญมาก เพราะเป็นกฎเกณฑ์ที่ใช้เป็นมือของการอยู่ร่วมกันของพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา บุคคลที่เข้ามาบวชเป็นสมณะในพระพุทธศาสนานั้นจะต้องยอมรับและศึกษาข้อกำหนดตลอดทั้งเงื่อนไขทางวินัยให้ถ่องแท้ จะอ้างเพื่อให้ตนพ้นผิดจากการล่วงละเมิดว่าไม่ทราบเพราะยังไม่ได้ทำการศึกษาไม่ได้ จนมีพระวินัยกำหนดอุดช่องว่างในประเด็นนี้ว่า “ อนึ่ง ภิกษุใด เมื่อพระวินัยสวดปาฏิโมกข์อยู่ทุกกึ่งเดือน กล่าวอย่างนี้ว่า ฉันพึงรู้เดี๋ยวนี้เองว่า เธอ ธรรมแม่นี้ก็มาแล้วในสูตร . . . พึงปรับเธอตามธรรมด้วยอาบัติที่ต้องในเรื่องนั้น และพึงยกความหลงขึ้นแก่เธอเพิ่มอีกว่า แน่เธอ ไม่ใช่ลาภของเธอ เธอได้ไม่ดีแล้ว ด้วยเหตุว่าเมื่อปาฏิโมกข์กำลังสวดอยู่ เธอหาทำในใจให้สำเร็จประโยชน์ดีไม่ นี่เป็นปาจิตติยในความเป็นผู้สร้างทำหลงนั้น”^{๘๘} และหากเมื่อล่วงละเมิดพระวินัยจะต้องได้ผ่านการกระบวนการไต่สวนและเมื่อผลการไต่สวนสรุปเป็นประการใดแล้ว ก็ต้องยอมรับผลการลงโทษหรือการปรับอาบัติ ซึ่งจะหนักเบาก็ตามที่อาการที่เข้าไปล่วงพระวินัยข้อนั้น ๆ

การสำรวมในพระปาฏิโมกขนั้นก่อให้เกิดความงามในหมู่สงฆ์ มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย จึงเปรียบได้กับการนำเข็มและด้ายมาร้อยดอกไม้ นานาพันธ์ที่มีขนาดและสีแตกต่างกันให้เข้ามาอยู่ด้วยกัน ทำให้เกิดความงามของดอกไม้ ไม่กระจัดกระจายดูรกตาและไม่สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้อย่างเต็มที่ พระปาฏิโมกข์ร่วมอยู่ในคำสอนของพระพุทธองค์ที่เรียกว่าธรรมวินัย เป็นสิ่งที่เหมือนตัวแทนของพระพุทธองค์ในกาลที่พระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ดังที่ได้ตรัสแก่พระอานนท์ว่า “อานนท์ บางทีพวกเธออาจคิดว่า ปาพจน์เมื่อพระศาสดาล่วงลับไปแล้ว พวกเราไม่มีศาสดา ขอนี้พวกเธอไม่พินิจเห็นอย่างนั้น ธรรมวินัยที่เราแสดงแล้วบัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย หลังจากเราล่วงลับไป ก็จะเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย”^{๘๙}

^{๘๘} พระปลัดประสาร ฐิตธมโม พร้อมคณะ, ประมวลพระพุทธบัญญัติ อริยวินัย จากพระไตรปิฎก, หน้า, ๑๔๘.

^{๘๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

ในมหาวิงศ์ ภาค ๑ เจริญชกัณฑ์ ได้กล่าวถึงการกำเนิดของพระวินัยเป็นครั้งแรกว่า ขณะที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ ณ คงคันทสเสดา เขตเมืองเวรัญชา พร้อมด้วยภิกษุหมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป ในพรรษานั้นที่เมืองเวรัญชาได้เกิดข้าวยากหมากแพง บ้านเมืองเกิดความสับสนวุ่นวาย ความเป็นอยู่ของชาวเมืองตลอดทั้งหมู่ภิกษุดำเนินไปด้วยความยากลำบาก พระพุทธองค์ทรงนำพาหมู่ภิกษุให้ตั้งอยู่ด้วยขันติธรรม ไม่แสวงหาการเลี้ยงชีพในทางที่ไม่ชอบ แม้จะมีพระสาวกบางรูปเสนอวิธีการแสวงหาอาหาร เพื่อแก้ไขปัญหาความขัดสนในสถานการณ์เช่นนี้ แต่พระพุทธองค์ไม่ทรงอนุญาต ด้วยสภาวะการณ์ที่ส่งผลกระทบอย่างกว้างขวาง จึงเป็นเหตุให้พระสารีบุตรได้ใคร่ครวญถึงเหตุที่ทำให้พรหมจรรย์ดำรงอยู่นานหรือไม่นาน เมื่อได้โอกาสเหมาะจึงได้ทูลถามข้อสงสัยนี้แต่พระพุทธองค์^{๙๐}

พระพุทธองค์ได้ทรงยกตัวอย่างศาสนาของพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์มาแสดง ซึ่งมีทั้งตั้งอยู่ได้นานและตั้งอยู่ได้ไม่นาน ที่ตั้งอยู่ได้ไม่นานนั้นเป็นเพราะมีการผ่อนคลายที่จะแสดงธรรมโดยพิสดารแก่สาวกทั้งหลาย ทั้งสุตะ เคนยยะ เวຍยาकरणะ คาถา อุทาน อิติวุตตะกะ ชาดก อัပ္ပุตตธรรม และทลละ กับทั้งไม่มีการบัญญัติสิกขาบทไว้แก่สาวก ไม่มีการแสดงปาติโมกข์ เมื่อหมดพระพุทธองค์แล้ว สาวกชั้นหลัง ๆ ที่แตกต่างกันโดยชื่อ โคตร ชาตินิกัณณะและตระกูล ก็จะพากันทำให้พรหมจรรย์สิ้นไปอย่างรวดเร็วพลัน เมื่อทราบเหตุที่ทำให้พรหมจรรย์ตั้งมั่น ดำรงอยู่นานแล้ว พระสารีบุตรจึงได้กราบทูลกับพระพุทธองค์ว่า “ ถึงเวลาแล้วพระพุทธเจ้าข้า ที่พระผู้มีพระภาคจะทรงบัญญัติสิกขาบท ทรงยกปาฏิโมกข์ขึ้นแสดงแก่พระสาวกอันจะเป็นเหตุให้พรหมจรรย์ดำรงอยู่ได้ยืนนาน”^{๙๑} พระพุทธองค์ไม่ทรงเห็นคล้อยด้วย โดยทรงให้เหตุผลว่า “ จงรอไปก่อนเถิดสารีบุตร จงรอไปก่อนเถิดสารีบุตร ตถาคตรู้เวลาในเรื่องที่จะบัญญัติสิกขาบทนั้น ศาสดาจะยังไม่บัญญัติสิกขาบทแก่สาวก ไม่ยกปาติโมกข์ขึ้นแสดง ตลอดเวลาที่ยังไม่เกิดอาสวัฏฐานิยธรรมบางอย่างในสงฆ์ เมื่อเกิดอาสวัฏฐานิยธรรมบางอย่างในสงฆ์ ตถาคตจึงจะบัญญัติสิกขาบท จะยกปาฏิโมกข์ขึ้นแสดงแก่สาวก เพื่อขจัดอาสวัฏฐานิยธรรมนั้น”^{๙๒}

จนเมื่อเกิดเหตุการณ์ขึ้นกับพระสุทินกัลลทบุตร ท่านได้เสพเมถุนธรรมกับอดีตภรรยา จนได้ให้กำเนิดบุตรหนึ่งคน การกระทำของท่านได้รับการติเตียนจากประชาชนเป็นอันมาก จนกระทบต่อหมู่สงฆ์ พระพุทธองค์จึงทรงทำการระงับอธิกรณ์ และได้ทรงบัญญัติสิกขาบทขึ้นเป็นครั้งแรกว่า “ ก็

^{๙๐} ดูรายละเอียดใน วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๖-๑๗/๘-๑๐.

^{๙๑} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๑/๑๓.

^{๙๒} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๑/๑๓.

ภิกษุใดเสพเมณฺธธรรม ภิกษุนั้นเป็นปาราชิก หาสังวาสมิได้”^{๙๓} นอกจากนั้นพระพุทธองค์ยังทรงกล่าวถึงอานิสงส์หรือประโยชน์ของการบัญญัติสิกขาบทไว้ว่า

๑. เพื่อความรับว่าดีของหมู่สงฆ์
๒. เพื่อความผาสุกแห่งสงฆ์
๓. เพื่อความช่มบุคคผลผู้เกื้อยาก
๔. เพื่อความอยู่ผาสุกแห่งเหล่าภิกษุผู้มีศีลงาม
๕. เพื่อปิดกั้นอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในปัจจุบัน
๖. เพื่อกำจัดอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในอนาคต
๗. เพื่อความเลื่อมใสของคนที่ยังไม่เลื่อมใส
๘. เพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้นของคนที่ยังเลื่อมใสแล้ว
๙. เพื่อความตั้งมั่นแห่งสังฆธรรม
๑๐. เพื่อเอื้อเพื่อวินัย^{๙๔}

จึงเห็นได้ว่าพระปาฏิโมกข์หรือพระวินัยบัญญัตินั้น เป็นสิ่งที่มีความจำเป็นและความสำคัญมีประโยชน์อย่างกว้างขวาง คือ มีประโยชน์ต่อส่วนรวมคือสงฆ์ มีประโยชน์ต่อบุคคล มีประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตที่ดีงาม บริสุทธฺิ มีประโยชน์ต่อประชาชน และมีประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนา สมณะในพระพุทธศาสนาหากละเสียซึ่งปาฏิโมกข์สังวรศีลแล้ว ย่อมนำมาซึ่งความเสื่อมเสียทั้งแก่ตนเอง หมู่สงฆ์ และพระศาสนา จึงมีความจำเป็นที่จะขาดไม่ได้เลย

๒. อินทริยสังวรศีล เป็นการสำรวมอินทริย์ ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ ซึ่งเป็นสิ่งที่จะต้องไปเชื่อมต่อกับสิ่งภายนอกหรือสภาพแวดล้อม ที่เรียกว่า อายตนะภายนอก คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะและธรรมมารมณฺ์ การกระทบกันระหว่างอายตนะภายในและภายนอกที่ไม่มีการควบคุม ย่อมเป็นเหตุให้อกุศลกรรมต่าง ๆ ได้ไหลล้นเข้ามาสู่จิตใจได้ง่าย สมณะที่ดีจึงต้องมีการสำรวมอย่างเคร่งครัด จนเป็นลักษณะทางกายภาพที่ปรากฏแก่คนทั่วไป ดังกรณีที่ว่าเวรัญชพรหมณฺ์ได้กล่าวดำนิพระผู้มีพุทธองค์ว่า เป็นคนไม่มีรส พระพุทธองค์ได้ตรัสตอบพราหมณฺ์ว่า “พราหมณฺ์ข้อที่เขากล่าวหาเรานั้นมีมูลอยู่ เพราะตถาคตละรส คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะได้หมดสิ้น ตัตรากถอนโคนเหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้วเหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้”^{๙๕}

พราหมณฺ์ได้กล่าวดำนิต่อไปว่า ท่านพระโคตม เป็นคนไม่มีสมบัติ พระพุทธองค์ได้ตรัสตอบพราหมณฺ์ว่า “พราหมณฺ์ข้อที่เขากล่าวหาเรานั้นมีมูลอยู่ เพราะตถาคตละสมบัติ คือ รูป เสียง

^{๙๓} วิ.ม.หา. (ไทย) ๑/๓๙/๒๙.

^{๙๔} วิ.ม.หา. (ไทย) ๑/๓๙/๒๙.

^{๙๕} วิ.ม.หา. (ไทย) ๑/๓/๓.

กลืน รส โผฏฐัพพะได้หมดสิ้น ตัตรากถอนโคนเหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้วเหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้”^{๙๖} คุณสมบัติของการเป็นสมณะนั้นเบื้องต้นที่ปรากฏแก่บุคคลภายนอกคือ ความสงบ สวรรวม ดังนั้นในครั้งพุทธกาลจึงมีคนบางคนเรียกพระนามพระพุทธเจ้าว่า “พระมหาสมณะ” เช่น ในกรณีที่ท่านอรุเวลกัสสปะหัวหน้านักขฤโณภพกลุ่มแม่น้ำในตำบลคยาสิยะ ได้ขนานพระนามของพระพุทธเจ้าว่า “มหาสมณะ”^{๙๗} หรือกรณีการสนทนากันระหว่างพระอัสสชิกับท่านสารีบุตรปริพาชก พอท่านเห็นอาการปฏิกิริยาของท่านพระอัสสชิก็ได้เกิดความเลื่อมใสในจริยาวัตรอันงดงาม สวรรวมอินทรีย์ของพระอัสสชิ และได้ถามถึงหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งพระอัสสชิท่านได้กล่าวตอบเพียงใจความสั้นๆ ว่า “ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุพระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะมีปกติตรัสอย่างนี้”^{๙๘}

๓. อาชีวนปาริสุทธิศีล หมายถึงการเลี้ยงชีวิตโดยทางที่ชอบ สมณะโดยทั่วไปแล้วจะมีความสำรวมระวังตนเอง เสพความสุขสงบ ไม่ชอบการคลุกคลีตัวหมู่คณะ การใช้บริโภคใช้สอยปัจจัย ๔ ล้วนเป็นไปตามความจำเป็นขั้นพื้นฐาน ไม่ได้มีความมุ่งประสงค์เพื่อการเสพบริโภคใช้สอยอย่างชาวโลก ที่มุ่งเพื่อตอบสนองความต้องการที่เกินเลยความจำเป็น โดยธรรมเนียมของนักบวชหรือแม้แต่สมณะ จะอาศัยปัจจัยเครื่องยังชีพจากผู้อื่น ไม่นิยมการประกอบอาชีพหรือการผลิตเครื่องยังชีพเอง เช่น การทำเกษตรกรรม การทำอาหาร หรือแม้แต่การกักเก็บอาหารไว้เพื่อการบริโภคก็ถือว่าเป็นสิ่งที่ไม่สมควร รวมทั้งการกล่าวอวดอ้างคุณวิเศษของตนหรือบุคคลอื่นเพื่อหวังให้คนอื่นเชื่อ และจะได้มาซึ่งลาภผลจากการหลอกลวงนั้น หากมีการแสวงหาปัจจัยเครื่องยังชีพโดยวิธีนี้ เมื่อพระพุทธองค์ทรงทราบจะทรงตำหนิอย่างหนัก และอาจถึงกับต้องอาบัติปาราชิกเลยทีเดียว ดังมีเรื่องเล่าไว้ในพระวินัยปิฎก มหาวรรค ความว่า ครั้งหนึ่งที่แคว้นวัชชีได้เกิดทุพภิกขภัยข้าวยากหมากแพง ภิกษุทั้งหลายต่างประชุมกันเพื่อหาทางแก้ไขปัญหาคาความขาดแคลนปัจจัย ๔ เครื่องยังชีพ ที่ประชุมขณะนั้นได้สรุปแนวทางไว้อยู่ ๓ แนวทาง คือ

- ๑) ช่วยทำภาระงานแก่คฤหัสถ์
- ๒) ทำหน้าที่เป็นพุดนำข่าวสารแจ้งแก่คฤหัสถ์
- ๓) การกล่าวอวดอุตริมนุสสรธรรมของกันและกันให้คฤหัสถ์ฟัง

จากการกระทำดังกล่าว ทำให้เกิดลาภสักการะมากมาย ท่ามกลางความทุกข์ยากของประชาชน แต่พระภิกษุกลับสุขสบายไม่ขาดแคลนปัจจัยเครื่องยังชีพเลย ต่างมีผิวพรรณผุดผ่อง ผ่อง

^{๙๖} วิ.มท. (ไทย) ๑/๔/๓.

^{๙๗} วิ.มท. (ไทย) ๔/๓๗/๔๗.

^{๙๘} วิ.มท. (ไทย) ๔/๖๐/๗๓.

ใสเอิบอ้อมมีน้ำมีนวล ส่วนชาวบ้านและภิกษุอื่น ๆ กลับดูซุบผอม ซอมซ่อ ผิพรรณหมองคล้ำ ซีดเหลือง มีเส้นเอ็นขึ้นสะพรั่ง^{๙๙}

เมื่อความนี้ทราบถึงพระพุทธองค์ ได้ทรงดำหนิอย่างรุนแรงว่า “โมฆบุรุษทั้งหลาย การกระทำของพวกเธอไม่สมควร ไม่คล้อยตาม ไม่เหมาะสม ไม่ใช่กิจของสมณะ ใช้ไม่ได้ ไม่ควรทำ ไฉนพวกเธอจึงพากันกล่าวอวดอุตตริมนุสสธรรมของกันและกันให้พวกคฤหัสถ์ฟังเพราะเห็นแก่ปากแก้ท้องเล่า พวกเธอใช้มีข้าแหละโคอันคมคว้านท้องยังดีกว่า . . .”^{๑๐๐}

หลังจากทรงดำหนิและชี้โทษแห่งการกระทำของภิกษุทั้งหลายแล้ว ได้ตรัสถึงมหาโจร ๕ ประเภทในศาสนา^{๑๐๑} ซึ่งกระทำความอันเลวทรามเพื่อเห็นแก่ปากแก้ท้อง คือ

๑) มหาโจรประเภที่หนึ่ง คือ ภิกษุที่ปรารถนาสักการะ เคารพ นับถือ บูชานอบน้อม และได้มาซึ่งปัจจัย ๔ โดยการรวบรวมภิกษุให้เป็นหมู่ใหญ่ แล้วจาริกท่องเที่ยวไปในหมู่บ้าน นิคม และราชธานี เพื่อหวังลาภผลที่ตนปรารถนา

๒) มหาโจรประเภที่สอง คือ ภิกษุที่เล่าเรียนธรรมวินัยที่พระตถาคตประกาศแล้ว อวดอ้างว่าทั้งหมดนี้เป็นคำสอนของตน

๓) มหาโจรประเภที่สาม คือ ภิกษุที่กล่าวโจทภิกษุอื่นอันหามูลมิได้ เพื่อทำลาย

๔) มหาโจรประเภที่สี่ คือ ภิกษุที่สงเคราะห์ประจบคฤหัสถ์

๕) มหาโจรประเภที่ห้า คือ ภิกษุที่กล่าวอวดอุตตริมนุสสธรรมอันไม่มีอยู่จริงในตน จัดเป็นยอดมหาโจร^{๑๐๒}

จึงเห็นได้ว่าความเป็นสมณะที่ตื้นนั้นจะต้องมีอาชีพที่บริสุทธิ์ตามรูปแบบครรลองของสมณะ ถูกต้องตามศีลธรรม ขนบธรรมเนียมตลอดทั้งไม่ขัดต่อกฎระเบียบและความรู้สึกของคนในสังคม พระพุทธองค์ให้ความสำคัญต่อภาพลักษณ์ภายนอกในประเด็นนี้มาก เนื่องจากกระทบต่อความดำรงเพศสมณะตลอดทั้งความศรัทธาของประชาชน จนต้องมีข้อที่บรรพชิตหรือสมณะจะต้องพิจารณาอยู่เนื่อง นิตย์ เช่น

๑. เราถึงควมมีเพศต่างจากคฤหัสถ์

๒. การเลี้ยงชีพของเราเนื่องด้วยผู้อื่น

๓. เรามีอาภักปิริยาอย่างอื่นที่จะพึงทำ

๔. เราติเตียนตนเองโดยศีลได้หรือไม่

^{๙๙} ดูรายละเอียดใน วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๙๓-๑๙๔/๑๗๗-๑๗๘.

^{๑๐๐} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๙๔/๑๗๙-๑๘๐.

^{๑๐๑} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๙๕/๑๘๐.

๕. เพื่อนพรหมจรรย์ผู้รู้ทั้งหลายพิจารณาแล้วติเตียนเราโดยศีลได้หรือไม่^{๑๐๒}

จึงเห็นได้ว่าความเป็นสมณะที่ดีนั้น จะต้องคำนึงถึงภาวะเพศของตนเอง ตลอดทั้งปฏิบัติตามรูปแบบหรือบทบาท หน้าที่ของความเป็นสมณะ และต้องตรวจสอบความประพฤติของตนเองอยู่เสมอ เพื่อจะได้ป้องกันความเสื่อมเสียที่จะเกิดขึ้น พร้อมทั้งรับการตรวจสอบหรือการวิพากษ์วิจารณ์จากคนอื่นด้วย

๔. ปัจจัยสันนิสิตศีล หมายถึง พิจารณาใช้สอยปัจจัยสี่ ให้เป็นไปตามความหมายและประโยชน์ของสิ่งนั้น ไม่บริโภคด้วยตัณหา หลักการนี้ก็มีความสำคัญเป็นอย่างมาก เพราะสมณะนั้นจำเป็นต้องอาศัยปัจจัยสี่จากบุคคลอื่น จึงต้องควรรู้จักความพอเหมาะพอควร มิเช่นนั้นก็จะเกิดข้อครหาว่า เป็นสมณะที่ยังประกอบด้วยความมักมาก ไม่รู้จักประมาณในการบริโภค เป็นแบบอย่างที่ไม่ดี ไม่ก่อให้เกิดศรัทธาแก่ประชาชนทั่วไป

๒.๓ สรุป

“สมณะ” หมายถึง นักบวชทั่วไป ที่มีบาปประจักษ์แล้วหรือกำลังปฏิบัติตนเพื่อระงับบาป จนได้บรรลุเป็นพระอริยบุคคลขั้นใดขั้นหนึ่ง หรือเป็นผู้มีกาย วาจา ใจ สงบจากบาป และกำลังปฏิบัติเพื่อละกิเลสให้หมดไปจากจิตใจสมณะนั้นเกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ในทางพระพุทธศาสนานั้นได้มีหลักฐานชัดเจนปรากฏในอัครคัมภีร์สูตร ซึ่งมีการกล่าวถึงการกำเนิดและการวิวัฒนาการทางสังคม โดยกล่าวถึงการเกิดปัญหาขึ้นในสังคม จนนำไปสู่การจัดระบบชนชั้นเพื่อเข้ามาทำหน้าที่แก้ไขปัญหาดังกล่าว ซึ่งเรียกว่าระบบวรรณะขึ้น แต่ต่อมาก็สร้างปัญหาให้กับสังคม เพราะมีการเหยียดผิว ดูถูกกันของคนต่างวรรณะ ทำให้เกิดความไม่เป็นธรรมขึ้นในสังคม จนนำไปสู่การหลีกเลี่ยงออกจากระบบ กลุ่มคนเหล่านี้ก็คือ สมณะ นั่นเอง

สมณะนั้นสามารถแบ่งได้เป็น ๒ ประเภท

๑) สมมติสงฆ์ หมายถึงสงฆ์โดยสมมติ ซึ่งมีทั้งสมมติสงฆ์ที่เป็นกลุ่มบุคคล เช่น จตุวรรค ปัญจวรรค เป็นต้น และสมมติสงฆ์ที่ปัจเจกบุคคล เช่น สามเณร สามเณรี พระภิกษุ พระภิกษุณี เป็นต้น

๒) อริยสงฆ์ คือ หมู่สงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้า ที่บรรลุคุณธรรมเบื้องสูง แบ่งออกเป็น ๔ จำพวก คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ ไม่ว่าจะเป็นสงฆ์ประเภทไหนล้วนต้องมีหน้าที่ ที่จะต้องประพฤติปฏิบัติเพื่อความดีงามของตนและสังคม

^{๑๐๒} อก.ทสก. (ไทย) ๒๔/๔๘/๑๐๔.

สมณะนั้นมีหน้าที่หลักอยู่ ๒ ประการ คือ คັນถุระและวิปัสสนาธุระและยังต้องคำนึงถึงสภาพภาพและความคาดหวังของคนในสังคม จึงต้องตระหนักถึง สมณคุณ คือ คุณของสมณะ สมณวัตร คือ หน้าที่ของสมณะ สมณวิสัย คือ ความกำหนดในใจว่าตนเองเป็นสมณะ นอกจากนั้นยังต้องทำหน้าที่อีก ๒ ประการ คือ หน้าที่ในฐานะเป็นสมณะในพระพุทธศาสนา และหน้าที่ในฐานะเป็นเพื่อนร่วมโลก หลักการดำรงเพศสมณะในพระพุทธศาสนานั้น จำแนกได้ ๓ คือ หลักคันถุระ หลักวิปัสสนาธุระ และหลักปาริสุทธิศีล ๔ ซึ่งมีความสอดคล้องกับหน้าที่หลักที่สมณะจะต้องกระทำ

บทที่ ๓

ชีวประวัติและการดำรงสมณะเพศของพระจักขุบาลเถระ

พระจักขุบาลเถระถือว่าเป็นพระสงฆ์ต้นแบบรูปหนึ่งในพระพุทธศาสนา เพราะท่านมีชีวประวัติที่น่าสนใจ ท่านผ่านการครองชีวิตทั้งทางโลกและทางธรรม ทุกช่วงเวลาชีวิตของท่านนั้นมีความค่าควรศึกษา เพราะชีวประวัติของท่านนั้น ได้กลายเป็นสิ่งที่คนรุ่นหลังได้นำมาศึกษาและได้นำแนวทางปฏิบัติของท่านนั้น มาเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตทั้งทางโลกและทางธรรม เพื่อที่จะให้เกิดความเข้าใจและซาบซึ้งในคุณความดีของท่าน ในส่วนของบทที่ ๓ นี้ จะได้กล่าวถึงชีวประวัติในอดีตชาติ ปัจจุบันชาติ ลักษณะอุปนิสัยประจำตัว การดำรงเพศสมณะในบทบาทต่างๆ และหลักการดำรงเพศสมณะของพระจักขุบาลเถระ เป็นลำดับไป

๓.๑ ชีวประวัติพระจักขุบาล

๓.๑.๑ ชีวประวัติพระจักขุบาลในอดีตชาติ

ชีวประวัติของพระจักขุบาลเถระนั้นไม่มีปรากฏเลยในส่วนของคัมภีร์พระไตรปิฎก มีเพียงการกล่าวถึงภพชาติของท่านในจักขุบาลเถรคาถาว่า “เรามีนิยน์ตาฬิการดาบอด เดินทางไกลทูลกันดาร ถึงจะต้องนอนเกลือกกลิ้งอยู่บนพื้นดิน ก็จะไม่ร่วมทางไปกับคนชั่วช้า”^๑ แต่เรื่องราวชีวประวัติของท่านกลับไปปรากฏในส่วนคัมภีร์ชั้นอรรถกถา ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่รวมคำอธิบายเกี่ยวกับพระไตรปิฎกที่ท่านโบราณจารย์ได้อธิบายขยายความไว้ โดยการยกเอาศัพท์บ้าง วลีบ้าง ประโยคบ้าง ในพระไตรปิฎกที่เห็นว่าควรอธิบายเพิ่มเติม หรือเนื้อความไม่กระจ่างชัด^๒

ในคัมภีร์อรรถกถาได้กล่าวถึงชีวประวัติของท่านในอดีตชาติไว้ว่า พระพุทธองค์ได้ทรงเล่าเรื่องราวในอดีตชาติของท่านให้หมู่พระภิกษุฟัง เนื่องจากหมู่ภิกษุประสงค์อยากทราบถึงวิบากกรรมใดที่ส่งผลให้ท่านดาบอดทั้งสองข้าง ดังนั้น อดีตชาติที่พระพุทธองค์ทรงเล่าานั้น จึงเป็นเพียงชาติหนึ่งในจำนวนชาติที่ท่านผ่านมานับไม่ถ้วนเท่านั้น แต่เนื่องจากหลักฐานจากปกรณ์อื่นก็ไม่พบประวัติท่านเลย จึงต้องยึดชีวประวัติที่มีปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาเป็นหลัก

^๑ จุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๙๕/๓๓๘.

^๒ จุ.ธ. (ไทย) ๔๐/๑/๑๕.

ในอดีตกาลชาติหนึ่งของท่านพระจักขุบาลเถระนั้น ท่านเกิดในกรุงพาราณสี ประกอบอาชีพเป็นหมอรักษาโรค ท่านเดินทางทำเวชกรรม คือ ทำการรักษาประชาชนตามบ้านและนิคมน้อยใหญ่ วันหนึ่งท่านได้เห็นหญิงคนหนึ่งที่มีโรคทางตา ท่านได้ถามถึงอาการและพร้อมจะทำการรักษาให้ โดยนางจะต้องมีค่าตอบแทนในการรักษาครั้งนี้ นางตอบตกลงให้ท่านรักษาและหาการรักษาให้หายได้ นางพร้อมด้วยบุตรธิดายินดีจะเป็นคนรับใช้ ท่านได้ปรุยาและทำการรักษาจนตาของนางมองเห็นเป็นปกติ ด้วยการกลัวต่อการที่จะต้องไปเป็นคนรับใช้หมอ นางจึงคิดบิดพลิ้วหรือลวงหมอ เพื่อจะได้ไม่ต้องไปเป็นคนรับใช้ของหมอ เมื่อหมอถามถึงอาการหลังจากทำการรักษาแล้ว ก็ตอบหมอไปว่า เมื่อก่อนนั้นอาการไม่รุนแรงนัก แต่หลังจากทำการรักษาจากหมอแล้วอาการกลับกำเริบ รุนแรงขึ้นกว่าเดิม

หมอบทราบทันทีเลยว่า นางกำลังโกหกเนื่องจากไม่ต้องการเสียค่ารักษาพยาบาล จึงคิดจะให้นางนั้นตาบอดดังเดิม จึงได้ลากลับบ้าน และได้เล่าเรื่องทั้งหมดให้ภรรยาฟัง ภรรยาเมื่อได้ฟังแล้วก็ไม่ได้กล่าวอะไร ท่านจึงประกอบยานานหนึ่ง ซึ่งมีฤทธิ์ทำให้ตาบอดได้ แล้วท่านก็เดินทางไปยังบ้านของนาง และได้ให้นางหยอดยาอีกชานหนึ่งเพื่อทำการรักษา นางไม่รู้ว่าเป็นยาพิษ มีฤทธิ์รุนแรง นางได้หยอดตามคำแนะนำของท่าน ตาของนางนั้นได้บอดสนิทเหมือนกับเปลวไฟได้มอดดับลง ด้วยวิบากกรรมนั้น ทำให้ท่านได้มาเกิดเป็นเศรษฐีชื่อว่า มหาบาล และได้มาบวชในพระพุทธศาสนา ได้ชื่อว่า พระจักขุบาลเถระ^๓

๓.๑.๒ ชีวิตประวัติในชาติปัจจุบัน

ชีวิตประวัติในปัจจุบันของท่านพระจักขุบาลเถระนั้น หมายถึง ชีวิตในชาติสุดท้ายของท่าน ซึ่งมีเรื่องราวค่อนข้างจะยาว และละเอียด มีการกล่าวถึงสภาพแวดล้อมทางสังคม ความเชื่อของคนในยุคนั้น สภาพของครอบครัว การประกอบอาชีพ การได้ฟังธรรม การตัดสินใจออกบวช การปฏิบัติธรรม การบรรลุธรรม เป็นต้น ซึ่งทางผู้วิจัยจะได้กล่าวรายละเอียดเป็นลำดับไป

๑) เหตุการณ์ก่อนการอุปสมบทในพระพุทธศาสนา

พระจักขุบาลเถระนั้น ถือกำเนิดในตระกูลเศรษฐีที่มั่งคั่งตระกูลหนึ่งในกรุงสาวัตถี บิดาของท่านชื่อว่า มหาสุวรรณ ส่วนมารดาไม่ปรากฏชื่อ ในตำนานนั้นได้กล่าวถึงมูลเหตุแห่งการเกิดของท่านไว้ว่า บิดาของท่านนั้น ประสงค์จะมีบุตรเพื่อสืบตระกูล แต่ก็ไม่สามารถมีบุตรได้ วันหนึ่งได้เดินทางไปอาบน้ำพร้อมด้วยบรรดาคนรับใช้ ที่ท่าอาบน้ำ หลังจากอาบน้ำเสร็จแล้ว เตรียมจะเดินทางกลับเรือน ก็ได้เห็นต้นไม้ใหญ่ต้นหนึ่ง มีกิ่งแผ่ปกคลุมให้ร่มเงา จึงคิดว่า ต้นไม้ใหญ่นี้น่าจะมีเทวดามีผู้ศักดิ์ใหญ่สิงสถิตอยู่ จึงได้ให้คนรับใช้ช่วยกันชำระบริเวณรอบๆ โคนต้นไม้ใหญ่นั้น ให้สะอาด ให้นำ

^๓ ดูรายละเอียดใน พ.ร.อ. (ไทย) ๔๐/๑/๒๕-๒๖.

ทรายมาเกลี่ยลงให้รอบๆ แล้วทำรั้วล้อมไว้ ประดับประดาด้วยธงชัยและธงแผ่นผ้า เสร็จแล้วเศรษฐีจึงได้ทำการอธิษฐานตั้งความปรารถนาว่า ถ้าหากตนเองได้บุตรหรือธิดาสมดังใจแล้ว จะกลับมาทำการบูชาสักการะครั้งใหญ่ เมื่อตั้งความปรารถนาเสร็จก็หลีกไป^๔

ในกาลต่อมา ภรรยาของเศรษฐีก็ได้ตั้งครรภ์ขึ้น เศรษฐีดีใจมากได้ให้เครื่องใช้พร้อมทั้งอุปกรณ์ต่างๆ ในการบำรุงครรภ์แก่ภรยานั้น พอครบ ๑๐ เดือน นางก็ได้คลอดบุตรชายคนหนึ่ง เศรษฐีได้ตั้งชื่อบุตรชายคนแรกว่า ปาละ เพราะเหตุว่าบุตรนี้ ตนได้เพราะอาศัยต้นไม้ใหญ่ที่ตนอภิบาลเมื่อครั้งก่อน ในกาลต่อมาไม่นาน ท่านเศรษฐีก็ได้บุตรคนที่ ๒ เศรษฐีได้ตั้งชื่อแก่บุตรว่า จุลปาละ เพื่อให้เหมาะสมจึงเรียกบุตรคนแรกว่า มหาปาละ

ท่านกับน้องชายได้ถูกเลี้ยงดูมาอย่างดี ทั้งได้รับการศึกษาที่ดีด้วย มีความรู้ความสามารถ ประกอบกับมีความประพฤติที่ดี เป็นที่รักยิ่งของท่านเศรษฐี ต่อมาเศรษฐีและภรรยาได้เสียชีวิตลง ญาติทั้งหลายจึงได้ทำการแบ่งสมบัติให้กับบุตรชายทั้งสอง ท่านกับน้องชายได้ช่วยกันบริหารกิจการต่างๆ ของตระกูล จนมีความแน่นหนามั่นคง ต่อมาในวันหนึ่ง ท่านได้เห็นชาวเมืองสาวัตถี มีมือถือเครื่องสักการะต่างๆ เช่น ของหอมและระเบียบดอกไม้ เป็นต้น เดินทางไปฟังธรรมของพระพุทธองค์ที่พระเชตวันมหาวิหาร ท่านได้ถามชาวเมืองกลุ่มนั้น พอทราบความแล้ว จึงได้เกิดความสนใจใคร่ที่จะไปฟังธรรมด้วย

ตามปกติพระพุทธเจ้าทั้งหลายเมื่อจะแสดงธรรม ทรงพิจารณาถึงอุปนิสัยแห่งคุณทั้งหลายของผู้คน เช่น มีสัณณะ ศีลและบรรพชา เป็นต้น พระพุทธองค์ทรงเห็นอุปนิสัยแห่งพระอรหันต์ของท่าน จึงได้ตรัสอนุพุทฺธิกา คือ ทรงประกาศทานกถา (พรรณนาทาน) สีลกถา (พรรณนาศีล) สัคคกถา (พรรณนาสวรรค์) ตรัสถึงโทษ ความเลวทราม ความเศร้าหมองแห่งกามทั้งหลายและอานิสงส์ในเนกขัมมะ พอท่านได้ฟังธรรมของพระพุทธองค์จบลง ท่านได้เข้าใจชีวิตนี้ว่า “ปรโลกิ คจฺจนตํ ปุตฺตธิตโร วา โภคา วา นานุคจฺจนติ, สริริปิ อตฺตนา สหฺมึ น คจฺจติ; กิ เม ฆราวาเสน, ปพฺพชิสฺสามิตี”^๕ แปลได้ใจความว่า บุตรและธิดาก็ดี โภคสมบัติก็ดี ย่อมไปตามผู้ไปสู่ปรโลกหาได้ไม่ แม้สรีระก็ไปกับตัวไม่ได้ ประโยชน์อะไรของเราด้วยการอยู่ครองเรือน เราจักบวช^๖

เมื่อชนทั้งหลายพากันกับเรือนของตน ท่านได้เข้าเฝ้าพระพุทธองค์ แล้วทูลขอบวช พระพุทธองค์ตรัสถามญาติของท่าน ถ้ามีจะต้องไปอำลาให้แล้วเสร็จก่อนจึงสมควรที่จะบวชได้ ท่านทูล

^๔ ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ. (ไทย) ๔๐/๑/๗-๘.

^๕ วชิรญาณวโรรส สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา, ธรรมปฏฐกถา (ปฐโม ภาค), พิมพ์ครั้งที่ ๒๕, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๓.

^๖ ขุ.ธ. (ไทย) ๔๐/๑/๑๐.

ตอบพระพุทธองค์ว่า มีน้องชายคนหนึ่ง ท่านได้กลับเรือนและได้เรียกน้องชายมาอำลา และได้ยกสมบัติทั้งหมดที่มีอยู่ในตระกูลให้น้องชายดูแล

น้องชายได้ถามถึงมูลเหตุแห่งการสละทรัพย์สินสมบัติออกบวช ท่านบอกน้องชายว่า ท่านนั้นจะบวชในสำนักของพระพุทธองค์ น้องชายได้พูดทักท้วงโดยยกเหตุผลมากล่าวว่า เมื่อพ่อแม่ตายไปได้พี่ชายนี้เป็นคุณพ่อแม่ ทรัพย์สินสมบัติในเรือนมีมากมาย หากอยู่ครองเรือนก็สามารถทำบุญได้ ท่านได้ตอบน้องชายว่า พระศาสดาทรงแสดงธรรมมีคุณไพเราะทั้งในเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุด ยกขึ้นสู่ไตรลักษณ์ อันละเอียดสุขุม ธรรมนั้นบุคคลไม่สามารถจะบำเพ็ญให้บริบูรณ์ได้ในท่ามกลางแห่งเรือน น้องชายของท่านก็กล่าวตอบว่า ท่านยังเป็นหนุ่มอยู่ รอให้แก่ก่อนค่อยบวช ท่านก็กล่าวแย้งน้องชายว่า มือและเท้าของคนแก่ยังไม่ฟังผู้เป็นเจ้าของ ไม่เป็นไปในอำนาจ จะมัวกล่าวไปใยถึงญาติทั้งหลาย ท่านไม่ทำตามคำร้องขอของน้องชาย มีแต่จะมุ่งหมายในการบวชอย่างเดียว พร้อมกับได้กล่าวเป็นภาษิตว่า

ชราชชชริตา โหนติ หตถปาทา อนสสวา ยสส,
โส วิหตตถาโม กถิ ธมมํ จริสสตี^๗

แปลได้ความว่า มือและเท้าของผู้ใด หตถปาโทไปเพราะชรา ว่าไม่ฟัง ผู้นั้นมีเรี่ยวแรงอันชราทำจัดเสียแล้ว จักประพฤติธรรมได้อย่างไร^๘

ขณะที่น้องชายของท่านนั้นกำลังคร่ำครวญอยู่ ท่านได้ออกจากเรือนตรงไปยังสำนักของพระพุทธองค์ ได้ทูลขอบวช พระพุทธองค์ทรงอนุญาต ท่านอยู่ในสำนักแห่งพระอาจารย์และอุปัชฌาย์จนครบ ๕ พรรษา [นั่นแสดงว่าท่านไม่ได้บวชด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทา แต่อาจบวชด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจาเพราะมีการกล่าวถึงอุปัชฌาย์ของท่านด้วย]

๒) เหตุการณ์ขณะอุปสมบทในพระพุทธศาสนา

หลังจากที่ท่านได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาแล้ว ท่านก็มีความวิริยะบากบั่นทั้งในการศึกษาและการปฏิบัติ ท่านอยู่กับอาจารย์และอุปัชฌาย์ครบ ๕ ปี พ้นความเป็นพระนวกะ พอออกพรรษาแล้ว ท่านได้เข้าไปทูลถามพระพุทธองค์ถึงฐานะในพระศาสนานี้มีเท่าไร

พระจักขุบาลเถระ	:	พระเจ้าข้า ในพระศาสนานี้มีฐานะก็อย่าง
พระศาสดา	:	ภิกษุ ฐานะมี ๒ อย่างเท่านั้น คือ คันถฐานะ กับ วิปัสสนาฐานะ
พระจักขุบาลเถระ	:	พระเจ้าข้า ก็คันถฐานะเป็นอย่างไร วิปัสสนาฐานะเป็นอย่างไร

^๗ วชิรญาณวโรรส สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา, ธรรมปทฎกถา (ปรโม ภาค), หน้า ๖.

^๘ ชุ.ธ. (ไทย) ๔๐/๑/๑๑.

พระศาสดา : อูระนี้ คือ การเรียนนิกายหนึ่งก็ดี สองนิกายก็ดีจบพุทธ
วณะ คือ พระไตรปิฎกก็ดี ตามสมควรแก่ปัญญาของตน
แล้วทรงไว้กล่าวบอก พุทธวณะนั้น ชื่อว่า คันถธูระ ส่วน
การเริ่มตั้งความสิ้นและความเสื่อมไว้ในอัตภาพ ยัง
วิปัสสนาให้เจริญด้วยอาจแห่งการกระทำติดต่อกันแล้ว
ถือเอาพระอรหัต ของภิกษุผู้มีความประพฤติเบาพร้อม
ยินดีอยู่แล้วในเสนาสนะอันสงัด ชื่อว่าวิปัสสนาธูระ

พระจักขุบาลเถระ : พระเจ้าข้า ข้าพระองค์บวชแล้วแต่เมื่อแก่ ไม่สามารถจะ
บำเพ็ญคณธูระให้บริบูรณ์ได้ แต่จักบำเพ็ญวิปัสสนาธูระ
ให้บริบูรณ์ ขอพระองค์ตรัสบอกกรณฐานแก่ข้า
พระองค์เถิด

ลำดับนั้น พระศาสดาได้ตรัสบอกกรณฐานจนถึงพระอรหัต ท่านถวายบังคมพระศาสดา
แล้ว แสวงหาภิกษุผู้จะไปกับตน ได้ภิกษุ ๖๐ รูป แล้วออกพร้อมกับเธอทั้งหลายไปตลอดทาง ๑๒๐
โยชน์ ถึงบ้านปลายแดน หมู่ใหญ่ตำบลหนึ่ง จึงพร้อมด้วยบริวาร เข้าไปบิณฑบาต ณ บ้านนั้น

ชาวบ้านเห็นหมู่พระภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยวัตร มีจิตเลื่อมใสได้ช่วยกันจัดอาสนะ พร้อม
นิมนต์ให้นั่ง อังคาสด้วยอาหารประณีต ได้สนทนาโต้ถามกันจนทราบว่า พระภิกษุเหล่านั้นกำลัง
แสวงหาสถานที่ผาสุก ชาวบ้านได้กล่าวอาราธนาให้จำพรรษาที่นี้ตลอดพรรษา โดยชาวบ้านจะตั้งอยู่
ในสระและถือศีล ฝ่ายหมู่แห่งพระภิกษุเห็นดีด้วย เพราะได้อาศัยชาวบ้านเหล่านั้นในเรื่องปัจจัย ๔ จึง
รับนิมนต์ ชาวบ้านต่างช่วยกันปิดกวาดวิหาร จัดที่อยู่เป็นเวลากลางคืนและในเวลากลางวัน หมู่ภิกษุได้
เข้าไปบิณฑบาตในบ้านนั้นเป็นประจำ ขณะนั้นได้มีหมอคนหนึ่ง ได้เข้าไปหาหมู่ภิกษุพร้อมกับ
พิจารณาว่า หากมีเกิดความไม่ผาสุกให้บอกกับหมอ จะได้ทำเภสัชถวาย^๙

๓) เหตุการณ์ขณะปฏิบัติธรรมและการบรรลุธรรม

วันเข้าพรรษา พระจักขุบาลเถระได้เรียกภิกษุเหล่านั้นมาแล้วถามถึงในช่วงเข้าพรรษานี้จะ
อยู่ด้วยอิริยาบถเท่าไร ภิกษุทั้งหลายกล่าวตอบว่า จะอยู่ด้วยอิริยาบถ ๔ คือ ยืน เดิน นั่ง นอน ท่านได้
กล่าวเตือนสติว่า “ข้อนั้นสมควรแล้วหรือ เราทั้งหลาย ควรเป็นผู้ไม่ประมาท เพราะเราทั้งหลายเรียน
พระกรรมฐานมาจากสำนักของพระพุทธเจ้า ธรรมดาพระพุทธเจ้าทั้งหลาย อันคนมักอวดไม่สามารถ
ให้ทรงยินดีได้ ด้วยว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายนั้น อันคนมีอหังการตัณหา พึงให้ทรงยินดีได้ และอบายทั้ง
๔ เป็นเหมือนเรือนแห่งคนผู้ประมาทแล้ว ขอท่านทั้งหลายจงเป็นผู้ไม่ประมาทเถิด”^{๑๐}

^๙ ดูรายละเอียดใน พ.ธ. (ไทย) ๔๐/๑/๑๑-๑๒.

^{๑๐} พ.ธ. (ไทย) ๔๐/๑/๑๓.

ท่านได้กล่าวกับหมู่ภิกษุว่าท่านจะอยู่ด้วยอิริยาบถ ๓ คือ ยืน เดิน นั่ง เว้นจากการนอน เมื่อเดือนแรกผ่านไป ก็ได้เกิดโรคในจักขุขึ้น มีน้ำตาไหลออกจากตาทั้งสองข้างของท่าน ท่านได้บากบั่นบำเพ็ญสมณธรรมตลอดทั้งคืนจนกระทั่งรุ่งเช้า จึงเข้าไปนั่งในห้อง พอได้เวลาภิกขาจาร หมู่ภิกษุได้ไปหาท่านที่กุฏิ และได้สังเกตเห็นความผิดปกติที่ดวงตาทั้งสองข้างของท่าน ได้ถามถึงอาการ ท่านได้บอกว่า ลมได้แทงตา หมู่ภิกษุได้กล่าวกับท่านว่า มีหมอได้ปวารณาไว้แล้ว ควรบอกเหตุนี้แก่หมอ พอหมอทราบเหตุได้ประกอบเภสัชโดยการหุงน้ำมันไปถวาย ท่านนั่งลงหยอดน้ำมันทางจมูก ทำให้ตัวยาไม่สามารถซึมซาบเข้าสู่ดวงตาได้ ทำให้อาการไม่ดีขึ้น

พอวันรุ่งขึ้นท่านได้เข้าไปบิณฑบาตพร้อมกับหมู่ภิกษุ หมอได้ถามถึงอาการหลังจากได้หยอดยาว่า ลมยังเสียดแทงดวงตาของพระผู้เป็นเจ้าเหมือนเดิมหรือ ท่านตอบหมอไปว่า จริงอย่างนั้น ลมยังเสียดแทงดวงตาทั้งสองข้างของท่านอยู่เหมือนเดิม หมอเกิดความสงสัยจึงได้ถามถึงวิธีการหยอดยาของท่านว่า หยอดทางจมูกตามที่ได้นะนำหรือไม่ ท่านตอบหมอว่า ท่านก็ได้หยอดทางจมูกเหมือนที่หมอบอก แต่อาการไม่ดีขึ้นเลย แต่กลับมีอาการรุนแรงขึ้น

หมอเกิดความสงสัย เพราะเภสัชนี้โดยปกติแล้วจะใส่เพียงครั้งเดียวก็เห็นผล คือ อาการของโรคทางตาดีขึ้น ที่ไม่ดีขึ้นเป็นเพราะเหตุใด จึงได้ถามถึงวิธีการหยอดยาว่าได้หยอดหรือว่านอนหยอด พระเถระนั่งเสียไม่พูดอะไรอีก แม้จะถูกซักถามรบเร้าก็ตาม หมอเลยคิดว่า น่าจะไปดูที่อยู่ของพระเถระจะได้ทราบความจริง จึงได้หลีกจากพระเถระตรงไปยังวิหารซึ่งเป็นที่อยู่ของพระเถระ เห็นแต่ที่จักรมและที่นั่งเท่านั้น ไม่เห็นที่นอนเลย จึงได้ถามพระเถระว่า น้ำมันที่ส่งมารักษาดวงตา ท่านนั่งหยอดหรือว่านอนหยอด ท่านก็นิ่งอีกไม่ตอบอะไร แม้หมอจะรบเร้าซักถาม หมอได้ห้ามไม่ให้ทำอย่างนั้น และให้เหตุผลว่าการปฏิบัติสมณธรรมได้นั้นจำต้องอาศัยร่างกายนี้

พระเถระได้ตอบหมอไปว่า ให้ท่านปรึกษาก่อนจึงจะตัดสินใจ ท่านได้ปรึกษากับภริชกาย โดยรำพึงในใจว่า ปาลิตะผู้มีอายุ ท่านจะเห็นแก่ดวงตาทั้งสองหรือเห็นแก่พระพุทธศาสนา ในสังสารวัฏอันไม่มีเจือต้นและที่สุด ท่านเป็นผู้บอดนับไม่ถ้วน พระพุทธเจ้านับพันพระองค์ที่ได้ล่วงไปหรือแม้แต่พระองค์เดียวท่านก็ยังกำหนดไม่ได้ ท่านนั้นได้ผูกใจไว้เองว่า จะไม่นอนตลอด ๓ เดือนในช่วงพรรษานี้ เพราะฉะนั้น ดวงตาของท่านจะฉิบหายหรือแตกก็ตามเถิด ท่านจงทรงไว้รักษาไว้แต่พระพุทธศาสนาไว้เถิด อย่าเห็นแก่ดวงตาเลย ท่านได้กล่าวภาษิตคาถาเหล่านี้ ว่า

จักขุที่ท่านถือว่าของตัว จงเสื่อมไปเสียเถิด หูก็จงเสื่อมไปเสียเถิด กายก็เป็นเหมือนกันอย่างนั้นเถิด แม้สรรพสิ่งอันอาศัยกายนี้ ก็จงเสื่อมไปเสียเถิด ปาลิตะเหตุไฉน ท่านจึงประมาทอยู่จักขุที่ท่านถือว่าของตัว จงทรุดโทรมไปเสียเถิด หูก็จงทรุดโทรมไปเสียเถิด กายก็เป็นเหมือนกันอย่างนั้นเถิด แม้สรรพสิ่งอันอาศัยกายนี้ ก็จงทรุดโทรมไปเสียเถิด ปาลิตะ เหตุไฉนท่านจึงประมาทอยู่ จักขุที่

ท่านถือว่าของตัวจงแตกไปเสียเถิด หูกก็จงแตกไปเสียเถิด รูปก็เป็นเหมือนกันอย่างนั้นเถิด แม้สรรพสิ่งอันอาศัยรูปนี้ ก็จงแตกไปเสียเถิด ปาลิตะ เหตุไฉน ท่านจึงประมาทอยู่^{๑๑}

เมื่อให้อิวาทแก่ตัวเองแล้วท่านก็ได้ทำนัตถกรรม รุ่งเช้าท่านได้เข้าไปบิณฑบาต หมอได้ถามท่านถึงวิธีการหยอดยาและอาการของโรค ท่านนิ่งไม่ตอบอะไร ถึงแม้หมอจะถามท่านหลายครั้งก็ตาม หมอรู้สึกคัดเคืองใจจึงได้กล่าวกับท่านว่า “ท่านอย่าได้บอกว่าหมอคนโน้นหุงน้ำมันมาให้เรา และตัวหมอเองก็จะไม่บอกว่าได้หุงน้ำมันถวายท่าน” หมอได้บอกยกเลิกการรักษา ท่านได้กลับสู่วิหารดำริในใจว่า ท่านเป็นผู้ที่หมอบอกเลิกแล้วจากการรักษา ท่านอย่าได้ละจากอิริยาบถที่ได้ตั้งใจไว้ แล้วกล่าวคาถาสอนตนเองว่า “ปาลิตะ ท่านถูกหมอเขาบอกเลิกจากการรักษา ทิ้งเสียแล้ว เทียงต่อมัจจุราช ไฉนจึงยังประมาทอยู่เล่า”^{๑๒}

ท่านมุ่งมั่นทำความเพียรไม่ย่อมนวลละในการบำเพ็ญสมณธรรม จนล่วงมัชฌิมยามทั้งดวงตาและกิเลสได้แตกไปพร้อมกัน ท่านได้เป็นพระอรหันต์สุกขวิปัสสโก พอรุ่งเช้า ได้เวลาภิกษาจารหมู่ภิกษุมาหาท่าน และได้เห็นตาทั้งสองข้างของท่านบอด พวกเขาสงสัยใจมีน้ำตาคลอเบ้า ได้ให้คำมั่นสัญญาว่า จะไม่ทอดทิ้งท่าน จะอยู่คอยดูแล รับผิดชอบต่อไป แม้แต่ชาวบ้านได้ทราบเรื่อง ก็พากันเศร้าโศก สงสารพระเถระ และได้พุดพลอบท่านว่า แม้ชาวบ้านก็จะไม่ทอดทิ้ง จะคอยปรนนิบัติตลอดไป

นับแต่นั้นมา ชาวบ้านก็ได้ส่งข้าวต้มและข้าวสวยไปถวายท่านไม่ได้ขาด ส่วนท่านเองก็ได้กล่าวสอนภิกษุ ๖๐ รูปนี้ประจำ และภิกษุทั้งหมดก็ล้วนเชื่อฟังและตั้งอยู่ในโอวาทของท่าน พอถึงวันปวารณาออกพรรษาทั้งหมดก็ได้บรรลुพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทุกรูป

๔) เหตุการณ์หลังจากบรรลุธรรม

เมื่อออกพรรษาแล้วหมู่ภิกษุทั้ง ๖๐ รูป ต้องการจะเดินทางไปเข้าเฝ้าพระศาสดา จึงได้นำความนี้ไปเรียนถามพระเถระ ท่านเห็นดีด้วยโดยให้หมู่ภิกษุเดินทางไปล่วงหน้าก่อน ตัวท่านนั้นติดตามไปภายหลัง เพราะหากเดินทางไปเฝ้าพระพุทธเจ้าพร้อมกันจะทำให้การเดินทางล่าช้า ประกอบกับในระหว่างหนทางนั้นมีอันตรายมาก การเดินทางไปกับคนทุพพลภาพนั้น จะทำให้ไม่สะดวกในการเดินทาง ท่านแนะนำให้หมู่ภิกษุเดินไปเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ล่วงหน้าก่อน เมื่อถึงแล้วก็ให้ถวายบังคมพระทศพลและไหว้พระอสีติมหาเถระ นำเรื่องนี้ไปบอกน้องชายของท่านในเมือง และให้ส่งคนมารับท่านจึงจะเดินทางไปกับบุคคลนั้น

น้องชายท่านทราบเรื่องนั้น และได้ส่งหลานชายคนหนึ่ง บวชเป็นสามเณรแล้วศึกษาข้อวัตรปฏิบัติครึ่งเดือนแล้วส่งไปยังตำบลนั้น สามเณรไปถึงตำบลนั้นได้ทราบอารามที่อยู่ของท่าน จากชายแก่คนหนึ่งที่ยืนอยู่ที่ประตูเมือง สามเณรได้เข้าไปหาท่าน ได้ไหว้และทำวัตรปฏิบัติ บำรุงพระเถระ

^{๑๑} ชุ.ธ. (ไทย) ๔๐/๑/๑๕-๑๖.

^{๑๒} ชุ.ธ. (ไทย) ๔๐/๑/๑๖.

ด้วยดีประมาณครึ่งเดือน จึงได้บอกความประสงค์ของภู่ผู้เป็นลุงให้ท่านทราบ ท่านได้เดินทางไปกลับกรุงสวตธิ์พร้อมกับสามเณร โดยให้สามเณรจับที่ปลายไม้เท้า ท่านได้เข้าไปในหมู่บ้านเพื่ออำลาชาวบ้านได้ทราบความประสงค์ของท่าน ต่างพากันทัดทาน อ้อนวอนให้ท่านอยู่ที่นี่ต่อไป เมื่อไม่ได้ตามที่ขอ จึงพากันตามไปส่งท่านครึ่งทาง แล้วก็พากันกลับ

เมื่อเดินทางมาถึงสังกัฏฐนคร สามเณรได้ยินเสียงขับร้องของหญิงสาวคนหนึ่ง ผู้ออกจากบ้านไปเก็บฟืนพลางขับร้องไปด้วย ถือเอานิมิตในเสียงนั้น สามเณรได้ปล่อยปลายไม้เท้า โดยบอกให้ท่านรอก่อน ตนจะไปกิจธุระส่วนตัวบางอย่าง ได้เข้าไปหาหญิงสาวนั้น และได้เสพเมถุนธรรมกับหญิงสาวนั้น ศีลวิบัติในขณะนั้น พอเสร็จกิจแล้งก็เตรียมเดินทางต่อ ท่านเห็นว่าผิดปกติเกิดขึ้นกับสามเณร เพราะท่านได้ยินเสียงขับร้องของหญิง ท่านจึงได้ถามสามเณรเพื่อหาความจริง สามเณรนิ่งเฉย แม้ท่านจะย้ำถามอีกหลายครั้ง

การไม่ตอบของสามเณรทำให้ท่านทราบความจริง จึงได้ให้สามเณรนั้นปล่อยปลายไม้เท้า สามเณรเกิดความสลดสังเวชใจจึงได้เปลี่ยนผ้ากาสาเยาะออกแล้วนุ่งห่มอย่างคฤหัสถ์ แล้วบอกท่านว่า ตนเองไม่ได้บวชเพราะศรัทธา แต่บวชเพราะกลัวอันตรายระหว่างการเดินทาง แล้วชวนท่านเดินทางต่อ ท่านไม่ยอมไปโดยพูดไปว่า คฤหัสถ์ชั่วก็ดี สมณะชั่วก็ดี ก็ชั่วทั้งนั้น เจ้าแม่ตั้งอยู่ในความเป็นสมณะแล้ว ไม่อาจทำคุณสักว่าศีลให้บริบูรณ์ได้ เป็นคฤหัสถ์แล้ว จะทำความดีงามอะไรได้ เธอไม่เหมาะที่จะจับปลายไม้เท้าของเรา

นายปาลิตะได้กล่าวกับท่านว่า หนทางมีอมนุษย์มากและท่านเองก็ตาบอด จะเดินทางเพียงลำพังได้อย่างไร ท่านได้กล่าวตอบไปว่า อย่าได้คิดอย่างนั้นเลย แม้เราจะต้องนอนตายหรือกลิ้งเกลือกในที่นี้ ไม่มีทางที่จะไปกับเจ้า แล้วท่านก็ได้กล่าวคาถาเหล่านี้ว่า “เอาเถิด เราเป็นผู้มีจักขุอันเสียแล้ว มาสู่ทางไกลอันกันดาร นอนอยู่ (ก็ช่าง) จะไม่ไป เพราะความเป็นสหายในชนพาลย่อมไม่มี เอาเถิด เราเป็นผู้มีจักขุอันเสียแล้ว มาสู่ทางไกลอันกันดาร จักยอมตาย จักไม่ไปเพราะความเป็นสหายในชนพาลย่อมไม่มี” นายปาลิตะได้ยินคำนั้นแล้ว เกิดความสลดใจ นึกในใจว่า เราได้ทำกรรมหนักด้วยความหุนหัน เป็นการกระทำที่ไม่สมควร แล้วถอดแขน คร่ำครวญ วิ่งเข้าไปในราวป่า

ด้วยเดชแห่งศีลของท่านทำให้บัณฑิตกัมพลสีลาอาสน์ ของท้าวสักกเทวราช ที่มีขนาดยาว ๖๐ โยชน์ กว้าง ๕๐ โยชน์ หนา ๑๕ โยชน์ มีสีดุดอกชัยพฤกษ์ ยุบลงในยามนั่งและพุดขึ้นในยามลุกขึ้น ได้แสดงอาการร้อน ท้าวเธอทรงดำริว่า ใครเป็นเหตุให้ท่านเคลื่อนจากสถานะ ทรงทอดพระเนตรเห็นพระเถระด้วยทิพยจักขุ และหากพระองค์ไปเสด็จไปสู่สำนักของพระเถระผู้ตีเตียนคนบาป เป็นผู้หนักในธรรมขนาดนี้แล้ว ศีรษะจะต้องแตกเป็น ๗ เศษ

ท้าวสักกะได้แปลงกายเป็นคนเดินทางไกล และได้ชวนพระเถระเดินทางไปด้วยกัน ไม่นานก็ถึงพระเชตวันในเวลาเย็น ท่านรู้ทันทีว่าชายคนนี้ไม่ใช่มนุषย์ ท้าวสักกะได้นำท่านไปพักที่บรรณศาลาที่ภู่ผู้เป็นน้องชายของท่านได้ให้สร้างไว้ แล้วก็ไปบอกข่าวแก่น้องชายของท่าน เมื่อได้พบท่านก็

ร้องให้ด้วยความสงสาร และได้นำเด็กชายสองคนที่เป็นทาสในเรือน ให้พ้นจากความเป็นทาส โดยให้
บวชเป็นสามเณร ทำหน้าที่ดูแลพระเถระ

กาลต่อมาได้มีหมู่ภิกษุได้มาเยือนพระเชตะวัน ได้ถวายบังคมพระศาสดาและเข้าไปเยี่ยม
พระอสีติมหาเถระ หลังจากนั้นได้เที่ยวชมทั่วพระวิหาร จนไปถึงที่พักของพระจักขุบาลเถระ พอดีเกิด
ฝนตกจึงได้กลับโดยหมายใจว่า พรุ่งนี้เช้าจึงจะค่อยมาเยี่ยมชมใหม่ ท่านเป็นผู้มีความเพียร เติ
นจกรมเป็นอาจิณ ในปัจฉิมยามจึงได้ออกมาเดินจกรม ท่านได้เหยียบแมลงค่อมทองตายเป็นจำนวน
มาก เกือบกลาดเต็มพื้นทางเดินจกรม

พอรุ่งเช้าหมู่ภิกษุได้มาเยี่ยมชมที่อยู่ของท่าน ได้เห็นแมลงค่อมทองตายเป็นจำนวนมาก
จึงได้ถามสามเณรที่ดูแลท่านว่า ที่นี่เป็นทางเดินของใคร พอทราบความจริงแล้ว ต่างพากันติเตียนท่าน
เป็นอย่างมาก โดยกล่าวหาว่าท่านนั้น ตอนตาดีไม่ทำความเพียร จะมาทำความเพียรเอาตอนที่ตนเอง
เป็นคนพิการ ตาบอด จึงได้เข้าเฝ้าและกราบทูลเรื่องนี้แก่พระองค์

พระพุทธองค์ทรงทราบความจริงมาโดยตลอด เพื่อปลดเปลื้องมลทินให้แก่ท่านจึงได้ตรัส
กับหมู่ภิกษุว่า

พระพุทธองค์	:	ท่านทั้งหลายเห็นเธอกำลังทำสัตว์มีชีวิตเป็นอันมากให้
ตายหรือ
หมู่ภิกษุ	:	ไม่เห็นพระเจ้าข้า
พระพุทธองค์	:	ท่านทั้งหลายไม่เห็นเธอทำดังนั้น ฉันทิ ถึงเธอก็ไม่เห็น
สัตว์มีชีวิตเหล่านั้น ฉันทิ ภิกษุทั้งหลาย ขึ้นชื่อว่าเจตนา
เป็นเหตุให้ตาย ของพระชินาสพทั้งหลาย (บุคคลผู้มีอา
สวะสิ้นแล้ว) มิได้มี
หมู่ภิกษุ	:	พระเจ้าข้า เมื่ออุปนิสัยแห่งพระอรหัตมีอยู่ เหตุไฉนท่าน
จึงกลายเป็นคนตาบอด
พระพุทธองค์	:	ด้วยอำนาจกรรมอันตนได้กระทำไว้แล้ว
หมู่ภิกษุ	:	ท่านได้ทำกรรมอะไรไว้แล้ว พระเจ้าข้า
พระพุทธองค์	:	ภิกษุทั้งหลาย ถ้าอย่างนั้น ท่านทั้งหลายจงฟัง

พระองค์ได้ทรงนำเอาเรื่องราวในอดีตชาติ ที่เป็นเหตุให้ท่านต้องมาเป็นคนตาบอดใน
ปัจจุบันชาตินี้ ซึ่งได้กล่าวไปแล้วในส่วนของชีวประวัติในอดีตชาติ

พระจักขุบาลเถระนั้นมีประวัติที่น่าสนใจ ทั้งในอดีตชาติและในปัจจุบันชาติ ในอดีตชาติ
นั้นท่านเป็นหมอทำการรักษาโรค ได้รักษาโรคทางตาแก่หญิงคนหนึ่งจนหาย นางแกล้งไม่หายเพราะ
ไม่ต้องการเสียค่าหมอ ท่านจึงได้ปรุงตาทำลายจักขุประสาท จนทำให้ตาบอดดังเดิม ส่วนในปัจจุบัน
ชาติของท่านนั้น แบ่งหลายช่วงด้วยกันคือ

๑. เหตุการณ์ก่อนการอุปสมบท ท่านชื่อว่ามหาบาล เป็นบุตรคนโตของสวรรณะเศรษฐี ในกรุงสาวัตถี มีน้องชายคนหนึ่ง ชื่อว่า จุลกาล ได้สืบทระกูลต่อจากบิดามารดาเมื่อท่านทั้งสอง เสียชีวิต ต่อมาได้ฟังธรรมจากพระพุทธองค์ เกิดศรัทธาอยากบวช ได้อำล่าน้องชายก่อนออกไปบวช

๒. เหตุการณ์ขณะอุปสมบทในพระพุทธศาสนา ท่านได้บวชโดยวิธีจตุตถกรรมวาจา และได้อยู่ศึกษาพระธรรมวินัยในสำนักอุปัชฌาย์และอาจารย์ ๕ ปี

๓. เหตุการณ์ขณะปฏิบัติธรรมและการบรรลุลหณะ ท่านได้ทูลลาพระศาสดาออกไปปฏิบัติ ธรรม พร้อมภิกษุ ๖๐ รูป ณ หมู่บ้านตำบลหนึ่ง ท่านอยู่ด้วยอิริยาบถ ๓ ภายในพรรษา ผ่านไปได้ เดือนหนึ่ง เกิดโรคทางตาขึ้น หมอทำการรักษา โดยหยอดยาทางจมูก แต่ท่านไม่อาจนอนหยอดได้ ทำให้การรักษาไม่ได้ผล หมออ้อนวอนท่านก็ไม่ละจากสัจจะ จนหมอบอกยกเลิกการรักษา ท้ายสุดดวงตา ทั้งสองข้างแตกพร้อมกับกิลีส ท่านได้บรรลุลหณะเป็นพระอรหันต์ ประเภทสุขขวิปัสสกะ

๔. เหตุการณ์หลังบรรลุลหณะแล้ว ท่านได้สั่งสอนประชาชนและภิกษุทั้ง ๖๐ รูป จนได้ บรรลุลหณะ ต่อมาท่านได้เดินทางกลับกรุงสาวัตถีกับสามเณรรูปหนึ่ง แต่ระหว่างทางเณรทำศีลวิบัติ ท่านจึงแยกทางไม่ไปด้วย พระอินทร์แปลงกายมาช่วยพาไปส่งถึงวัดพระเชตวัน น้องชายได้บวชทาส สองคนเป็นสามเณร ให้มีหน้าที่ดูแลท่าน ท่านเป็นผู้ปรารถนาความเพียร ได้เดินจงกรมเหยียบแมลงตาย เป็นอันมาก จนหมู่ภิกษุทูลเรื่องราวนี้แก่พระศาสดา พระองค์ทรงเปลื้องโทษให้ท่าน ทรงตรัสว่าเจตนา ในการฆ่าสัตว์นั้นไม่มีในพระอรหันต์ ภิกษุทั้งหลายจึงอยากฟังอดีตชาติของท่าน ว่าท่านทำกรรมใดไว้ จึงต้องมาเป็นพระอรหันต์ตาบอดในปัจจุบันชาตินี้

๓.๒ การดำรงสมณะเพศของพระจกขุบาลเถระ

พระจกขุบาลเถระนั้นถือว่าเป็นพระสาวกที่มีประวัติที่โดดเด่นหลายประการ ที่ควรนำมา เป็นแบบอย่างในการประพฤติปฏิบัติตาม แต่การที่ท่านสามารถดำรงเพศสมณะได้อย่างงดงามตลอด เส้นทางของการบวชของท่านนั้น จะต้องมีความประจักษ์ประจักษ์ตัวของท่าน ซึ่งในตอนนี้จะกล่าวถึงการ ดำรงเพศสมณะของท่านว่ามีลักษณะอย่างไรบ้าง

๓.๒.๑ ลักษณะอุปนิสัยประจำตัวพระจกขุบาลเถระ

พระจกขุบาลเถระนั้นท่านมีลักษณะอุปนิสัยประจำตัวหลายอย่างที่โดดเด่น ทางผู้วิจัยได้ ทำการศึกษาประวัติของท่านอย่างละเอียด ตั้งแต่ก่อนออกบวช จนกระทั่งออกบวชและได้บรรลุลหณะ จึงพอสรุปอุปนิสัยประจำตัวของท่านได้ ดังนี้

๑) เป็นคนช่างสังเกต

พระจกขุบาลเถระนั้นเป็นคนช่างสังเกต จากประวัติของท่านนั้น หลายเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น เป็นเครื่องพิสูจน์ เช่น ในคราวที่ประชาชนในกรุงสาวัตถี ต่างพากันเดินทางมุ่งหน้าไปตรงไปยัง

พระเชตวันมหาวิหาร เพื่อฟังธรรมจากพระพุทธองค์ ทันใดที่ท่านได้เห็นประชาชนเหล่านั้น ก็เกิดความสงสัยขึ้นมาทันที และได้ถามประชาชนเหล่านั้น^{๑๓} และอีกเหตุการณ์หนึ่ง ท่านดาบอดทั้งสองข้าง เดินทางกลับกรุงสวตถิพร้อมทั้งสามเณร ระหว่างทางสามเณรได้หลีกตัวไปประกอบเมถุนธรรมกับหญิงชาวบ้าน ท่านเลยเกิดความสงสัยถึงพฤติกรรม จนได้รู้ความจริงในที่สุด^{๑๔}

๒) เป็นคนใฝ่เรียนรู้

พระจักขุบาลแม้ท่านจะบวชเมื่อตอนแก่ก็ตาม ท่านไม่ละทิ้งหน้าที่ของพระภิกษุผู้บวชใหม่เลย เช่น หลังจากบวชแล้วท่านก็ได้อยู่ในสำนักของพระอาจารย์และพระอุปัชฌาย์ถึง ๕ ปี เพื่อศึกษาหลักธรรมคำสอน ตลอดทั้งเรียนรู้ความประพฤติดของภิกษุ^{๑๕} และอีกเหตุการณ์หนึ่งเมื่อท่านเกิดความสงสัยขึ้นเกี่ยวกับฐานะในพระพุทธศาสนา ท่านก็เข้าเฝ้าพระพุทธองค์และได้ทูลถามเพื่อให้เกิดความกระจ่าง เพื่อจะได้แนวทางในการปฏิบัติที่ถูกต้อง^{๑๖}

๓) เป็นคนชอบคิดพิจารณา

ลักษณะอุปนิสัยประจำตัวท่านอีกอย่างหนึ่ง คือ การที่ท่านเป็นคนชอบคิดพิจารณา อาจจะเป็นเพราะท่านต้องดูแลตระกูล ซึ่งต้องเกี่ยวข้องกับผู้คนมากมาย จึงต้องมีความความละเอียดทุกอย่าง เพื่อกันความผิดพลาด อันจะนำมาสู่ความเดือนร้อนในภายหลัง ดังเช่นเหตุการณ์ที่ท่านได้ไปฟังธรรมจากพระพุทธองค์ หลังจากฟังธรรมเทศนาจบลงคนอื่นต่างพากันกลับเรือน แต่ท่านนั้นกับได้ข้อคิดที่เป็นประโยชน์ เช่น ท่านคิดว่าบุตรและธิดาก็ดี โภคสมบัติก็ดีย่อมไม่ไปตามผู้ไปสุปรโลก แม้แต่สรีระก็ไปกับตัวเองไม่ได้^{๑๗}

หรืออีกเหตุการณ์หนึ่ง เมื่อท่านได้ทราบฐานะในศาสนาจากพระศาสดาแล้ว ท่านก็พิจารณาถึงศักยภาพหรือความพร้อมของท่านในการกระทำฐานะ โดยท่านเห็นว่าตัวของท่านนั้นมาบวชในพระพุทธศาสนาตอนแก่ ไม่อาจที่จะทำคันถธุระให้บริบูรณ์ได้ วิปัสสนาธุระจึงน่าจะเหมาะสมกับสภาพสังขารของท่าน^{๑๘}

๔) เป็นคนมีใจเด็ดเดี่ยว

พระจักขุบาลเถระนั้นเป็นยอดแห่งภิกษุที่มีจิตใจเด็ดเดี่ยว ท่านตัดสินใจทำอะไรแล้ว ไม่เคยจะคิดเปลี่ยนใจ แม้การกระทำนั้นจะถูกห้ามจากบุคคลผู้ปรารถนาดี หรืออาจจะก่อให้เกิดอันตราย

^{๑๓} พ.ร. (ไทย) ๔๐/๑/๑๐.

^{๑๔} พ.ร. (ไทย) ๔๐/๑/๒๐.

^{๑๕} พ.ร. (ไทย) ๔๐/๑/๑๑.

^{๑๖} พ.ร. (ไทย) ๔๐/๑/๑๑-๑๒.

^{๑๗} พ.ร. (ไทย) ๔๐/๑/๑๐.

^{๑๘} พ.ร. (ไทย) ๔๐/๑/๑๒.

หรือโทษถึงชีวิตก็ตาม เช่น กรณีที่ท่านตัดสินใจออกบวช ได้ไปลान้องชายตามตรัสบอกของพระพุทธองค์ ท่านได้ถูกน้องชายทัดทาน ห้ามไว้ โดยยกเหตุผลมากมายประกอบ เช่น หลังจากที่พ่อแม่ตายตัวท่านนั้นเป็นดุษฎีพ่อแม่ รอให้แก่อ่อนค่อยออกบวช หรือ ไม่ต้องบวชก็ทำบุญได้ด้วย การนำทรัพย์สมบัติที่อยู่มากมายไปทำบุญ เป็นต้น^{๑๙}

ท่านไม่อ่อนไหวไปตามคำขอร้องของน้องชาย ยังคงมั่นในปณิธานเดิม ท่านยอมสละทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็นทรัพย์สมบัติ สถานภาพทางสังคม ละทิ้งบ้านเรือนและหมู่ญาติ เพื่อออกบวชตามที่ท่านได้ตั้งใจไว้แล้ว และยังมีอีกหลายเหตุการณ์ที่แสดงถึงความเด็ดเดี่ยวของท่าน เช่น การไม่ยอมเอาหลังแตะพื้น อยู่ด้วยอิริยาบถ ๓ เท่านั้นช่วงระยะเวลา ๓ เดือน ในฤดูฝน แม้จะเกิดโรคทางตา ที่จะต้องนอนหยอดยาเพื่อรักษาโรค ท่านมีใจเด็ดเดี่ยวไม่ยอมกลับคำพูดที่ได้ให้ไว้แก่ตนเองและผู้อื่น แม้จะถูกอ้อนวอนหรืออันตรายจะเกิดขึ้นถึงชีวิตก็ตามที่^{๒๐}

อีกเหตุการณ์หนึ่ง ขณะที่ท่านเดินทางผ่านป่าใหญ่พร้อมกับสามเณรนั้น พอท่านรู้ว่าสามเณรมีศีลวิบัติแล้ว ท่านก็ไม่ปรารถนาจะไปด้วยกับคนเลวทราม แม้จะถูกอ้อนวอนอย่างไรก็ตาม โดยท่านจะขอยอมตายหรือนอนกลิ้งเกลือกในป่านี้ แต่จะไม่ยอมไปกับคนเลว^{๒๑}

๕) เป็นคนเคารพกฎกติกา

ทุกสังคมย่อมต้องมีกฎกติกาเพื่อให้คนทุกคนปฏิบัติตาม ท่านพระจักขุบาลเถระนั้นเคารพกฎกติกาเป็นอย่างยิ่ง ท่านไม่ก้าวล่วงเลย เช่น เมื่อมีข้อกำหนดให้พระนวกะจะต้องอยู่กับอุปัชฌาย์หรืออาจารย์อย่างน้อย ๕ ปี หรือมากกว่านั้นตามแต่อุปัชฌาย์อาจารย์จะเห็นสมควร แม้ตัวท่านนั้นจะเป็นผู้มีความรู้ความสามารถมาก่อน กับทั้งท่านเป็นผู้ใหญ่มีอายุ ผ่านโลกมีประสบการณ์มากมาย แต่เมื่อท่านเข้ามาสู่ร่มกาสาวพัสตร์ ท่านปฏิบัติตนตามกฎระเบียบใหม่อย่างเคร่งครัด

แม้แต่กฎระเบียบกติกาที่ท่านได้กำหนดขึ้นเอง ท่านก็เคารพไม่ล่วงละเมิด เช่น กรณีที่ท่านตั้งกฎขึ้นว่าในช่วงพรรษานี้ ท่านจะไม่เอาหลังแตะพื้น จะอยู่ด้วยอิริยาบถ ๓ เท่านั้น คือ ยืน เดิน นั่ง เว้นจากการนอนเสีย ท่านพยายามรักษากฎนี้ ทำตัวเป็นแบบอย่าง ไม่ปลิ้นปล้อน ตลบตะแลง หรือเห็นแต่ความสุขสบายส่วนตัว แม้ว่าท่านจะได้รับความสะดวกสบาย ได้รับความทุกข์ทรมาน จากโรคทางตา หรือแม้ตัวท่านจะได้รับการทัดทาน ห้ามปรามการกระทำเช่นนี้ หรือให้เลิกการกระทำ ท่านไม่ยอมตายเพื่อรักษากฎกติกาที่ให้ไว้กับตนเองและผู้อื่น^{๒๒}

^{๑๙} พ.ร.บ. (ไทย) ๔๐/๑/๑๐-๑๑.

^{๒๐} พ.ร.บ. (ไทย) ๔๐/๑/๑๓-๑๗.

^{๒๑} พ.ร.บ. (ไทย) ๔๐/๑/๒๐.

^{๒๒} พ.ร.บ. (ไทย) ๔๐/๑/๑๓-๑๕.

๖) เป็นคนมีความอดทน

พระจักขุบาลเถระนั้นท่านได้ผ่านชีวิตมาทั้งทางโลกและทางธรรม ทางโลกนั้นท่านต้องทำหน้าที่บริหารกิจการของตระกูลพร้อมทั้งต้องดูแลน้องชาย เนื่องจากพ่อแม่ได้ตายจากท่านไปตั้งแต่ท่านยังเป็นเด็ก การที่จะบริหารงานบริหารคนได้ดั่งนั้น นอกจากจะมีความรู้ความสามารถแล้ว จะต้องมีความอดทนด้วย หากเป็นคนอ่อนแอ ไม่อดทนต่อความทุกข์ยาก ลำบาก ตรากตรำและความเจ็บใจแล้ว ก็ยากที่จะประสบผลสำเร็จในชีวิตได้ ท่านได้พิสูจน์ให้เห็นแล้วว่าท่านมีความอดทน จนสามารถทำให้ตระกูลมีความมั่นคง มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักของคนทั่วไป

เมื่อท่านเข้ามาบวชในศาสนา ก็เป็นผู้มากด้วยความอดทน จนเป็นที่ประจักษ์ของคนทั่วไป อดทนอยู่เพื่อศึกษาข้อวัตรปฏิบัติกับอุปัชฌาย์และอาจารย์ถึง ๕ ปี จนได้ทูลลาพระพุทธรองค์ออกแสวงหาที่สงบวิเวก เร่งความเพียรปฏิบัติธรรม ท่านต้องประสบกับความทุกข์ยากหลายประการ เช่น จากโรคภัยเบียดเบียน คือ เป็นโรคทางตา จากการถูกทอดทิ้งการรักษาจากหมอ แต่ท่านก็ไม่ได้ย่อท้อหมดกำลังใจ ยังคงอดทน มุ่งมั่นในปณิธานที่ตั้งไว้

๗) เป็นคน มีความเพียร

ความเพียรนั้นเป็นสิ่งที่มนุษย์ทุกคนต้องมี เพราะหากไม่มีความเพียรพยายามแล้ว ไม่ว่า กิจน้อยใหญ่ก็มิอาจสำเร็จลงได้ ความเพียรตรงกับภาษาบาลีว่า “ วิริยะ ” หมายถึงความเพียร ความบากบั่น ความเพียรเพื่อละความชั่ว ความประพฤติดี พยายามทำกิจ ไม่ท้อถอย^{๒๓} และความเพียรนี้ก็มีกล่าวไว้มากมายกระจายไปตามหมวดธรรมต่าง เช่น โพชฌงค์ ๗^{๒๔} อิทธิบาท ๔^{๒๕} เป็นต้นพระจักขุบาลเถระท่านมีความเพียรเป็นเลิศ ท่ามกลางปัญหาอุปสรรคที่ถาโถมเข้ามา ท่านไม่ยอมพ่ายแพ้ ยังคงมั่นคงในข้อวัตรปฏิบัติ ไม่ยกข้อขัดข้องมาเป็นข้ออ้างในการทำ ความเพียร เช่น ขณะที่ท่านเกิดโรคทางตา เพราะเหตุที่ท่านไม่นอนเลย แม้จะเกิดทุกข์เวทนาแสนสาหัสสักเพียงไหน ท่านก็ไม่ยอมละทิ้งปณิธาน ยังคงเพียรพยายามอย่างไม่ลดละ

ในคราวที่ท่านได้บรรลุธรรมแล้ว ท่านไม่มีความจำเป็นเลยที่จะต้องมาปฏิบัติธรรมเพราะท่านหมดกิจที่จะต้องทำเพื่อหวังผลอื่นแล้ว แต่ท่านยังคงปฏิบัติตนดังเช่นปกติ ท่านยังปรารถนาความเพียรอยู่เสมอ ยังออกมาเดินจงกรมเป็นประจำ แม้ลมฝนดินฟ้าอากาศจะเป็นอย่างไร ก็ไม่เป็นเหตุให้ท่านยกเลิกความเพียร^{๒๖}

^{๒๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๓๗๙.

^{๒๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๙/๘๕.

^{๒๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๘๗/๒๑๗.

^{๒๖} ชู.ธ. (ไทย) ๔๐/๑/๒๔.

๘) มีความเป็นผู้นำ

การที่ต้องแบกรับภาระในครอบครัวตั้งแต่วัยหนุ่ม ทำให้ท่านมีความรับผิดชอบสูง มีความเป็นผู้นำ ท่านดูแลกิจการของตระกูลและดูแลน้องชายหลังจากที่พ่อแม่ตาย ความเป็นผู้นำทำให้ท่านประสบความสำเร็จในหน้าที่การงาน เมื่อท่านเข้ามาบวชในศาสนา ท่านได้รับความเคารพและน่าเชื่อถือจากหมู่ภิกษุ สังเกตได้จากกรณีที่ท่านจะเดินทางออกไปทำเพ็ญสมณธรรม มีหมู่ภิกษุ ๖๐ รูปติดตามไปกับท่าน โดยให้ท่านเป็นผู้นำ แม้ท่านจะมีพรรษาเพียง ๕ เท่านั้น แต่หมู่ภิกษุและชาวบ้านก็เรียกท่านว่าพระเถระ นั้นแสดงถึงการยอมรับในคุณธรรมและความเป็นผู้นำของท่าน

เมื่อจะทำข้อใดก็ตามในหมู่สงฆ์ท่านไม่ได้ใช้อำนาจโดยพลการ ท่านสอบถามความสมัครใจ และความพร้อมในการปฏิบัติของแต่ละรูป ส่วนตัวของท่านนั้นจะต้องทำเป็นตัวอย่าง ดังนั้นท่านจึงต้องประพฤติตนให้เคร่งครัด คือ ทำตัวให้เป็นตัวอย่าง และการกระทำทุกอย่างของท่านจะต้องมีเหตุผลรองรับดังเช่น การที่ท่านยอมตบอดแต่จะไม่ละทิ้งความตั้งใจ เพราะท่านคำนึงถึงพระศาสนานั้นเอง

ท่านมีความเป็นผู้นำสูงมาก มีพรหมวิหารธรรม มีความเสียสละ ท่านยอมเอาตนปฏิบัติธรรมจนได้บรรลุธรรม และทำการอบรมสั่งสอนหมู่ภิกษุ หรือแม้แต่ในคราวที่หมู่ภิกษุมีความต้องการจะเดินทางไปหาพระเจ้าพุทธรังค์ ท่านไม่ยอมไปด้วยเพราะจะสร้างความลำบากให้แก่หมู่ภิกษุในการเดินทาง นั้นแสดงถึงความเป็นผู้มีมีความเสียสละ คำนึงถึงประโยชน์สุขของคนหมู่มาก มากกว่าประโยชน์ส่วนตัว

๙) มีสัจจะ

สัจจะ คือ ความจริงมี ๒ อย่าง คือ สมมติสัจจะ และปรมาตมสัจจะ^{๒๗} มีความสำคัญในการดำเนินชีวิตและการปฏิบัติธรรม พระเจ้าจุบาลเถระนั้นมีสัจจะทั้งต่อตนเองและผู้อื่น เช่น เมื่อท่านได้ทูลขอบวชจากพระเจ้าพุทธรังค์แล้ว ท่านได้กลับไปปลาน้องชาย ท่านได้ถูกน้องชายห้ามปรามและขอร้อง แต่ท่านนั้นไม่อาจทำตามคำขอของน้องชายได้ เพราะท่านได้ทูลขอบวชจากพระเจ้าพุทธรังค์แล้ว

ท่านได้ให้สัจจะแก่ตนเองว่าจะไม่เอาหลังแตะพื้นตลอดสามเดือนในฤดูฝน ท่านก็ยังคงดำเนินชีวิตสมณะของท่านไปตามสัจจะที่ให้นั้น แม้ระยะหลังต่อจากนั้นจะประสบความทุกข์อย่างแสนสาหัส จนทำให้ตาทั้งสองข้างของท่านบอด ท่านก็ยังไม่ละทิ้งสัจจะนั้น

พระเจ้าจุบาลเถระนั้นถือสมณะผู้เป็นต้นแบบ ท่านมีลักษณะอุปนิสัยที่ดั่งามหลายอย่างเป็นคนช่างสังเกต ใฝ่การเรียนรู้ ชอบคิดพิจารณา มีใจเด็ดเดี่ยว เคารพกติกา อ่อนน้อมถ่อมตน มีความอดทน มีความเพียร มีสัจจะต่อตนเองและผู้อื่น นอกจากที่ท่านจะมีอุปนิสัยที่ดั่งามแล้วท่านยังมีดำเนินตนในบทบาทต่างๆ อีก ดังจะได้กล่าวในตอนต่อไป

^{๒๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๒๒.

๓.๒.๒ บทบาทการดำรงสมณะเพศของพระจักขุบาลเถระ

มนุษย์นั้นเป็นสัตว์สังคมที่จะต้องมีบทบาทหน้าที่ที่กระทำต่อกัน พระพุทธองค์ทรงสอนให้พุทธบริษัทนั้นกระทำบทบาทหน้าที่ให้ถูกต้องกับสิ่งที่ตนเข้าไปสัมพันธ์ด้วย เช่น ในสังคาลกสูตรกล่าวถึงกรณีที่พราหมณ์ซื้อสังคาลกมานพได้ทำการไหว้ทิศ พระพุทธองค์ทรงแสดงวิธีการไหว้ทิศในพระพุทธศาสนา โดยการปฏิบัติตนให้ถูกต้องกับบุคคลต่างๆ ที่เราเข้าไปสัมพันธ์ด้วย เช่น บิดา มารดา บุตรภรรยาสามี มิตรสหาย ครูอาจารย์ ทาสบริวาร และสมณพราหมณ์^{๒๘}

พระจักขุบาลเถระนั้นท่านได้ทำบทบาทต่างๆ ในการดำรงชีวิตของท่าน ทั้งบทบาทของสมณะผู้บวชใหม่ บทบาทพระกัมมัฏฐาน บทบาทสมณะผู้อาพาธ บทบาทสมณะผู้ทุพพลภาพ และบทบาทสมณะผู้สิ้นกิเลส ซึ่งผู้วิจัยจะได้กล่าวรายละเอียดเป็นลำดับไป

๑) ดำรงตนในบทบาทของพระภิกษุผู้บวชใหม่

พระภิกษุใหม่หรือพระนวกะ หมายถึง ภิกษุใหม่หรือผู้มีพรรษายังไม่ครบ ๕^{๒๙} ขณะที่พระจักขุบาลเถระเป็นพระนวกะอยู่นั้น ท่านได้ทำข้อวัตรปฏิบัติต่างๆ เช่น อาจารย์วัตร^{๓๐} อุปัชฌายวัตร^{๓๑} เพราะในตำนานได้กล่าวว่าท่านได้อยู่ทั้งกับอาจารย์และพระอุปัชฌาย์ ซึ่งมีข้อกำหนดว่าอันเตวาลิกและสัทธวิหาริกจะต้องปฏิบัติ ดังนี้

อาจารย์วัตร เป็นข้อประเพณีที่อันเตวาลิกจะพึงปฏิบัติต่ออาจารย์ โดยย่อ คือ อันเตวาลิกจะต้องลุกขึ้นแต่เช้าตรู่ ถอดรองเท้า ห่มอุตตราสงค์เฉียงบ่าข้างหนึ่ง เข้าไปหาอาจารย์เพื่อถวายไม้ชำระฟัน น้ำล้างหน้า และปูอาสนะ หากมีข้าวต้มพึงล้างภาชนะใส่ให้สะอาด นำข้าวต้มเข้าไปถวายเมื่อท่านฉันเสร็จถวายน้ำ และนำภาชนะออกมาทำความสะอาดด้วยความระมัดระวัง แล้วเก็บอาสนะทำความสะอาด

เมื่ออาจารย์มีเหตุต้องเข้าไปในหมู่บ้าน พึงนำผ้าจีวรมาถวาย ผ้าสังฆาฏิพับซ้อนกัน ถวายบาตรที่ล้างสะอาดดีแล้ว หากท่านให้ไปด้วย เป็นปัจฉาสมณะ พึงนุ่งห่มให้เรียบร้อยเป็นปริมณฑล เวลาเดินเว้นระยะห่างให้พอเหมาะ ไม่ห่างไม่ชิดนัก

ไม่กล่าวสอดขึ้นขณะที่อาจารย์กำลังพูด หากอาจารย์กล่าวคำที่อาจจะล่วงอาบัติพึงห้ามเมื่อเดินทางกลับอาวาส พึงเตรียมอาสนะ น้ำล้างเท้า ตั้งรอง กระเบื้องเช็ดเท้า รับบาตรและจีวรของท่าน ถ้าจีวรมีเหงื่อหรือออกผึ่งแดด เสร็จแล้วพับให้มุมเหลี่ยมกัน ๔ นิ้ว เพื่อไม่ให้เกิดรอยตรงกลาง ม้วนประคดเอวใส่ในชนดจีวร

^{๒๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๔๒-๑๔๔/๑๑๙-๒๐๐.

^{๒๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๑๕.

^{๓๐} วิมहा. (ไทย) ๔/๗๘/๑๐๗.

^{๓๑} วิมहा. (ไทย) ๔/๖๖/๘๒-๘๗.

ถ้ามีอาหารบิณฑบาต ฟังถวายน้ำฉันและน้อมนำบาตรเอาไปถวาย ฉันเสร็จรับบาตรมาล้างด้วยความระมัดระวัง ล้างเสร็จเช็ดให้สะอาดน้ำสักรูหนึ่ง ผึ่งแดดทิ้งไว้สักครูหนึ่งค่อยเก็บ การอุ้มบาตรต้องทำด้วยความระมัดระวัง เก็บบาตรในที่ปลอดภัย มีพื้นที่รองมันคง ป้องกันการล้ม จนเกิดความเสียหายแก่บาตร แล้วกลับมาทำความสะอาดที่ฉันให้เรียบร้อย

เมื่ออาจารย์ประสงค์จะสงฆ์น้ำ ต้องจัดน้ำสรงถวาย ทั้งน้ำเย็นและน้ำอุ่น ตามความต้องการของท่าน หากท่านจะเข้าเรือนไฟ ต้องบดจุ่มน้ แห่ดิน เตรียมตั้ง รั้วจิ้วรพาดไว้เก็บไว้ในที่อันสมควร ไม่นั่งเบียดพระอาจารย์ในเรือนไฟ เสร็จแล้วถวายผ้าเช็ด ผ้าจิ้วรแก่ท่าน

ทำความสะอาดที่อยู่ของท่านอยู่เสมอตลอดทั้งเครื่องใช้ของท่าน หยากเยื่อต้องปิดกวาดออก กรอบหน้าต่างและมุมห้องพึงเช็ด ถ้าฝาที่ท่านน้ำมันเกิดราต้องเช็ดให้สะอาด พรหมต้องนำออกผึ่งแดดเป็นครั้งคราว ตลอดทั้งเครื่องใช้อื่นก็ควรทำความสะอาดให้ถูกต้องตามประเภทและชนิด

หากเกิดความขัดข้องแก่พระอาจารย์ เช่น เกิดความไม่ยินดีในการประพฤติพรหมจรรย์ เกิดความรำคาญ เกิดความเห็นผิด ต้องอาบัติหนัก ชักเข้าอาบัติเดิม ควรแก้มานัต ควรแก้อัพภาน หรือสงฆ์จะต้องทำกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับอาจารย์ อันตวาลิกพึงชวนชวายนในกิจนั้น เช่น ตั ช ษณียกรรม นิยสกรรม ปัพพชณียกรรม ปฏิสราณียกรรม และอุกเขปนียกรรม เป็นต้น อุปัชฌาย์วัตรเป็นข้อประพฤติที่สัทธจะพึงอุปัชฌาย์ ซึ่งมีข้อควรปฏิบัติเหมือนกับอาจารย์วัตร

พระจักขุบาลเถระได้ทำอาจารย์วัตรและอุปัชฌาย์วัตรแก่พระอาจารย์อุปัชฌาย์ของท่าน ด้วยเหตุที่ท่านนั้นเป็นผู้ที่มีลักษณะอุปนิสัยดีงามหลายอย่าง ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ประกอบกับท่านนั้นเป็นผู้อ่อนน้อมถ่อมตน มีความขยันอดทน ไม่ย่อท้อต่อความลำบาก เชื่อฟังคำสั่งสอนและต้องอยู่ในโอวาทของอาจารย์และอุปัชฌาย์^{๓๒}

๒) ดำรงตนในบทบาทของพระกัมมัฏฐาน

การจะเริ่มงานกัมมัฏฐานของพระจักขุบาลเถระนั้น ท่านต้องใช้เวลาในการบ่มเพาะศึกษาหลักธรรมและวิธีการทำกัมมัฏฐานจากครูอาจารย์และอุปัชฌาย์ของท่านเป็นอย่างดีก่อน ท่านศึกษาเรียนรู้ธรรมถึง ๕ ปี จนพ้นความเป็นพระนวกะ สามารถปกครองตนเองและหมู่คณะได้ อุปัชฌาย์และอาจารย์ของท่านจึงได้ปล่อยให้ท่านออกไปแสวงหาความสุขวิเวก ตามจริตนิสัยและความต้องการ บทบาทการเป็นพระกัมมัฏฐานของท่านนั้น สามารถสรุปเป็นข้อได้ดังนี้

(๑) เป็นผู้มีศรัทธาพระรัตนตรัย

พระจักขุบาลเถระเป็นผู้มีศรัทธาและเคารพนอบน้อมในพระรัตนตรัยเป็นอย่างยิ่ง ท่านได้น้อมนำมาเป็นที่พึ่งที่ระลึกของตน ในยามวิฤตท่านยังปรารถนาถึงพระรัตนตรัย เช่น กรณีที่ท่านได้กล่าวกับหมู่ภิกษุว่า เราทั้งหลายไม่ควรประมาท เพราะว่าเราได้เรียนกัมมัฏฐานมาจากสำนักของพระ

^{๓๒} วิมพา. (ไทย) ๔/๖๖-๗๘/๘๓-๑๑๒.

พุทธองค์ พระพุทธองค์นั้นพอพระทัยกับบุคคลที่มีอัธยาศัยดีงามเท่านั้น^{๓๓} และในยามที่ท่านถูกบอกบอกยกเลิกการรักษาโรคทางตา ท่านได้เลือกที่จะรักษาพระพุทธศาสนาหรือคำสอนของพระพุทธเจ้า โดยปล่อยในดวงตาทั้งสองข้างแตกไป^{๓๔}

การมีศรัทธาในพระรัตนตรัยนั้นทำให้พระกัมมัญฐานไม่ไขว่ไขว่ออกจากเส้นทางที่ถูกต้อง มีเกราะคุ้มครองป้องกัน ทั้งในยามปกติและในยามซับซ้อนหรือวิกฤต พระจักขุบาลเถระได้แสดงให้เห็นแล้วว่า พลังอำนาจของความศรัทธาที่ถูกต้องดีงามในพระรัตนตรัยนั้น สามารถนำพาตนเองไปสู่มรรคผลนิพพานได้

(๒) เป็นผู้มึศรัทธาในแนวทางปฏิบัติพระกัมมัญฐาน

การเป็นพระกัมมัญฐานนั้นจะต้องมีความเชื่อมั่นในแนวทางนี้ และการเป็นพระกัมมัญฐานนั้น จะต้องมึข้อวัตรปฏิบัติที่แตกต่างไปจากภิกษุทั่วไป บางครั้งต้องปฏิบัติตามธุดงค์วัตร คือ ข้อปฏิบัติที่เป็นองค์คุณกัจจกิลเลส ตามที่ผู้สมัคใจจะพึงปฏิบัติได้ เป็นอุบายขัดเกลากิลเลส ส่งเสริมความมักน้อยสันโดษ^{๓๕} ในวิสุทธิมรรค ที่รจนาโดยพระพุทธโฆสเถระนั้นมีทั้งหมด ๑๓ ข้อ คือ

๑. บังสุกุลิ๊งคฤตงค์
๒. เตจีวริ๊งคฤตงค์
๓. ปิณฑปาติ๊งคฤตงค์
๔. สปปทานจาริ๊งคฤตงค์
๕. เอกาสนิ๊งคฤตงค์
๖. ปัตตปิณฑิ๊งคฤตงค์
๗. ขลุปัจฉาภัตติ๊งคฤตงค์
๘. อารัญญิ๊งคฤตงค์
๙. รุกขมุลิ๊งคฤตงค์
๑๐. อัปโลกาสิ๊งคฤตงค์
๑๑. โสสานิ๊งคฤตงค์
๑๒. ยถาสันถติ๊งคฤตงค์
๑๓. เนสัชชิ๊งคฤตงค์^{๓๖}

^{๓๓} พุ.ธ. (ไทย) ๔๐/๑/๑๓.

^{๓๔} พุ.ธ. (ไทย) ๔๐/๑/๑๕.

^{๓๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๕๔.

^{๓๖} พระพุทธโฆสเถระ, วิสุทธิมรรค, แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุทธมาจารย์ (อ.จ. อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : ธนาเพรส, ๒๕๔๘), หน้า ๘๓-๘๔.

พระภิกษุที่บวชแล้วเมื่อเรียนกัมมัฏฐานในสำนักของพระพุทธองค์ หรือของอาจารย์และอุปัชฌาย์แล้ว ก็จะขออนุญาตออกไปแสวงหาที่สงบเพื่อเพียรปฏิบัติ มีพระภิกษุบางรูปที่ต้องการจะปลีกตัวออกจากหมู่ญาติ เพราะบรรดาญาติเข้ามาเกี่ยวข้องทำให้การปฏิบัติไม่คืบหน้า เช่น พระสุทินนกาลันทบุตร ท่านบวชแล้วได้เรียนกัมมัฏฐานในสำนักของพระพุทธองค์ ท่านได้ออกไปปฏิบัติธรรมโดยลำพัง ท่านถือธุดงค์วัตร ๔ ข้อ คือ

- ๑) อยู่ป่าเป็นวัตร เทียว
- ๒) บิณฑบาตเป็นวัตร
- ๓) ใช้ผ้าบังสุกุลเป็นวัตร
- ๔) เทียวบิณฑบาตไปตามลำดับเรือนเป็นวัตร ^{๓๗}

ส่วนพระจักขุบาลเถระนั้นท่านถือธุดงค์วัตรข้อที่ ๑๓ คือ เนสัชชีกังครุดงค์ คือ ถือนั่งอย่างเดียว ไม่นอน ^{๓๘} ท่านมุ่งมั่นในแนวทางปฏิบัตินี้ คือมั่นใจว่าเป็นแนวทางถูกต้อง แม้จะประสบความยุ่งยากนานัปการก็ตามที่

(๓) เป็นผู้ใคร่ต่อการศึกษา

พระจักขุบาลเถระนั้นเป็นผู้ใคร่ในการศึกษา เพราะการที่จะเป็นพระกัมมัฏฐาน ออกปฏิบัติธรรมนั้น จะต้องมีการศึกษาหลักธรรม และวิธีการปฏิบัติกรรมฐานจากพระพุทธองค์ หรือครูอาจารย์ให้ดีเสียก่อน เพราะมีเช่นนั้นก็จะหลงทาง หลงผิด จนก่อโทษให้กับตนเองและผู้อื่น ดังเช่นกรณีพระภิกษุในป่ามหายาน ได้เจริญสุกัมมัฏฐานที่พระพุทธองค์ทรงแสดง จนเกิดความอึดอัด ขัดเคือง เบื่อหน่าย รังเกียจร่างกายของตน จนต้องฆ่าตัวตาย ให้พระภิกษุด้วยกันฆ่าบ้าง และได้จ้างตาเถนมีคลันทิกะฆ่า ในปาราชิกสิกขาบทที่ ๓ ปฐมบัญญัติินทาน ได้กล่าวว่า บางวันตาเถนมีคลันทิกะฆ่าพระภิกษุมากขึ้น ๖๐ รูป ^{๓๙}

ดังนั้น การศึกษาเป็นสิ่งสำคัญของพระกัมมัฏฐาน เริ่มต้นจาก ปริยัติที่ดี แล้วนำไปสู่การทดลองทำ คือ ปฏิบัติ และสังเกตผลที่เกิดขึ้นว่า ตรงตามปริยัติหรือไม่ มีข้อผิดพลาดอะไรตรงไหน และจะแก้ไขอย่างไรบ้าง ดังนี้จึงจะเป็นพระกัมมัฏฐานที่สมบูรณ์ในพระพุทธศาสนา

พระจักขุบาลเถระนั้นท่านใคร่ต่อการศึกษามาแต่แรก ตั้งแต่การได้ฟังธรรมของพระพุทธองค์ครั้งแรก ท่านก็ได้เข้าใจหลักการพระพุทธศาสนาในระดับหนึ่ง จนก่อให้เกิดศรัทธา เห็นประโยชน์ของอริยทรัพย์ภายในมากกว่าทรัพย์ภายนอก สิ่งใดที่ท่านไม่รู้หรือสงสัยท่านจะต้องถามผู้ให้เข้าใจกระจ่าง ไม่ปล่อยให้เกิดปัญหาคาใจ ดังเช่น ที่ท่านได้เข้าไปทูลถามพระพุทธองค์ถึงธรรมาสน์ที่ใน

^{๓๗} วิ.มหา. (ไทย) ๔/๓๐/๒๐.

^{๓๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๕๔.

^{๓๙} วิ. มหา. (ไทย) ๑/๑๖๒-๑๖๓/๑๓๔-๑๓๕.

พระพุทธศาสนานี้มีเท่าไร จนได้ทราบว่ามีพระพุทธรูปในพระพุทธรูปนั้นโดยหลักแล้วมี ๒ อย่าง คือ คันถุระและวิปัสสนาธุระ

(๔) เป็นผู้ที่มีความปณิธานอันแน่วแน่

พระกัมมัญฐานต้องมีจิตใจมั่นในปณิธาน จะเป็นคนเลาะแหล่ไม่ได้ เพราะการปฏิบัติธรรมนั้นต้องประสบปัญหาอุปสรรคหลายอย่าง ดังปรากฏในอรรถกถาพุทธธัมมสูตร พระพุทธองค์ได้ทรงกล่าวกับพระอานนท์ว่า “อานนท์ เราจักไม่ประคับประคองเธอทั้งหลาย เหมือนช้างหม้อ ประคับประคองภานุชนินทิตที่ยังดิบอยู่ เราจักกล่าวชมแล้วชมอีก จักกล่าวยกย่องแล้วยกย่องอีก บุคคลใดมีแก่นสาร บุคคลนั้นจักดำรงอยู่”^{๔๐}

พระจักขุบาลเถระนั้นเพียบพร้อมด้วยความมุ่งมั่นในปณิธาน ท่านไม่ย่อมน้อมเลิกละความตั้งใจ แม้จะประสบปัญหายุ่งยากอันใดก็ตาม ท่านก้าวเดินไปสู่เป้าหมายอย่างหนักแน่นมั่นคง นี่เป็นบทบาทของพระกัมมัญฐานที่จะต้องยึดไว้เป็นข้อปฏิบัติของตน

(๕) เป็นผู้ที่มีความเพียร

บทบาทที่สำคัญอีกประการหนึ่งของพระกัมมัญฐานคือ เป็นผู้กระทำให้กิจน้อยใหญ่ด้วยความเพียรพยายาม แม้แต่พระพุทธองค์ยังต้องใช้ความเพียรพยายามจนกว่าจะได้ตรัสรู้ ครั้งหนึ่งพระองค์ได้ตรัสกับเวรัญชพรหมณ์ว่า “พรหมณ์ ไช้ ๘ ฟอง ๑๐ ฟอง หรือ ๑๒ ฟอง ที่แม่ไก่กก หรือฟักตีแล้ว ลูกไก่ตัวที่ใช้เล็บหรือจะงอยปากทำลายกระเปาะ ไช้ออกมาได้ก่อน ควรเรียกมันว่า เป็นตัวพี หรือตัวน้อง” เวรัญชพรหมณ์คิดพิจารณาแล้วทูลตอบพระพุทธองค์ไปว่า “ควรเรียกว่า พี เพราะมันแก่กว่าเขา” พระพุทธองค์ตรัสต่อไปว่า “เช่นเดียวกันนั้นแหละพรหมณ์ ในขณะที่หมู่สัตว์ถูกกระเปาะไขคืออวิชชาห่อหุ้มอยู่ เราได้ทำลายกระเปาะไขคืออวิชชา ผู้เดียวเท่านั้นสำเร็จจนบุตร สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยม จึงเป็นพีใหญ่ผู้ประเสริฐที่สุดของโลก พรหมณ์ เราปรารภความเพียร ไม่ย่อหย่อน มีสติตั้งมั่น ไม่หลงลืม มีกายสงบ ไม่กระสับกระส่าย มีจิตแน่วแน่เป็นสมาธิ”^{๔๑}

พระจักขุบาลเถระได้ชื่อว่าเป็นพระกัมมัญฐานที่มีความเพียรเป็นเลิศ ทั้งในขณะที่กำลังปฏิบัติธรรมเพื่อให้ตนบรรลุธรรม และหลังจากบรรลุธรรมแล้ว ท่านยังคงรักษาความเพียรอยู่ ดังที่มีกล่าวถึงท่านตอนฝนตกหนัก พอฝนหยุดท่านก็ลงสู่ทางเดินจงกรมทันที ในอรรถกถาบาลีเรียกว่า “อารทวิริโย” แปลว่า ผู้มีความเพียรอันปรารภแล้ว^{๔๒}

^{๔๐} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๔๗/๒๓๓.

^{๔๑} วิม. (ไทย) ๑/๑๑/๕.

^{๔๒} วชิรญาณวโรส สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา, ธมมปทภูชกถา (ปจโม ภาโค), หน้า ๑๘.

๓) ดำรงตนในบทบาทของพระผู้อาพาธ

การเจ็บป่วยแสดงให้เห็นถึงจริยธรรมภายในตัวบุคคลและสังคมของมนุษย์ การแสดงออกต่อสถานการณ์ ซึ่งแตกต่างจากสัตว์เดรัจฉานที่มุ่งเอาตัวเองรอด ตัวที่อ่อนแอหรือเป็นโรคจะถูกทอดทิ้งให้ตายไปเอง ตัวที่แข็งแรงเท่านั้นจึงจะมีชีวิตอยู่ แต่สังคมมนุษย์นั้นมีความเจริญทางจิตใจไม่สามารถปล่อยผู้ป่วยที่เป็นญาติหรือคนอื่น ๆ ให้ได้รับทุกข์ทรมานและตายไปตามลำพังโดยไม่ทำอะไรเลย เมื่อมีคนเจ็บป่วย จึงมีผู้ดูแลคนป่วย มีหมอ มีการรักษาพยาบาล มีการเยี่ยมไข้จากญาติมิตร เป็นการแสดงบทบาทหน้าที่ของตนเองด้วยจิตสำนึกภายใน ว่าจะต้องทำอย่างไรจึงจะเหมาะสม^{๔๓} พระพุทธเจ้าทรงแสดงลักษณะที่ควรกระทำของบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการเจ็บป่วยในอุปัฏฐากสูตร ดังนี้

๑) ข้อปฏิบัติของคนไข้ที่ดี ๕ ประการ คือ

๑. ย่อมทำความสบาย
๒. รู้จักประมาณในสิ่งสบาย
๓. ฉันทยา
๔. บอกอาพาธตามความเป็นจริง
๕. เป็นผู้อดทนต่อทุกขเวทนาที่เกิดขึ้นในร่างกาย

๒) ข้อปฏิบัติตนของผู้พยาบาลคนไข้ที่ดี มี ๕ ประการ คือ

๑. ผู้พยาบาลย่อมมีความสามารถในการจัดยา [เชี่ยวชาญในการรักษาโรค]
๒. ทราบสิ่งสบายและไม่สบาย นำสิ่งไม่สบายออกไป นำสิ่งสบายเข้ามาให้
๓. พยาบาลด้วยจิตเมตตา ไม่พยาบาลด้วยหวังอาภิส
๔. ไม่รังเกียจอุจจาระ ปัสสาวะและน้ำลายของผู้ป่วย
๕. สามารถชี้แจงให้คนไข้สมาทาน อาจหาญ ร่าเริงได้ [มีจิตวิद्याพุดสร้างกำลัง

แก้ให้แก้ผู้ป่วย]^{๔๔}

ข้อปฏิบัติข้างต้นระหว่างผู้ป่วยกับผู้พยาบาล หรือผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการดูแลผู้ป่วย เป็นจริยธรรมที่แสดงถึงการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน ไม่ใช่เพียงแค่ผู้ป่วยกับยาหรือวิธีการรักษาเพียงอย่างเดียว ผู้ป่วยต้องมีหน้าที่ต่อตนเอง ต้องร่วมมือกับผู้พยาบาลอย่างเต็มที่ ผู้พยาบาลจะต้องประกอบด้วยความรู้ ความเชี่ยวชาญ จิตวิทยา และจิตเมตตาต่อผู้ป่วย

^{๔๓} พระมหาบุญนำ ปรุกโกโม (คนหมั่น), “ศึกษาวิเคราะห์การเจ็บป่วยกับการบรรลุลุทธิธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕). หน้า ๕๔.

^{๔๔} อ.ปญจก. (ไทย) ๑๑/๑๒๓-๑๒๕/๒๐๓-๒๐๕.

การไปเยี่ยมคนป่วยแสดงให้เห็นถึงคุณธรรม แสดงถึงความเป็นมิตรแท้ประเภทหนึ่ง คือ เป็นมิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ มีใจไม่ละทิ้งมิตรในยามวิบัติ หรือในยามประสบเคราะห์กรรม^{๔๕} การไปเยี่ยมคนป่วยต่างจากไปเยี่ยมพบปะกันในยามปกติ เพราะคนป่วยกำลังประสบความทุกข์ การกระทำอะไรของคนรอบข้างย่อมส่งผลต่อผู้ป่วยทั้งทางตรงและทางอ้อม ควรหลีกเลี่ยงสิ่งเหล่านี้คือ การเยี่ยมคนป่วยไม่เป็นเวลา การนำเรื่องวิตกทุกข์ร้อนมาเล่าให้ฟัง การนำของแกล้งแกล้มมาให้ นำเรื่องไร้สาระมาเล่า เยี่ยมนานเกินกาล เป็นต้น แม้จะทำความรักแต่ก็ไม่เป็นประโยชน์ต่อคนป่วย แต่กลับจะมีโทษ^{๔๖}

พระจักษุบาลเถระขณะที่ท่านอาพาธอยู่นั้น ท่านมิได้ถูกทอดทิ้งจากหมู่ภิกษุ หรือแม้แต่หมอที่ทำการรักษา รวมทั้งชาวบ้านที่ทราบอาการอาพาธของท่าน ทุกคนนั้นต่างรู้สึกเป็นห่วง ช่วยกันหาทางรักษาอาการอาพาธของท่านอย่างสุดกำลัง หากพิจารณาจากหลักข้อปฏิบัติของคนไข้ ๕ ประการแล้ว อาจมองว่า พระจักษุบาลเถระนั้นเป็นคนไข้ที่ไม่ดี ไม่ให้ความร่วมมือต่อการรักษา เพราะท่านไม่ทำความสบายให้กับตนเอง ไม่รู้จักประมาณในสิ่งสบาย ใช้จ่ายไม่ถูกวิธี ไม่บอกข้อมูลความเจ็บป่วยตามความเป็นจริงแก่หมอ

เหตุผลที่ทำให้ท่านนั้นไม่ปฏิบัติปฏิบัติของคนไข้ นั้น ก็เนื่องมาจากท่านได้ให้สัจจะกับตนเองไว้ว่าจะไม่นอนตลอดพรรษา ๓ เดือน โรคทางตาที่เกิดขึ้นก็ดี กระบวนการรักษาที่ดี ล้วนกระทบต่อสัจจะที่ท่านได้ตั้งไว้ หากท่านทำตามหลักของคนไข้ที่ดีแล้ว ก็จะต้องทำลายสัจจะที่ให้ไว้กับตนและผู้อื่น นั้นย่อมทำลายความคุณธรรม ทำลายความเป็นผู้นำ ทำลายความมุ่งมั่น หรือถือเป็นการทำลายความภาคภูมิใจในตนเอง

พระกัมมภูฐานผู้มุ่งอรรถธรรมนั้นย่อมคำนึงถึงธรรมเป็นสำคัญ ไม่ได้คำนึงถึงชีวิตของตนเอง ข้อนั้นก็ไม่ได้หมายความว่าท่านไม่รู้จักความพอดี แต่เป็นเพราะคุณธรรมที่สูงส่งในใจของท่าน สมดังพระดำรัสของพระเจ้าสุทโธสมโพธิสัตว์ที่ตรัสตอบแก่โจรที่ชื่อว่าโปลิสาทว่า “สัตบุรุษทั้งหลายยอมสละชีวิต แต่ไม่สละธรรม สัตบุรุษมีปัญญาเป็นสัตย์อย่างเดียว”^{๔๗} และพระองค์ยังได้กล่าวเน้นย้ำในประเด็นนี้ว่า “นรชนพึงสละทรัพย์เพราะเหตุแห่งอวัยวะที่สำคัญเมื่อจะรักษาชีวิต ก็พึงสละอวัยวะเมื่อระลึกถึงธรรม พึงสละทั้งอวัยวะ ทรัพย์ และแม้แต่ชีวิตทั้งหมด”^{๔๘}

คุณธรรมของพระจักษุบาลเถระที่ปรากฏชัดในขณะที่ท่านอาพาธคือ ความเป็นผู้อดทนต่อทุกขเวทนาที่เกิดขึ้น ความยึดมั่นในสัจจะที่ให้ไว้กับตนเอง ท่านไม่เคยแสดงความอ่อนแอให้เห็นเลย มี

^{๔๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๑/๒๑๐.

^{๔๖} ธรรมรักษา, **คนเจ็บไข้ผู้โชคร้าย**, (กรุงเทพมหานคร : สติ, ม.ป.ป), หน้า ๗๔-๗๕.

^{๔๗} ชุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๔๖๙/๑๓๗.

^{๔๘} ชุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๔๗๐/๑๓๗.

แต่ความเข้มแข็ง ไม่โทษบุคคลอื่นเลย และไม่เคยเรียกร้องให้คนอื่นมาสนใจหรือคอยปรนนิบัติรับใช้เลย ท่านไม่ยอมเป็นภาระของใคร ในประวัติของท่านนั้นไม่ปรากฏว่ามีพระศิลาานุปฏิมา คือ ผู้ปฏิบัติภิกษุ
ใหญ่^{๔๔}

๔) ดำรงตนในบทบาทของพระผู้ทพพลาภ

พระจักขุบาลเถระได้กลายเป็นพระผู้ทพพลาภ เนื่องจากการลูกกลามของโรคทางตา จนทำให้ตาทั้งสองข้างของท่านได้บอด แม้จะเป็นผู้พิการทางสายตา ท่านก็ยังคงดำเนินชีวิตของท่านตามปกติ ไม่ได้ทุกข์ร้อน หรือตีโพยตีพาย หลักการประพฤติตนของพระจักขุบาลเถระในขณะที่เป็นผู้ทพพลาภพอสรุปได้ ดังนี้

(๑) ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน เมื่อสภาพร่างกายได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ย่อมก่อให้เกิดความยากลำบากในการดำเนินชีวิต ความอดทนจึงเป็นสิ่งจำเป็น ท่านพระจักขุบาลเถระ มีความอดทนเป็นยอดทั้งในยามที่ปกติและในยามที่ประสบกับทพพลาภ แม้แต่ในยามที่ท่านอยู่เพียงลำพังที่วิหาร เพราะหมู่ภิกษุทั้ง ๖๐ รูป ได้เดินทางไปยังพระเชตวันมหาวิหาร เพื่อเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ ท่านดำเนินชีวิตด้วยความอดทนเพียงลำพัง และเมื่อท่านต้องเดินทางกลับกรุงสาวัตถีพร้อมกับสามเณรนั้นต้องเดินทางผ่านป่าพงดงหนา ที่ชุกชุมไปด้วยสัตว์ร้ายและอมนุษย์ ท่านก็ไม่ได้แสดงความอ่อนแอให้เห็นเลยแม้แต่น้อย หรือคราวที่สามเณรประพฤติก่อวุ่นวาย จนต้องลี้ภัยไป ท่านไม่อาจเดินทางไปกับบุคคลชั่วช้าได้ ท่านยอมตายในป่าแต่ไม่ยอมเดินทางต่อ นั้นเป็นข้อแสดงให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่า ท่านมีความอดทน ไม่ว่าจะอยู่รูปเดียวหรืออยู่กับคนอื่น ท่านยังคงเข้มแข็งอยู่เสมอ

(๒) ดำเนินชีวิตด้วยการพึ่งตนเอง ไม่เป็นภาระของคนอื่น แม้ท่านจะตาบอดทั้งสองข้าง ก็ไม่เป็นภาระของหมู่ภิกษุ หรือแม้แต่ชาวบ้าน ท่านยังคงทำหน้าที่ของท่านตามปกติ

(๓) ดำเนินชีวิตให้เป็นไปตามปกติ ความเป็นผู้ทพพลาภนั้นไม่ได้ทำให้ท่านอ่อนแอ รอคอยความช่วยเหลือจากคนอื่น หรืองดเว้นข้อวัตรปฏิบัติที่เคยปฏิบัติมา

(๔) มีความเพียรสม่ำเสมอ ไม่ลดละความเพียรในกิจทั้งปวง พระจักขุบาลเถระนั้นเป็นภิกษุผู้ยอดเยี่ยมในความเพียรพยายาม ในยามปกติก็มีความเพียรสม่ำเสมอในยามวิฤต เช่น เจ็บป่วยและทพพลาภก็ยังรักษาความเพียรอยู่ แม้ในยามที่ท่านบรรลุธรรมแล้ว ไม่มีเหตุผลที่ท่านจะต้องพยายามปฏิบัติธรรมอะไรอีก เพราะกิจที่ควรทำให้ศาสนานี้ ท่านก็ทำสำเร็จแล้ว แต่ท่านก็ยังรักษาความเพียรไว้ เพื่อเป็นแบบอย่างแก่ภิกษุอื่น

(๕) ทำประโยชน์ตนและผู้อื่น ผู้ที่ทพพลาภนั้นย่อมต้องอาศัยคนอื่น พึ่งพิงคนอื่นในหลายเรื่อง แต่สำหรับท่านนั้น นอกจากจะไม่เป็นภาระของใครแล้ว ท่านยังทำประโยชน์ให้แก่คนอื่น

^{๔๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๑.

อีก เช่น กล่าวสอนพระภิกษุ ๖๐ รูปให้ได้บรรลุธรรม แสดงธรรมแก่ชาวบ้าน รักษาข้อวัตรปฏิบัติเพื่อเป็นแบบอย่างแก่อนุชนรุ่นหลัง เป็นต้น

๕) ดำรงตนในบทบาทของสมณะผู้สันนิบาต

ผู้สันนิบาตคือพระอรหันต์นั่นเอง ประโยชน์ของตนเสร็จแล้ว แต่ก็ยังเหลือประโยชน์ที่จะต้องกระทำต่อผู้อื่น พระพุทธศาสนานั้นเจริญรุ่งเรือง และแผ่ไปไกลไพศาลทั่วโลกนั้นก็เพราะการทำบทบาทของพระอรหันต์ ที่ท่านได้ช่วยพระศาสดาเผยแผ่พระธรรมคำสอน ดังพระพุทธดำรัสที่ทรงตรัสกับหมู่ภิกษุ ๖๐ รูป ก่อนการจาริกเผยแผ่พระศาสนาว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราพ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ แม้พวกเธอก็พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ พวกเธอจงจาริกไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ . . .”^{๕๐}

พระจกขุบาลเถระท่านได้ทำบทบาทของสมณะผู้สันนิบาต ตามที่พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ พอสรุปได้ดังนี้

๑. แสดงธรรมแก่ประชาชนทั่วไป
๒. อบรมสั่งสอนหมู่ภิกษุที่เป็นศิษย์
๓. ประพฤติตนในข้อวัตรปฏิบัติเพื่อเป็นแบบอย่างแก่อนุชน

พระจกขุบาลเถระนั้นได้ดำรงตนในบทบาทต่าง ๆ ในแต่ละช่วงชีวิตของท่านได้เป็นอย่างดี บทบาทของท่านนั้นล้วนเป็นประโยชน์แก่ตนและผู้อื่นควรนำมาเป็นแบบอย่าง บทบาทของท่านมี

๑. ดำรงตนในบทบาทของความเป็นพระผู้บวชใหม่
๒. ดำรงตนในบทบาทของพระกัมมัญฐาน
๓. ดำรงตนในบทบาทของพระผู้อาวุโส
๔. ดำรงตนในบทบาทของพระผู้ทูลพลภาพ

๓.๒.๓ หลักการดำรงสมณะเพศของพระจกขุบาลเถระ

พระจกขุบาลเถระนั้นมีหลักในการดำรงเพศสมณะหลายอย่างด้วยกัน จึงทำให้ท่านพ้นฝ่าปัญหาอุปสรรคต่างๆ ไปได้ จนได้บรรลุเป้าหมายสูงสุดของความเป็นสมณะ คือ ได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ หลักการดำรงเพศสมณะของท่าน สามารถสรุปได้ ดังนี้

^{๕๐} วิมพา. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

ความสิ้นไปและความเสื่อมไว้ในอัตภาพ ยังวิปัสสนาให้เจริญด้วยอำนาจแห่งการกระทำติดต่อกันแล้ว
ถือเอาพระอรหัต ของภิกษุผู้มีความประพฤติเบาพร้อม ยินดียิ่งแล้วในเสนาสนะอันสงัด^{๕๕}

หลักการวิปัสสนาธุระนี้พอสรุปได้ว่า

๑. การพิจารณาถึงความสิ้นไปและความเสื่อมไปแห่งอัตภาพ
๒. เจริญวิปัสสนาให้เจริญด้วยเพียรติดต่อกัน
๓. มีความประพฤติเบาพร้อม (ไม่มีปิลิโธ)
๔. ยินดีในเสนาสนะ

พระจักษุบาลเถระท่านได้ยึดหลักวิปัสสนาธุระอย่างเคร่งครัด ท่านใช้เวลาศึกษาหลักพระ
กัมมัฏฐาน ๕ ปี จากสำนักอุปัชฌาย์และอาจารย์ หลังจากนั้นท่านก็ออกไปปฏิบัติอย่างตั้งใจ โดยใช้
ความเจ็บป่วยเป็นเครื่องมือในการปฏิบัติธรรม มีความเพียรอย่างต่อเนื่อง เป็นอยู่อย่างเรียบง่าย และ
ปลื้มใจอยู่ในที่เงียบสงัด ซึ่งทั้งหมดนั้นเป็นหลักวิปัสสนาธุระที่พระพุทธองค์ทรงประทาน

๓) หลักความไม่ประมาท

หลักการดำรงเพศสมณะที่สำคัญที่พระจักษุบาลเถระยึดเป็นแนวทางในการปฏิบัติธรรมทั้ง
ในยามปกติและในยามวิกฤตคือ ความไม่ประมาท แม้แต่ตอนที่ท่านเป็นคฤหัสถ์ท่านยังถึงพร้อมด้วย
ความไม่ประมาทในชีวิต ตั้งตนอยู่ในศีลธรรมอันดีงาม และเมื่อได้ฟังธรรมจากพระพุทธองค์ยิ่งทำให้
ท่านตระหนักถึงคุณค่าของความไม่ประมาท จนท่านดำริในใจว่า “สรีรปิ อตตนา สหิณ คจฺจติ; ก็ เม
ฆรวาเสณ, ปพฺพชิสสามิ” แปลว่าบุตรและธิดาก็ดี โภคสมบัติก็ดีย่อมไปตามผู้ไปสู่ปรโลกหาได้ไม่ แม้
สรีระก็ไปกับตัวไม่ได้ ประโยชน์อะไรของเราด้วยการอยู่ครองเรือน เราจักบวช^{๕๖}

เมื่อท่านบวชแล้วก็ดำรงตนด้วยความไม่ประมาท จนกระทั่งท่านออกไปปฏิบัติธรรม ท่าน
ได้เตือนสติหมู่ภิกษุที่จะปฏิบัติธรรมด้วยอิริยาบถ ๔ คือ ยืน เดิน นั่ง นอน ในช่วงพรรษา ๓ เดือน
ท่านได้กล่าวกับหมู่ภิกษุว่า “ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ข้อนั้นสมควรแล้วหรือ เราทั้งหลายควรเป็นผู้ไม่
ประมาทไม่ใช่หรือ เพราะเราทั้งหลายเรียนพระกรรมฐานมาจากสำนักของพระพุทธเจ้าผู้ทรงพระชนม์
อยู่ . . . อบายทั้ง ๔ เป็นเหมือนเรือนของตัวเองแห่งคนผู้ประมาทแล้ว ขอท่านทั้งหลายจงเป็นผู้
ประมาทแล้ว ขอท่านทั้งหลายจงเป็นผู้ไม่ประมาทเถิด ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย”^{๕๗}

ขณะที่ท่านปฏิบัติธรรมนั้นได้เกิดโรคทางตาแก่ท่าน ท่านได้รับทุกขเวทนาอย่างหนัก ท่าน
ได้กล่าวสอนตัวเองให้เป็นผู้ไม่ประมาทว่า

^{๕๕} วชิรญาณวโรส สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา, ธรรมปทฎกถา (ปฐโม ภาค), หน้า ๗.

^{๕๖} วชิรญาณวโรส สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา, ธรรมปทฎกถา (ปฐโม ภาค), หน้า ๖.

^{๕๗} ชุ.ธ. (ไทย) ๔๐/๑/๑๓.

จักขุที่ท่านถือว่าของตัว จงเสื่อมไปเสียเถิด หูก็จงเสื่อมไปเสียเถิด กายก็เป็นเหมือนกัน อย่างนั้นเถิด แม้สรรพสิ่งอันอาศัยกายนี้ ก็จงเสื่อมไปเสียเถิด ปาลิตะ เหตุไฉน ท่านจึงประมาทอยู่ จักขุที่ท่านถือว่าของตัวจทรุโทรมไปเสียเถิด หูจทรุโทรมไปเสียเถิด กายก็เป็นเหมือนกันอย่างนั้น เถิด แม้สรรพสิ่งอันอาศัยกายนี้ก็จทรุโทรมเสียเถิด ปาลิตะ เหตุไฉน ท่านจึงประมาทอยู่ จักขุที่ท่าน ถือว่าของตัวจทรุโทรมไปเสียเถิด หูก็จทรุโทรมไปเสียเถิด รูปก็เป็นเหมือนกันอย่างนั้นเถิด แม้สรรพสิ่งอันอาศัย รูปนี้ ก็จทรุโทรมไปเสียเถิด ปาลิตะ เหตุไฉน ท่านจึงประมาทอยู่^{๕๘}

แม้แต่ในคราที่ท่านได้ถูกหมอบอกยกเลิกการรักษา ด้วยเหตุไม่พอใจที่ท่านไม่ปฏิบัติตาม คำแนะนำ คือ ไม่นอนหยอดยาทำให้การรักษาไม่ได้ผล แม้จะอ่อนน้อมท่านอย่างไร ท่านก็ยังคงยึดมั่น ในสัจจะที่ให้ไว้แก่ตนเอง ท่านได้กล่าวคาถาสอนใจตนเองว่า “ปาลิตะ ท่านถูกหมอบอกยกเลิกจาก การรักษา ทั้งเสียแล้ว เทียงต่อมัจจุราช ไฉนจึงยังประมาทอยู่”^{๕๙}

ท่านใช้วิกฤตให้เป็นโอกาส คือ ใช้ความเจ็บป่วยเป็นเครื่องมือในการศึกษาธรรม ความ เจ็บป่วยทั้งทางกายและทางใจเป็นปัจจัยเสริมที่ทำให้เกิดการบรรลุธรรม เมื่อปัจจัยอื่นเข้ามา สนับสนุน คือ

๑) เหตุปัจจัยภายนอก ประกอบด้วย

๑. โรคที่ก่อให้เกิดความเจ็บป่วย
๒. กัลยาณมิตร
๓. หลักธรรม

๒) เหตุปัจจัยภายในประกอบด้วย

๑. โยนิโสมนสิการ
๒. ระดับสติปัญญา
๓. อุปนิสัย
๔. กรรม

พระไตรปิฎกและอรรถกถาชั้นได้กล่าวถึงเรื่องราวของบุคคลที่เจ็บป่วย ทั้งเจ็บป่วยทาง กาย และทางใจ บุคคลเหล่านั้นได้ผ่านพ้นวิกฤติของชีวิตมาได้ และยังได้บรรลุธรรมในขั้นใดขั้นหนึ่ง

^{๕๘} พุ.ธ. (ไทย) ๔๐/๑/๑๕-๑๖.

^{๕๙} พุ.ธ. (ไทย) ๔๐/๑/๑๖.

จึงเป็นการสนับสนุนสมมุติฐานที่ว่า ผู้ที่เจ็บป่วยสามารถบรรลุธรรมได้ ภายใต้เงื่อนไขและเหตุปัจจัยอื่นประกอบ^{๖๐}

พระจักขุบาลเถระนั้นท่านได้ยึดหลักการ ๓ อย่างเป็นหลักในการดำรงเพศสมณะประกอบด้วย

๑. หลักคันถธุระ
๒. หลักวิปัสสนาธุระ
๓. หลักความไม่ประมาท

ท่านดำรงเพศสมณะด้วยหลักการทั้ง ๓ อย่างนี้เอง จึงทำให้ท่านเป็นสมณะที่ดี สามารถฟันฝ่าปัญหาอุปสรรคต่างๆ ที่ถาโถมเข้ามาได้ จนได้บรรลุผลอันยิ่งใหญ่ คือ ได้บรรลุธรรม เป็นพระอรหันตสาวกคนหนึ่ง ที่มีประวัติและหลักการดำรงเพศสมณะที่อนุชนควรยึดเป็นแบบอย่าง

๔) หลักปาริสุทธิสีล ๔

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในตอน ๒.๒ ว่าด้วยหลักการดำรงสมณะเพศในพระพุทธศาสนา ได้กล่าวถึงหลักปาริสุทธิสีล ๔ ซึ่งถือว่าเป็นหลักจำเป็นและสำคัญของสมณะในพระพุทธศาสนา ซึ่งมีการกล่าวถึงการควบคุมทั้งตนเองและการปฏิสัมพันธ์กับบุคคลภายนอก คือ ให้งดงามทั้งภายนอกและภายใน เป็นที่เจริญตาเจริญใจแก่บุคคลผู้พบเห็น สมดังที่พระสารีบุตรเกิดความศรัทธาในอากัปกิริยาของพระอัสสชิเถระ จนเป็นเหตุให้เข้าไปสอบถามถึงแนวทางคำสอน ซึ่งพระอัสสชิท่านได้กล่าวตอบเพียงใจความสั้นๆ ว่า “ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุพระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะมีปกติตรัสอย่างนี้”^{๖๑}

เมื่อกล่าวเฉพาะเจาะจงมาที่หลักการดำรงสมณะเพศของพระจักขุบาลเถระแล้ว จะเห็นว่าท่านได้ดำเนินตามหลักปาริสุทธิสีล ๔ อย่างครบถ้วนบริบูรณ์ แม้ในช่วงนั้นจะเกิดเหตุการณ์ยากลำบาก หรือเป็นอุปสรรคในการปฏิบัติธรรมก็ตาม ท่านก็ยังคงดำรงตนให้ถูกต้องไม่ให้อ่อนแอหรือกระทำการอันนำมาซึ่งเสื่อมเสียต่อตนเองและพระพุทธศาสนา ท่านได้ดำรงตนตามหลักปาริสุทธิสีล ๔ ดังนี้

๑. ปาฏิโมกขสังวรศีล ท่านประพฤติตนด้วยความสำรวมในพระปาฏิโมกข์ เว้นจากข้อห้ามทำตามข้ออนุญาต ประพฤติเคร่งครัดในสิกขาบททั้งหลาย จะเห็นสังเกตเห็นได้จากข้อวัตรปฏิบัติของท่าน แม้ในยามที่ควรจะต้องผ่อนคลายไปตามสถานการณ์ เช่น ในยามอาพาธจำเป็นต้องปฏิบัติตนเพื่อ

^{๖๐} พระมหาบุญนำ ปรุกโก (คนหมั่น), “ศึกษาวิเคราะห์การเจ็บป่วยกับการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๑๖๙.

^{๖๑} วิมพา. (ไทย) ๔/๖๐/๗๓.

เอื้อต่อการรักษา แต่ท่านกับค่านึงถึงสัจจะ กฎเกณฑ์ที่ได้ตั้งขึ้น แม้จะเป็นเพียงเป็นข้อกติกาที่กำหนดขึ้นเองเพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติในช่วงพรรษา ท่านก็ใส่ใจและเคารพต่อกฎกติกานั้น จะกล่าวไปไปถึงพุทธบัญญัติของที่วางไว้ ท่านย่อมให้ความสำคัญและเคารพอย่างยิ่งยวด หรือในคราวที่สามเณรได้ล่วงละเมิดศีล ท่านทราบความจริง ท่านปฏิเสธที่จะเดินทางร่วมกับคนทุศีล ดังคำกล่าวของท่านว่า “เอาเถิด เราเป็นผู้มีจักขุอันเสียแล้ว มาสู่ทางไกลอันกันดาร นอนอยู่ (ก็ช่าง) จะไม่ไป เพราะความเป็นสหายในชนพาลย่อมไม่มี เอาเถิด เราเป็นผู้มีจักขุอันเสียแล้ว มาสู่ทางไกลอันกันดาร จักยอมตาย จักไม่ไป เพราะความเป็นสหายในชนพาลย่อมไม่มี”^{๖๒}

๒. อินทริยสังวรศีล ท่านพระจักขุบาลเถระนั้นมีความประพฤติด้วยความสำรวมอินทริยระวังไม่ให้บาปอกุศลธรรมครอบงำเมื่อรับรู้อารมณ์ด้วยอินทริยทั้ง ๖ แม้ท่านจะประสบกับความทุกข์ทรมานจากความอาพาธทางตาเพียงใด ยังคงดำรงตนตามปกติ มีความสำรวม ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ มิให้ไหลไปตามกระอำนาจของกิเลส จนท่านได้บรรลุธรรม แม้กระนั้นท่านยังคงดำรงด้วยความสำรวมมีการออกเดินจงกรมไม่ได้ขาด

๓. อาชีวนปาริสุทธิศีล ท่านยึดมั่นในความบริสุทธิ์แห่งอาชีวะ เลี้ยงชีวิตโดยทางที่ชอบ ไม่ประกอบอบเนสนา มีหลอกลวงเขาเลี้ยงชีพ เป็นต้น แม้ท่านจะอาพาธหนักขนาดไหนยังคงออกบิณฑบาตตามปกติ จนกระทั่งตาทั้งสองข้างได้บอดสนิทท่านไม่สามารถออกบิณฑบาตได้ ชาวบ้านจึงนำภัตตาหารมาถวาย และถึงแม้ท่านจะได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์แล้ว ท่านยังคงดำรงตนเป็นปกติเสมือนภิกษุรูปหนึ่ง ไม่ได้แสดงคุณวิเศษอื่นใดเพื่อเรียกร้องศรัทธาและการเคารพบูชาจากประชาชนเลย นับว่าท่านเป็นแบบอย่างของพระภิกษุในพระพุทธศาสนา

๔. ปัจจยสันนิสิตศีล ท่านได้พิจารณาใช้สอยปัจจัยสี่ ให้เป็นไปตามความหมายและประโยชน์ของสิ่งนั้น ไม่บริโภควัตถุด้วยตัณหา จะสังเกตได้แม้แต่เภสัชที่จำเป็นต่อการรักษาโรคทางตา ท่านยังต้องพิจารณาแล้วพิจารณาอีก เพื่อให้การรักษานั้นถูกต้องดีงาม เมื่อปัจจัยเครื่องอาศัยนั้นขัดต่อพระธรรมวินัยท่านก็ละเสีย โดยให้ความสำคัญกับพระธรรมวินัยเป็นอันดับแรก แม้แต่ชีวิตนของท่านก็สละให้ได้ ดังคำกล่าวของท่านว่า จักขุที่ท่านถือว่าของตัว จงเสื่อมไปเสียเถิด หูก็จงเสื่อมไปเสียเถิด กายก็เป็นเหมือนกันอย่างนั้นเถิด แม้สรรพสิ่งอันอาศัยกายนี้ ก็จงเสื่อมไปเสียเถิด ปาลิตะเหตุไฉน ท่านจึงประมาทอยู่ จักขุที่ท่านถือว่าของตัว จงทรุดโทรมไปเสียเถิด หูก็จงทรุดโทรมไปเสียเถิด กายก็เป็นเหมือนกันอย่างนั้นเถิด แม้สรรพสิ่งอันอาศัยกายนี้ ก็จงทรุดโทรมไปเสียเถิด ปาลิตะ เหตุไฉนท่านจึงประมาทอยู่ จักขุที่ท่านถือว่าของตัวจงแตกไปเสียเถิด หูก็จงแตกไปเสียเถิด รูปก็เป็นเหมือนกันอย่างนั้นเถิด แม้สรรพสิ่งอันอาศัยรูปนี้ ก็จงแตกไปเสียเถิด ปาลิตะ เหตุไฉน ท่านจึงประมาทอยู่^{๖๓}

^{๖๒} พ.ธ. (ไทย) ๔๐/๑/๒๑.

^{๖๓} พ.ธ. (ไทย) ๔๐/๑/๑๕-๑๖.

๓.๓. สรุป

พระจักขุบาลเถระนั้นมีประวัติที่น่าสนใจ ทั้งในอดีตชาติและในปัจจุบันชาติ ในอดีตชาตินั้นท่านเป็นหมอทำการรักษาโรค ได้รักษาโรคทางตาแก่หญิงคนหนึ่งจนหาย นางแกล้งไม่หายเพราะไม่ต้องการเสียค่าหมอ ท่านจึงได้ปรุงตาทำลายจักขุประสาท จนทำให้ตาบอดดังเดิม ส่วนในปัจจุบันชาติของท่านนั้น แบ่งหลายช่วงด้วยกันคือ

๑. เหตุการณ์ก่อนการอุปสมบท ท่านชื่อว่ามหาบาล เป็นบุตรคนโตของมหาสุวรรณเศรษฐี ในกรุงสาวัตถี มีน้องชายคนหนึ่ง ชื่อว่า จุลกาล ได้สืบทระกูลต่อจากบิดามารดาเมื่อท่านทั้งสองเสียชีวิต ต่อมาได้ฟังธรรมจากพระพุทธองค์ เกิดศรัทธาอยากบวช ได้อำลาน้องชายก่อนออกไปบวช

๒. เหตุการณ์ขณะอุปสมบทในพระพุทธศาสนา ท่านได้บวชโดยวิธีจุตถกรรมวาจา และได้อยู่ศึกษาพระธรรมวินัยในสำนักอุปัชฌาย์และอาจารย์ ๕ ปี

๓. เหตุการณ์ขณะปฏิบัติธรรมและการบรรลุลหณะ ท่านได้ทูลลาพระศาสดาออกไปปฏิบัติธรรม พร้อมภิกษุ ๖๐ รูป ณ หมู่บ้านตำบลหนึ่ง ท่านอยู่ด้วยอิริยาบถ ๓ ภายในพรรษา ผ่านไปได้เดือนหนึ่ง เกิดโรคทางตาขึ้น หมอทำการรักษา โดยหยอดยาทางจมูก แต่ท่านไม่อาจนอนหยอดได้ ทำให้การรักษาไม่ได้ผล หมออ้อนวอนท่านก็ไม่ละจากสัจจะ จนหมอบอกยกเลิกการรักษา ท้ายสุดดวงตาทั้งสองข้างแตกพร้อมกับกิเลส ท่านได้บรรลุลหณะเป็นพระอรหันต์ ประเภทสุกขวิปัสสกะ

๔. เหตุการณ์หลังบรรลุลหณะแล้ว ท่านได้สั่งสอนประชาชนและภิกษุทั้ง ๖๐ รูป จนได้บรรลุลหณะ ต่อมาท่านได้เดินทางกลับกรุงสาวัตถีกับสามเณรรูปหนึ่ง แต่ระหว่างทางเณรทำศีลวิบัติ ท่านจึงแยกทางไม่ไปด้วย พระอินทร์แปลงกายมาช่วยพาไปส่งถึงวัดพระเชตวัน น้องชายได้บวชทาสสองคนเป็นสามเณร ให้มีหน้าที่ดูแลท่าน ท่านเป็นผู้ปรารถนาความเพียร ได้เดินจงกรมเหยียบแมลงตายเป็นอันมาก จนหมู่ภิกษุทูลเรื่องราวนี้แก่พระศาสดา พระองค์ทรงเปลื้องโทษให้ท่าน ทรงตรัสว่าเจตนาในการฆ่าสัตว์นั้นไม่มีในพระอรหันต์ ภิกษุทั้งหลายจึงอยากฟังอดีตชาติของท่าน ว่าท่านทำกรรมใดไว้จึงต้องมาเป็นพระอรหันต์ตาบอดในปัจจุบันชาตินี้

พระจักขุบาลเถระนั้นถือสมณะผู้เป็นต้นแบบ ท่านมีลักษณะอุปนิสัยที่ดั่งามหลายอย่างเป็นคนช่างสังเกต ใฝ่การเรียนรู้ ชอบคิดพิจารณา มีใจเด็ดเดี่ยว เคารพกติกา อ่อนน้อมถ่อมตน มีความอดทน มีความเพียร มีสัจจะต่อตนเองและผู้อื่น พระจักขุบาลเถระนั้นได้ดำรงตนในบทบาทต่างๆ ในแต่ละช่วงชีวิตของท่านได้เป็นอย่างดี บทบาทของท่านนั้นล้วนเป็นประโยชน์แก่ตนและผู้อื่นควรนำมาเป็นแบบอย่าง บทบาทของท่านมี ดังนี้

๑. ดำรงตนในบทบาทของความเป็นพระผู้บวชใหม่

๒. ดำรงตนในบทบาทของพระกัมมัญฐาน

๓. ดำรงตนในบทบาทของพระผู้อาพาธ

๔. ดำรงตนในบทบาทของพระผู้ทุกข์พลภาพ

พระจักรขุบาลเถระนั้นท่านได้ยึดหลักการ ๓ อย่างเป็นหลักในการดำรงเพศสมณะ ประกอบด้วย

๑. หลักคันถธุระ

๒. หลักวิปัสสนาธุระ

๓. หลักความไม่ประมาท

๔. หลักปาริสุทธิศีล ๔

ท่านดำรงเพศสมณะด้วยหลักการทั้ง ๔ อย่างนี้เอง จึงทำให้ท่านเป็นสมณะที่ดี สามารถฟันฝ่าปัญหาอุปสรรคต่าง ๆ ที่ถาโถมเข้ามาได้ จนได้บรรลุผลอันยิ่งใหญ่ คือ ได้บรรลุธรรม เป็นพระอรหันตสาวกรูปหนึ่ง ที่มีประวัติและหลักการดำรงเพศสมณะที่อนุชนควรยึดเป็นแบบอย่าง

บทที่ ๔

วิเคราะห์หลักการดำรงเพศของพระจักขุบาลเถระ

สมณะในพระพุทธศาสนานั้นต้องมีหลักการในการดำรงเพศสมณะ ซึ่งทางผู้วิจัยก็ได้กล่าวโดยละเอียดแล้วในบทก่อนๆ ซึ่งมีเนื้อหาครอบคลุมทั้งสมณะในพระพุทธศาสนา หลักการดำรงเพศสมณะทั้งยามปกติและในยามที่เกิดวิกฤติ ซึ่งเป็นหลักการกว้างๆ ที่พอประมวลมา ส่วนในบทที่ ๓ นั้นก็ได้กล่าวถึงชีวประวัติทั้งในอดีตชาติและปัจจุบันชาติของพระจักขุบาลเถระ อุปนิสัยประจำตัว บทบาทต่างๆ ที่ท่านได้ดำเนิน และหลักการที่ท่านใช้ในการดำรงเพศสมณะ จนทำให้ท่านได้บรรลุธรรมท่ามกลางวิกฤตปัญหาที่ถาโถมเข้ามา พอมาถึงบทที่ ๔ นี้ ทางผู้วิจัยจะได้ทำการนำข้อมูลทั้งสองส่วน คือ ส่วนที่เป็นหลักการดำรงเพศสมณะในพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นหลักการกว้างๆ เปรียบเทียบกับหลักการดำรงเพศสมณะของพระจักขุบาลเถระ แล้ววิเคราะห์หาความสัมพันธ์หรือความแตกต่างซึ่งจะมีรายละเอียดเนื้อหาเกี่ยวกับ การวิเคราะห์การดำรงเพศสมณะของพระจักขุบาลเถระในบทบาทต่างๆ การวิเคราะห์คุณลักษณะภายใน วิเคราะห์เหตุปัจจัยที่ทำให้สามารถผ่านพ้นวิกฤติในขณะดำรงเพศสมณะ และสุดท้ายวิเคราะห์หลักการดำรงเพศสมณะของพระจักขุบาลเถระ ตามลำดับไป

๔.๑ วิเคราะห์การดำรงเพศสมณะของพระจักขุบาลเถระในบทบาทต่างๆ

บทบาท คือ กิจกรรมที่มีผลกระทบต่อสรรพสิ่ง (role; part; play; action)^๑ ซึ่งจะต้องควบคู่กับหน้าที่ คือ ภาระอันต้องปฏิบัติ (duty; obligation)^๒ มนุษย์เราทุกคนต้องมีบทบาทและหน้าที่ ในพระพุทธศาสนานั้นให้ความสำคัญต่อบทบาทและหน้าที่มาก จนมีคำสอนที่กำหนดแนวทางการปฏิบัติต่อบุคคลต่าง ๆ ที่เราเข้าไปสัมพันธ์ด้วย เช่น พ่อแม่ บุตร ภรรยา สามี มิตรสหาย ครู อาจารย์ เป็นต้น ดังปรากฏในสังคัลลสูตร ที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ของบุคคลโดยกำหนดตามทิศ^๓

พระจักขุบาลเถระนั้นท่านได้มีบทบาทในหลายสถานะ เช่น เป็นพระภิกษุผู้บวชใหม่ เป็นประธานสงฆ์ เป็นพระกัมมัญฐาน เป็นพระผู้อาวุโส เป็นต้น ซึ่งเมื่อได้รับบทบาทแต่ละอย่างแล้ว จำต้องมีหน้าที่ปฏิบัติในถูกต้อง เหมาะสม เพราะมิเช่นนั้นแล้วก็จะเกิดโทษต่อตนเอง คือ เป็นที่ตำหนิ

^๑ เจริญชัย เอี่ยมวรเมธ, **พจนานุกรม ไทย ฉบับใหม่**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : อมรการพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๕๖๕.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๑๙.

^๓ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๓/๒๑๗.

ดีเตียน ไม่มีใครเคารพเชื่อถือ เป็นต้น พระจักขุบาลเถระได้ทำหน้าที่ในแต่ละบทบาทเป็นอย่างดี ถูกต้อง เหมาะสม ดึงดูดทุกประการ จึงควรที่จะต้องนำบทบาทต่างๆ ของท่านมาศึกษาวิเคราะห์ เพื่อจะได้ซาบซึ้งและได้อรรถาธิบายอันจะเป็นประโยชน์ในการปฏิบัติและงานวิชาการทางพระพุทธศาสนาต่อไป

๔.๑.๑ วิเคราะห์การดำรงตนในบทบาทของความเป็นพระภิกษุผู้บวชใหม่

การจะได้สมณะที่ดีในพระพุทธศาสนานั้น จะต้องให้ความสำคัญกับการรับสมาชิกใหม่ หรือการรับคนเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ทรงบัญญัติมาตรการหรือข้อห้ามต่าง ๆ ก่อนนำคนเข้ามาสู่ศาสนา การบวชมี ๓ อย่างคือ

๑) เอหิภิกขุอุปสัมปทา พระศาสนาทรงประทานอุปสมบทเอง ด้วยพระวาจาว่า “จงเป็นภิกษุมาเถิด”

๒) ติสระณคณูปสัมปทา อุปสมบทโดยให้ถึงสรณะ ๓ วิธีนี้ทรงอนุญาตให้สาวกทำ

๓) ญัตติจตุตถกรรมอุปสัมปทา อุปสมบทด้วยกรรมมีญัตติเป็น ๔ วิธีนี้ทรงอนุญาตให้สงฆ์ทำมาจนถึงปัจจุบัน^๔

การอุปสมบทด้วยญัตติจตุตถกรรมนั้น กำหนดสงฆ์ผู้ให้อุปสมบท ดังนี้ มัชฌิมประเทศกำหนดอย่างต่ำ ๑๐ รูป ปัจจันตชนบท กำหนดอย่างต่ำ ๕ รูป และต้องทำบุพกิจเบื้องต้น ๕ ประการคือ

๑) ต้องตรวจตราผู้ที่จะอุปสมบทให้ถูกต้องตามระเบียบ

๒) ต้องมีอุปัชฌาย์

๓) ต้องตรวจบริวารที่จำเป็น เช่น บาตร จีวร เป็นต้น

๔) ผู้อุปสมบทต้องเปล่งคำขอ

ผู้ที่อุปสมบทด้วยวิธีญัตติจตุตถกรรมนั้นจะต้องมีคุณสมบัติ ที่พระพุทธองค์กำหนดไว้ประกอบด้วย

๑) วัตรุสมบัติ คือ เป็นชายแท้ อายุครบ ๒๐ ปีบริบูรณ์ นับแต่ปฏิสนธิในครรภ์มารดาไม่เป็นมนุษย์วิบัติ คือ มีเพศบกพร่อง เช่น เป็นบัณฑิตหรือ กะเทย ไม่เป็นคนทำความผิดร้ายแรง เช่น ฆ่าบิดามารดา ไม่เป็นคนทำความเสียหายในพระพุทธศาสนาอย่างร้ายแรง เช่น เคยเป็นปาราชิกเมื่อบวชคราวก่อน เป็นต้น

^๔ ฝ่ายปริยัติปกครอง กองศาสนศึกษา กรมการศาสนา, อธิบายวินัยบัญญัติ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : การศาสนา, ๒๕๓๑), หน้า ๙.

๒) ปริสสมบัติ ได้แก่ประชุมสงฆ์ครบกำหนดสำหรับกิจนั้นๆ เช่น อุปสมบทที่เกิดขึ้นในปัจจุบันชนบท กำหนดอย่างต่ำ ๕ รูป

๓) สีมามบัติ ได้แก่เขตที่ชุมนุมหรือเขตสีมา ภิกษุผู้เข้าประชุมครบกำหนด ในเขตสีมา ถ้ามาไม่ได้ต้องมอบฉันทะ (คือยอมอนุญาตให้สงฆ์ทำสังฆกรรมนั้นได้)

๔) กรรมวาจาสมบัติ เป็นกิจของภิกษุรูปหนึ่ง (ปัจจุบันนิยมสวดสองรูป) ที่สามารถสวดประกาศให้สงฆ์ฟังได้ คือ สวดญัตติเที่ยวแรก เป็นคำเผด็จสงฆ์ ได้แก่การประกาศให้สงฆ์อนุญาตให้มีการอุปสมบทแก่ผู้ที่เข้ามาขอ อีกสามเที่ยวหลังเป็นการสวดอนุสาวนา คือ คำปรึกษาตกลงกันของสงฆ์^๕

ในพระวินัยปิฎก มหาวรรค ได้กล่าวไว้ถึงมาตรการกรองคนที่จะเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา เช่น “อนุปสัมบันผู้เป็นบัณฑิตก็ไม่ต้องให้อุปสมบท ที่อุปสมบทแล้ว ฟังให้สึกเสีย”^๖ อนุปสัมบันผู้เข้าริตเดียรถีย์ ไม่ต้องให้อุปสมบท ที่อุปสมบทแล้วฟังให้สึกเสีย” อนุปสัมบันผู้เป็นสัตว์ดิรัจฉาน ไม่ต้องให้อุปสมบท ที่อุปสมบทแล้วฟังให้สึกเสีย” อนุปสัมบันผู้ฆ่าพระอรหันต์ ไม่ต้องให้อุปสมบท ที่อุปสมบทแล้วฟังให้สึกเสีย”^๗ อนุปสัมบันผู้ทำร้ายพระพุทธเจ้าจนห้อพระโลหิต ไม่ต้องให้อุปสมบท ที่อุปสมบทแล้วฟังให้สึกเสีย”^๘ อนุปสัมบันผู้ทำร้ายพระอโศกโศกโศกโศกไม่ต้องให้อุปสมบท ที่อุปสมบทแล้ว ฟังให้สึกเสีย”^๙ กุลบุตรไม่มีอุปัชฌาย์ไม่ต้องให้อุปสมบท รูปใดให้อุปสมบทต้องอาบัติทุกกฏ^{๑๐} และมีเงื่อนไขข้อห้ามอีกมากมายที่ทรงวางกรอบไว้ นั้นแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการรับคนเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา

การบวชของพระจักขุบาลเถระนั้น ย่อมต้องผ่านขั้นตอนการกลั่นกรองที่เข้มงวด รัตกุมไม่มีผลประโยชน์อื่นใดแอบแฝง ทำให้ได้บุคคลที่มีคุณสมบัติตรงตามที่ต้องการ ส่งผลให้ได้บุคคลที่มีคุณภาพเข้ามาในศาสนา สามารถพัฒนาศักยภาพได้อย่างต่อเนื่องและเต็มที่ ทั้งด้านการปริยัติ การปฏิบัติหรือแม้แต่กิริยามารยาท ขนบธรรมเนียมที่งดงามของสมณะ

^๕ ดูรายละเอียดใน ฝ่ายปริยัติปกณ์ กองศาสนศึกษา กรมการศาสนา, **อธิบายวินัยบัญญัติ**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : การศาสนา, ๒๕๓๑), หน้า ๑๑๒-๑๓.

^๖ วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๐๘/๑๓๔.

^๗ วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๑๐/๑๓๕.

^๘ วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๑๑/๑๓๗.

^๙ วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๑๔/๑๓๘.

^{๑๐} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๑๕/๑๔๐.

^{๑๑} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๑๖/๑๔๐.

^{๑๒} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๑๗/๑๔๑.

การเข้ามาบวชของท่านจักขุบาลเถระนั้น ไม่ได้มาจากการต้องการของใคร หรือบวชตามจารีตประเพณีเหมือนทุกวันนี้ คือ ท่านออกบวชเพราะได้ฟังธรรมของพระพุทธองค์ ทำให้เกิดความเข้าใจในธรรม มีปัญญาคิดพิจารณาถึงแก่นสาระของชีวิต ดังนั้นการบวชของท่านนั้น เริ่มต้นจากภายในก่อน คือเริ่มจากการมีศรัทธาในคำสอน และมีปัญญาใคร่ครวญตามมาภายหลัง

การออกบวชของท่านนั้นไม่ได้เกิดจากปัญหาในการดำเนินชีวิต เหมือนกับพระสาวกรูปอื่นๆ เช่น พระมหากัสสปเถระ ท่านออกบวชเพราะปัญหาในการครองเรือนจนเกิดความเบื่อหน่าย พระยสกุณฑลบุตร^{๑๓} บวชเพราะความวุ่นวาย ขัดข้อง คับแค้นในจิตใจ พระภิกษุณีปฐาจารา^{๑๔} บวชเพราะได้ประสบกับความพลัดพรากจากบุคคลอันเป็นที่รัก พระภิกษุณีกีสาโคตมี^{๑๕} บวชเพราะสูญเสียบุตรอันเป็นที่รัก เป็นต้น

พระจักขุบาลเถระท่านออกบวชเพราะศรัทธาอันประกอบด้วยปัญญา มันเป็นการเตรียมความพร้อมก่อนเข้าสู่ร่มกาสาวพัสตร์ เมื่อศรัทธาและปัญญาแก่กล้า จึงเป็นเครื่องส่งเสริมสนับสนุนให้ท่านนั้น มีความมุ่งมั่นในธรรมาทั้งสอง คือ คณธรรมาและวิปัสสนาธรรมา เพื่อให้เห็นบทบาทการเป็นสมณะผู้บวชใหม่ในพระพุทธศาสนาของพระจักขุบาลเถระ ทางผู้วิจัยจะได้สรุปเป็นข้อๆ ได้ ดังนี้

๑) การเตรียมความพร้อมก่อนบวช พระจักขุบาลเถระนั้นท่านได้จัดการทุกเรื่องให้สำเร็จก่อนจะออกบวช เช่น เรื่องการอำลาญาติตามที่พระพุทธองค์ตรัสบอก แจ้งความประสงค์ของตนในการออกบวช บอกสาเหตุที่ตัดสินใจในการออกบวช พร้อมทั้งมอบทรัพย์สินที่เป็นส่วนของตนให้กับผู้ที่ควรรับทรัพย์สินมรดกนั้น ทำให้จิตใจของท่านนั้นไม่มีความวิตกกังวล หรือปลื้มปิติครอบงำจิตใจ ไม่ต้องพะวงหน้าพะวงหลัง เหมือนพระนันทะเมื่อบวชแล้วก็กระสันอยากสึก เพราะก่อนบวชไม่ได้เตรียมตัวเตรียมใจ จิตยังข้องอยู่กับนางชนบทกัลยาณี จนต้องบอกเนื้อความนั้นแก่ภิกษุทั้งหลายว่า “ผู้มีอายุ ข้าพเจ้าไม่ยินดีประพฤติพรหมจรรย์ ไม่สามารถที่จะสืบต่อพรหมจรรย์ได้ ข้าพเจ้าจักกล่าวคืนสิกขาแล้วจะสึก”^{๑๖}

เมื่อท่านได้วางธุระในเรือนเรียบร้อยแล้ว ท่านจึงไม่ได้เข้าไปเกี่ยวข้องกับเรือนหรือปัญหาของญาติๆ จิตใจจึงสงบร่มเย็น ไม่มีเรื่องราวมารบกวนจิตใจ การปฏิบัติธรรมจึงเจริญก้าวหน้าไปโดยลำดับ เพียง ๖ พรรษาเท่านั้น ท่านก็ได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์

๒) การบวชนั้นประกอบศรัทธาและปัญญา พระจักขุบาลเถระนั้นท่านบวชด้วยศรัทธาและปัญญา จากชีวประวัติระบุว่าท่านได้ฟังธรรมของพระพุทธองค์ ฟังธรรมจบลงแล้วก็เกิดศรัทธาใน

^{๑๓} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๕/๓๑๑-๓๓.

^{๑๔} ดุราละเยียดโน ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๑/๒/๔๐๔-๔๑๐.

^{๑๕} ดุราละเยียดโน ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๑/๒/๔๑๒-๔๑๖.

^{๑๖} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๐๑/๑/๑๑๙.

พระรัตนตรัย และได้ใคร่ครวญด้วยปัญญาอันแยบคาย จนได้เข้าใจความเป็นจริงของชีวิตในระดับหนึ่ง เห็นโทษของการครองเรือนและเห็นประโยชน์ของการออกบวช ดังที่ท่านได้กล่าวกับน้องชายว่า “พ่อ ข้าได้ฟังธรรมเทศนาของพระศาสดา เพราะเหตุที่พระศาสดาทรงแสดงธรรมมีคุณไพเราะทั้งใน เบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุด ยกขึ้นสู่ไตรลักษณ์ อันละเอียดสุขุม ธรรมอันใครๆ ไม่สามารถ จะ บำเพ็ญให้บริบูรณ์ในท่ามกลางเรือนได้ ข้าจักบวชละ พ่อ”^{๑๗}

๓) การบวชด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจา พระจักขุบาลเถระนั้นท่านได้อุปสมบทด้วยวิธี ญัตติจตุตถกรรมวาจา เพราะมีการระบุว่าท่านนั้นได้อยู่ในสำนักของอุปัชฌาย์และอาจารย์ ๕ ปี การ บวชโดยวิธีนี้มีขั้นตอนการกลั่นกรองผู้เข้ามาบวชเป็นอย่างดี โดยคณะสงฆ์เป็นผู้ดำเนินการบวชให้ มี การกำหนดคุณสมบัติของผู้บวชชัดเจน และได้ทำการสอบถามท่ามกลางที่ประชุมสงฆ์ในเขตสีมา เป็น ต้น ด้วยวิธีการบวชนี้ย่อมได้บุคคลที่มีคุณภาพ

๔) อยู่ในสำนักของอุปัชฌาย์และอาจารย์ ๕ ปี ข้อนี้สำคัญมากเพราะพระธรรมคำสอน ของพระพุทธองค์นั้นลึกซึ้งคัมภีรภาพมาก หากใครมีปัญญาทึบ ความเพียรทรมานจะเข้าใจได้ ดังที่ พระพุทธองค์ทรงพระดำริในเรื่องการออกโปรดเวไนยสัตว์หลังจากที่ทรงตรัสรู้ใหม่ๆ ว่า “บัดนี้ เรายัง ไม่ควรประกาศธรรมที่เราได้บรรลุด้วยความลำบาก เพราะธรรมนี้ ไม่ใช่สิ่งที่ผู้ถูกราคะและโทสะ ครอบงำ จะรู้ได้ง่าย แต่เป็นสิ่งพาทวนกระแส ละเอียดย ลึกซึ้ง รู้เห็นได้ยาก ประณีต ผู้กำหนดด้วย ราคะ ถูกกองโมหะหุ้มห่อไว้ จักรู้เห็นไม่ได้”^{๑๘}

การจะเข้าใจคำสอนได้เป็นอย่างดีนั้น จะต้องมียุปัชฌาย์อาจารย์คอยกำกับดูแล และภิกษุ นั้นจะต้องมีความตั้งใจในการศึกษาเรียนรู้ด้วย มีความขยันอดทนกับทั้งต้องปฏิบัติอุปัชฌาย์อาจารย์ เพื่อเป็นการตอบแทนความเมตตาที่รับภาระอบรม สั่งสอนในข้อธรรมธรรม

๔.๑.๒ วิเคราะห์การดำรงตนในบทบาทของพระกัมมัญฐาน

พระจักขุบาลเถระเป็นสมณะผู้ใคร่ต่อการปฏิบัติกัมมัญฐาน เป็นฐานะที่ท่านได้เลือกแล้วว่า จะเดินตามแนวทางนี้ ดังคำที่ท่านทูลกับพระพุทธองค์ว่า “พระเจ้าข้า ข้าพระองค์บวชแล้วเมื่อแก่ ไม่ สามารถจะบำเพ็ญคุณธรรมให้บริบูรณ์ได้ แต่จักบำเพ็ญวิปัสสนาธุระให้บริบูรณ์ ขอพระองค์ตรัสบอก กรรมฐานแก่ข้าพระองค์เถิด”^{๑๙}

พระจักขุบาลเถระ เป็นผู้ที่มีศรัทธาในพระรัตนตรัย มีศรัทธาในแนวทางปฏิบัติพระ กัมมัญฐาน เป็นผู้ใคร่ต่อการศึกษา มีปณิธานอันแน่วแน่ มีความเพียร จากชีวประวัติของท่านนั้น ท่าน

^{๑๗} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๑/๑๑.

^{๑๘} วิ.ม.หา. (ไทย) ๔/๗/๑๑.

^{๑๙} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๑/๑๒.

จะมีคุณลักษณะของพระกัมมัฏฐานที่แตกต่างจากภิกษุทั่วไป สิ่งหนึ่งที่ท่านมีมากกว่าภิกษุทั้งหลาย คือ สัจจะ ขันติ และความเพียร ภิกษุทั้ง ๖๐ รูป ที่ติดตามท่านไปนั้น มีสัจจะ ขันติและความเพียรในระดับปกติธรรมดา ความหนักแน่น มั่นคงในการปฏิบัติจึงแตกต่างกัน

สัจจะเป็นสิ่งที่พระจักขุปาลเถระยึดถือ สัจจะที่ท่านตั้งขึ้นได้เปลี่ยนแปลงชีวิตสมณะของท่านไปหลายประการ เช่น การปฏิบัติกัมมัฏฐานที่เข้มข้นขึ้น ได้รับทุกขเวทนาจากโรคทางตา ได้รับการบอกเลิกการรักษาจากหมอ เป็นต้น และอุปสรรคทั้งหลายก็ได้ผ่านพ้นไปด้วยอำนาจแห่งสัจจะที่ท่านทรงไว้ รักษาไว้อย่างดี สัจจะนั้นเป็นหนึ่งในทศบารมี การจะทำให้บารมีเต็มเปี่ยมได้ท่านจะต้องมีเครื่องมาพิสูจน์หรือมาขัดขวาง ยิ่งสิ่งที่มาขัดขวางนั้นรุนแรงหนักหน่วงเท่าไร ก็ยิ่งเป็นเครื่องพิสูจน์ถึงบารมีของบุคคลนั้น

การที่ท่านได้ตั้งสัจจะว่าจะไม่เอาแต่ะพื้นตลอดพรรษา ๓ เดือนนี้ หากพิจารณาด้วยสามัญสำนึกของคนทั่วไป อาจมองว่าเป็นข้อปฏิบัติที่ตึงเกินไป ไม่เป็นมัชฌิมาปฏิปทา คือ ทางดำเนินสายกลาง^{๒๐} หรืออาจเอียงไปทางอัตตกิลมณานุโยค คือ การทรมานตนให้ลำบากเปล่า^{๒๑} แต่สำหรับผู้ที่มีบารมีแก่กล้าแล้ว ก็เป็นเรื่องปกติธรรมดา ไม่ถือว่าเป็นเรื่องร้ายแรง ดังเช่นการบำเพ็ญบารมีของพระพุทธเจ้า ในแต่ละพระชาตินั้นล้วนแต่จะต้องผ่านวิฤตต่าง ๆ หรืออุปสรรคนานัปการ เช่น พระชาติที่เป็นพระเวสสันดร พระองค์ประสงค์บำเพ็ญบารมีท่าน แต่กลับต้องถูกขับไล่ออกจากเมือง ต้องพระราชทานกัณฑ์และขาสีแก่พราหมณ์ ดังที่พระเวสสันดรตรัสกับโอรสว่า “ขาสีลูกกรีก มานี่เถิดเจ้า ทั้ง ๒ จงช่วยกันบำเพ็ญบารมีของพ่อให้เต็มเถิด จงช่วยกันโสรจสรงหทัยของพ่อให้เยือกเย็นเถิด จงเชื่องฟังคำของพ่อเถิด”^{๒๒}

หากพิจารณาจากสามัญสำนึกของคนธรรมดาทั่วไป ก็จะมองว่าเป็นการกระทำเกินไป มุ่งแต่การสร้างสมบารมีของตนโดยไม่ใส่ใจความรู้สึกหรือความทุกข์ของคนอื่น แต่หากพิจารณาถึงการสร้างบารมีของพระพุทธเจ้าแล้ว ก็จะมีเหตุผลรองรับว่ามันเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ และบุคคลที่แวดล้อมหรือที่พระองค์เข้าไปสัมพันธ์นั้น ล้วนแต่เกิดมาเพื่อช่วยการสร้างบารมีนั่นเอง

ขันติและความเพียรก็เหมือนกัน เป็นบารมีของสมณะที่จะต้องบำเพ็ญให้บริบูรณ์ คนเรานั้นมีขันติและความเพียรต่างกัน แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าคนที่มีความอดทนและเพียรพยายามมากจะสำเร็จมรรคผลนิพพานเสมอไป เพราะเหตุว่าบางคนจะสำเร็จได้ต้องประสบกับความทุกข์ บางคนปฏิบัติธรรมดาก็สามารถบรรลุได้ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในวิถถาสสูตร ว่าด้วยปฏิปทา ๔ ว่า

^{๒๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๓๑๑.

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓๐.

^{๒๒} ชู.ชา. (ไทย) ๒๘/๒๑๑๓/๕๑๑.

ปฏิบัติ ๔ นี้ คือ

ทุกขา ปฏิปทา ทนธาภิณฑา ปฏิบัติลำบาก ทั้งรู้ได้ช้า
 ทุกขา ปฏิปทา ขิปปาภิณฑา ปฏิบัติลำบาก แต่รู้ได้เร็ว
 สุขา ปฏิปทา ทนธาภิณฑา ปฏิบัติสะดวก แต่รู้ได้ช้า
 สุขา ปฏิปทา ขิปปาภิณฑา ปฏิบัติสะดวก ทั้งรู้ได้เร็ว^{๒๓}

การบรรลุธรรมของพระปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ ไม่ได้ใช้ความเพียรพยายามอย่างหนักหน่วงอันใดเลย เพียงฟังอนัตตลักขณสูตร หรือพระยสกุลบุตร เพียงได้ฟังอนุปปฟิโกตาและอริยสัจสี่

พระจักขุบาลเถระนั้นจัดเข้าในประเภท ทุกขา ปฏิปทา ขิปปาภิณฑา คือ ปฏิบัติลำบากแต่รู้ได้เร็ว หากท่านปฏิบัติก็มีมาตรฐานตามธรรมดาเหมือนภิกษุทั้งหลาย การปฏิบัติก็มีมาตรฐานของท่านอาจไม่สำเร็จผลในระยะเวลาอันสั้น หรือไม่เกิดการบรรลุธรรมเลย

๔.๑.๓ วิเคราะห์การดำรงตนในบทบาทของพระผู้อาพาธ

ความเจ็บป่วยเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต คือ เกิด แก่ เจ็บ ตาย มนุษย์ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ เพราะชีวิตประกอบด้วยขันธ ๕^{๒๔} ได้ตกอยู่ในลักษณะ ๓ ประการ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ความเจ็บป่วยเป็นความทุกข์ที่เกิดกับร่างกายและจิตใจ เป็นสภาวะทุกข์ตามธรรมดาของสังขาร โดยมีโรคเป็นเครื่องเสียดแทงให้ได้รับความทุกข์ พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงโรคไว้ ๒ ประการ คือ โรคทางกายและโรคทางใจดังพระพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลายโรค ๒ อย่างนี้ คือ ๑. โรคทางกาย ๒. โรคทางใจ สัตว์ผู้อ้างว่า ตนเองไม่มีโรคทางกายตลอดระยะเวลา ๑ ปีบ้าง ๒ ปีบ้าง . . . ๕๐ ปีบ้าง แม้ยิ่งกว่า ๑๐๐ ปีบ้างยังพอมีอยู่ แต่สัตว์ผู้จะกล่าวอ้างว่า ตนเองไม่มีโรคทางใจตลอดระยะเวลาแม้ครู่เดียวหาได้โดยยากยกเว้นท่านผู้หมดกิเลสแล้ว”^{๒๕}

พระพุทธศาสนามองปัญหาสุขภาพและความเจ็บป่วยรวมอยู่ในสิ่งที่เรียกว่า องค์กรมใหญ่แห่งปัญหาเรื่องโรคของชีวิต ซึ่งมีความสัมพันธ์อิงอาศัยกันอย่างเป็นระบบและเป็นกระบวนการ โดยมีปัจจัยรวมทั้งด้านกาย ด้านใจ ด้านสังคม และธรรมชาติแวดล้อม โดยที่ปัจจัยทั้งหมดนั้นเป็นไปอย่างสัมพันธ์กัน^{๒๖}

^{๒๓} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๖๒/๒๒๖.

^{๒๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๕/๒๙๙.

^{๒๕} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๕๗/๒๑๗.

^{๒๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), การแพทย์ยุคใหม่ในพุทธทัศน์, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๕๑), หน้า ๓๖๘.

ความเจ็บป่วยเป็นความทุกข์ของสัตว์โลก เป็นสภาวะทุกข์ คือความแปรผันไปของสังขาร^{๒๗} เป็นสภาพที่มนุษย์ปรารถนาจะหลุดพ้น หรือมุ่งเอาชนะ จึงปรากฏว่าในประวัติศาสตร์มวลมนุษยชาติ ได้มีบุคคลพยายามคิดค้นหาวิธีการที่จะสามารถเอาชนะความเจ็บป่วย จนกระทั่งปัจจุบันถึงแม้มีความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และวิทยาการทางการแพทย์ แต่ก็ยังไม่มีใครสามารถที่จะเอาชนะความทุกข์ตามธรรมชาติ คือ ความเจ็บ ความแก่ ความตายได้ ทำได้เพียง ป้องกัน บำบัดรักษาเป็นคราว ๆ ไป จึงเป็นปัญหาของมวลมนุษยชาติ พระพุทธเจ้าทรงรับรู้ปัญหาอันรวมเด่นอยู่ที่ความแก่ ความเจ็บ ความตายนี้ และความเจ็บป่วยนั้นเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต และชีวิตนี้ประกอบขึ้นจากขั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งมีความสัมพันธ์เนื่องอาศัยซึ่งกันและกันอย่างเป็นระบบและเป็นกระบวนการ การจะรู้จักความเจ็บป่วยจำเป็นต้องรู้จักเหตุปัจจัยทั้งหลายที่เข้ามาเกี่ยวข้อง เรียกว่า องค์กรมใหญ่แห่งปัญหาเรื่องโรคของชีวิต^{๒๘}

เมื่อเกิดความเจ็บป่วยเกิดขึ้นมนุษย์ส่วนมากมุ่งใส่ใจต่อการบำบัดรักษา และตั้งความปรารถนาว่าตนเองจะหายจากโรค การวางใจอย่างนี้มีความสุ่มเสี่ยงต่อความผิดหวัง เพราะโรคบางอย่างมีความรุนแรงและร้ายแรงเกินกว่าจะรักษาให้หายเป็นปกติได้ สิ่งก็ตามมาคือความทุกข์ใจ มีความวิตกกังวล กินไม่ได้นอนไม่หลับ พุงช้ำน สภาวะการณ์เช่นนี้ย่อมส่งผลต่อโรคทางกายให้ทรุดหนักลง และเมื่ออาการทางกายทรุดลงเรื่อย ๆ ยิ่งเกิดความทุกข์ใจเพิ่มมากขึ้น จึงเป็นการซ้ำเติมความทุกข์ทรมานให้กับตนเอง มีข้อมูลว่าคนที่ป่วยหนักจนถึงกลับจะต้องตายอีกไม่นาน จะมีพัฒนาการทางจิตใจและอารมณ์ในการยอมรับความจริง ๕ ประการ คือ

๑) ปฏิเสธความจริงและแยกคน (Stage of Denial and Isolation) เมื่อรู้ว่าตนเองป่วยจะมีปฏิกิริยาตกใจสุดขีด ปฏิเสธการป่วยที่เกิดขึ้นกับตนเอง ซึ่งเป็นกลไกการป้องกันตนเองของผู้ป่วยที่มีต่อสภาพความวิตกกังวล

๒) โกรธ (Stage of Anger) เป็นปฏิกิริยาตามธรรมชาติของมนุษย์ เมื่อไม่สามารถปฏิเสธความจริงได้ จะรู้สึกโกรธขัดเคืองต่อตนเองและผู้อื่น โดยโกรธตนเองที่ต้องประสบกับความเจ็บป่วยและอิจฉาคนอื่นที่มีสุขภาพดี

๓) การต่อรอง (Stage of Bargaining) เมื่อไม่สามารถปฏิเสธความจริงและความโกรธเคืองของตนได้ ผู้ป่วยจะต่อรองด้วยความหวัง เพื่อขอยืดเวลาไปอีกระยะหนึ่ง ซึ่งมักจะเกี่ยวข้องกับศาสนาและความเชื่อที่ยึดถือของผู้นั้น

^{๒๗} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๖๕/๙๖.

^{๒๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), การแพทย์ยุคใหม่ในพุทธทัศน์, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๕๑), หน้า ๑๒.

๔) ความซึมเศร้า (Stage of Depression) ผู้ป่วยเริ่มยอมรับกับความจริงจึงเกิดความรู้สึกซึมเศร้า ไม่สนใจคนรอบข้าง แต่ประสพกับคนใกล้ชิด คนที่ตนรักใคร่ เริ่มเตรียมใจสำหรับการสูญเสียคนที่รักและคนใกล้ชิดทุกคน

๕) การยอมรับ (Stage of Acceptance) ในขั้นสุดท้ายของผู้ป่วยจะไม่เศร้าเสียใจ หรือโกรธแค้นตนเองหรือผู้อื่นอีกต่อไป แต่จะมองทุกสิ่งทุกอย่างรอบตัวอย่างสงบ และยอมรับความตายด้วยความรู้สึกที่ดี^{๒๙}

กระบวนการยอมรับของผู้ป่วยทั้ง ๕ ช่วงนั้นมีระยะเวลาช้าเร็วต่างกัน แต่กว่าที่จะพัฒนาจนถึงขั้นยอมรับความจริง ผู้ป่วยจะต้องพบความทุกข์ทรมานทั้งกายและใจ หรืออาจจะสิ้นชีวิตอย่างทุกข์ทรมานก่อนที่จะเกิดการยอมรับความจริง พระพุทธศาสนาได้แสดงความจริงของชีวิต และการปฏิบัติต่อความจริงอย่างถูกต้อง คือในสภาวะปกติที่เราไม่ได้เจ็บป่วยทางกาย มีสุขภาพแข็งแรงดี จำเป็นที่จะต้องฝึกพิจารณาสังขาร เพื่อจะได้เกิดความคุ้นเคยกับความพลัดพราก หรือสิ่งที่ไม่ปรารถนา เมื่อเหตุการณ์นั้นเกิดขึ้นกับตนจะได้ไม่ทุกข์ เรียกว่าพิจารณาตายก่อนตาย^{๓๐} ไม่ปฏิเสธต่อความเจ็บป่วย ยอมรับ และเรียนรู้ที่จะอยู่กับความเจ็บป่วยอย่างเป็นมิตร การเรียนรู้ที่จะอยู่กับความไม่พึงพอใจนั้น เป็นศิลปะแห่งการอยู่อย่างมีความสุข^{๓๑}

พระจักขุบาลเถระนั้นท่านป่วยทั้งทางกาย คือเป็นโรคทางตา และโรคทางใจ คือ ยังมีกิเลสอาสวะครอบงำจิตอยู่ในขณะนั้น ทางพระพุทธศาสนาได้แสดงสมุฏฐานของโรคไว้หลายประการ เช่น ความเจ็บป่วยมีดีเป็นสมุฏฐาน มีเสลดเป็นสมุฏฐาน มีลมเป็นสมุฏฐาน มีไข้สันนิบาตเป็นสมุฏฐาน เกิดแต่ฤดูดูแลปรวน เกิดแต่การบริหารกายที่ไม่สม่ำเสมอ เกิดแต่ความเพียรเกินกำลัง เกิดแต่วิบากของกรรม^{๓๒} ความหนาว ความร้อนความหิว ความกระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ ธาตุ ๔ ไม่สมดุล^{๓๓} ตลอดจนการไม่รู้ประมาณในการบริโภค^{๓๔}

ความเจ็บป่วยของพระจักขุบาลนั้นเกิดขึ้นหลายสมุฏฐานประกอบกัน โดยสมุฏฐานหลักนั้นคือ วิบากกรรม เพราะมีหลักฐานกล่าวไว้ในอรรถกถาธรรมบท ภิกษุทั้งหลายได้เกิดความสงสัยในตัวพระจักขุบาลเถระ ว่าท่านนั้นมีอุปนิสัยแห่งพระอรหันต์แต่ทำไมยังต้องมาตาบอดด้วยพระพุทธองค์ได้

^{๒๙} ผศ.ดร. ประยูร สุยะใจ, “ชีวิตและความตาย”, พุทธจักร, ปีที่ ๖๕ ฉบับที่ ๗ (กรกฎาคม ๒๕๕๓) : ๑๕-๑๖.

^{๓๐} พุทธทาสภิกขุ, ยาระงับสรรพโรค, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ม.ป.ป), หน้า ๔๑.

^{๓๑} พระไพศาล วิสาโล, ธรรมะสำหรับผู้ป่วย, (กรุงเทพมหานคร : เครือข่ายพุทธิกา, ๒๕๕๔), หน้า ๒๐.

^{๓๒} อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๐/๑๒๙-๑๓๑.

^{๓๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑/๓๐๖-๓๐๗., อัง.ทสก. (ไทย) ๒๙/๑๑/๑๗.

^{๓๔} ชู.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๒๕/๑๓๔.

ตรัสตอบภิกษุทั้งหลายว่า การที่พระจักขุบาลเถระต้องมาตาบอดในชาตินี้ก็นั้นด้วยอำนาจของกรรมที่ตนได้ทำไว้แล้ว^{๓๕}

ในประเด็นนี้อาจมีข้อถกเถียงถึงความน่าเชื่อถือ ว่าโรคที่เกิดจากวิบากกรรมของบุคคลนั้นที่ได้กระทำมีจริงหรือไม่ ทางวิทยาศาสตร์อาจถือเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ เพราะไม่มีหลักฐานพิสูจน์เชิงประจักษ์ แต่ทางพระพุทธศาสนานั้นสอนในเรื่องกรรม พระพุทธองค์ทรงเป็นกรรมวาที กิริยาที ดังที่โสณทัณฑพราหมณ์กล่าวสรรเสริญพระพุทธองค์ว่า “พระสมณโคดมทรงมีอริยศีล มีศีลที่เป็นกุศล ประกอบด้วยศีลที่เป็นกุศล ฯลฯ มีพระวาจาไพเราะสุภาพ ประกอบด้วยถ้อยคำอ่อนหวานอย่างชาวเมือง นุ่มนวล เข้าใจง่าย . . . ทรงเป็นกรรมวาที กิริยาที ไม่ทรงมุ่งร้ายต่อพราหมณ์”^{๓๖} ได้มีตัวอย่างของผู้ที่เจ็บป่วยเพราะด้วยอำนาจผลกรรมที่ตนได้กระทำแล้ว เช่น กรณีของนายจันทะ พ่อค้าฆ่าหมู ที่ต้องล้มป่วยกะทันหัน ได้รับทุกข์ทรมานอย่างหนักก่อนตาย เป็นต้น ในพระพุทธศาสนามีกล่าวไว้ชัดเจนในเรื่องกรรม ดังที่ปรากฏในจุฬามมวิภังคสูตรว่า

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นสตรีก็ตาม เป็นบุรุษก็ตาม เป็นผู้เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลายด้วยฝ่ามือบ้าง ด้วยก้อนดินบ้าง ด้วยท่อนไม้บ้าง ด้วยศัสตราบ้าง เพราะกรรมนั้นที่เขาให้บริบูรณ์ ยึดมั่นไว้อย่างนั้น หลังจากตายแล้วเขาจึงไปเกิดในอบายทุกคติ วินิบาต นรกหลังจากตายแล้ว ถ้าไม่ไปเกิดในอบายทุกคติ วินิบาต นรกกลับมาเกิดเป็นมนุษย์ในที่ใดๆ เขาก็จะเป็นผู้มีโรคมามาก การที่บุคคลเป็นผู้เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลายด้วยฝ่ามือบ้าง ด้วยก้อนดินบ้าง ด้วยท่อนไม้บ้าง ด้วยศัสตราบ้าง นี่เป็นปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อความมีโรคมามาก ด้วยเหตุแห่งสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตนมีกรรมเป็นทายาท มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลายให้เลวและดีต่างกัน^{๓๗}

โรคบางอย่างแม้จะมีหมอ มียารักษา แต่ก็ไม่ทำให้โรคที่เป็นอยู่นั้นหายไปได้ คนป่วยคงได้รับทุกข์ทรมานต่อไป แต่เมื่อได้ปฏิบัติตนด้วยวิธีการบางอย่างซึ่งอาจไม่เกี่ยวกับการรักษาโดยวิธีการทางการแพทย์ หรือการใช้ยารักษาแต่อย่างใด โรคที่เป็นอยู่ก็ทุเลาหรือหายไปได้ ดังกรณีอาการประชวรของพระนางโรหิณี ทรงเป็นโรคผิวหนังรักษาอย่างไรก็ไม่หายได้ สร้างความอับอายแก่พระนางมาก พระอนรุทธะได้แนะนำให้สร้างศาลาหอนัน และทำความสะอาดปิดกวาด ตั้งน้ำดื่ม น้ำใช้ และถวายภัตตาหารแก่พระภิกษุเป็นประจำ ไม่นานอาการประชวรจากโรคผิวหนังก็หายไป

^{๓๕} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๑/๒๕.

^{๓๖} ที.สี. (ไทย) ๙/๓๐๔/๑๑๔.

^{๓๗} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๘๙/๓๕๐., อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๔๘/๑๐๔.

การบำบัดรักษาให้หายจากโรคนั้น ทางพระพุทธศาสนามีหลักวินิจฉัยว่า โรคมีความแตกต่างกันไปตามเหตุปัจจัยที่เข้ามาประกอบ จำแนกออกได้ ๓ ประเภท คือ (๑) บางโรครักษาหรือไม่รักษาก็ไม่หาย (๒) บางโรครักษาหรือไม่รักษาก็หาย (๓) บางโรคต้องรักษาจึงหาย ไม่ได้รับการรักษาไม่หาย ดังปรากฏในคิลานสูตร ว่า

๑. คนไข้บางคนในโลกนี้ได้โรชนะที่เป็นสัปปายะ หรือไม่ได้โรชนะที่เป็นสัปปายะก็ตาม ได้ยาที่เป็นสัปปายะ หรือไม่ได้ยาที่เป็นสัปปายะก็ตาม และได้คนพยาบาลที่เหมาะสม หรือไม่ได้คนพยาบาลที่เหมาะสมก็ตาม ย่อมไม่หายจากอาพาธนั้นได้เลย

๒. คนไข้บางคนในโลกนี้ได้โรชนะที่เป็นสัปปายะ หรือไม่ได้โรชนะที่เป็นสัปปายะก็ตาม ได้ยาที่เป็นสัปปายะหรือไม่ได้ยาที่เป็นสัปปายะก็ตาม และได้คนพยาบาลที่เหมาะสมหรือไม่ได้คนพยาบาลที่เหมาะสมก็ตาม ย่อมหายจากอาพาธนั้นได้

๓. คนไข้บางคนในโลกนี้ได้โรชนะที่เป็นสัปปายะจึงหายจากอาพาธนั้น เมื่อไม่ได้ ย่อมไม่หาย ได้ยาที่เป็นสัปปายะจึงหายจากอาพาธนั้น เมื่อไม่ได้ย่อมไม่หาย และได้คนพยาบาลที่เหมาะสมจึงหายจากอาพาธนั้นเมื่อไม่ได้ย่อมไม่หาย^{๓๘}

สมุฏฐานอื่นเป็นเพียงสาเหตุประกอบเข้ามาเท่านั้น เช่น ความเจ็บป่วยมีดีเป็นสมุฏฐาน มีเสลดเป็นสมุฏฐาน มีลมเป็นสมุฏฐาน มีไข้สันนิบาตเป็นสมุฏฐาน เกิดแต่ฤดูแปรปรวน เกิดแต่การบริหารกายที่ไม่สม่ำเสมอ เกิดแต่ความเพียรเกินกำลัง ความหนาว ความร้อน ความหิว ความกระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ ธาตุ ๔ ไม่สมดุล หากไม่พิจารณาหรือยึดตามหลักกฎแห่งกรรมแล้ว ก็อาจเข้าใจว่าเหล่านี้เป็นสมุฏฐานหลักของการเกิดโรค

มีข้อน่าสังเกตอีกอย่างหนึ่ง คือ ตามปกติแล้วคนป่วยจะต้องมีอาการหรือปฏิกิริยาดังนี้ ปฏิเสธความจริงและแยกคน (Stage of Denial and Isolation) โกรธ (Stage of Anger) การต่อรอง (Stage of Bargaining) ความซึมเศร้า (Stage of Depression) และสุดท้ายการยอมรับ (Stage of Acceptance)^{๓๙}

พระจักขุบาลเถระนั้นไม่ปรากฏหลักฐานเลยว่าท่านปฏิเสธความจริง ความเจ็บป่วยที่เกิดขึ้น ท่านยังคงดำเนินชีวิตสมณะไปตามปกติ ไม่ได้แสดงอาการทุกข์ร้อนอย่างไร มีแต่คนรอบข้างเท่านั้น ที่มีอาการทุกข์ร้อน ท่านไม่ได้แสดงอาการโกรธ หรือมีอาการแปรปรวน ท่านยังคงประคองสติให้อยู่ในภาวะปกติ ไม่มีการต่อรองหรือการขออำนาจลับอื่นมาช่วย ไม่มีการคาดหวังถึงการหายจากโรค ท่านยังคงมีสติละมึนรู้อยู่ในปัจจุบัน ประคองจิตไม่ให้วิ่งไปสู่อดีตและอนาคต ไม่มีอาการซึมเศร้าให้ปรากฏ ท่านยังคงเข้มแข็งเบิกบาน ทั้งในยามปกติและในยามอาพาธ ท่านมิได้ยอมรับหรือ

^{๓๘} อ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๒/๑๖๙.

^{๓๙} ประยูร สุขะใจ, “ชีวิตและความตาย”, พุทธจักร, ปีที่ ๖๕ ฉบับที่ ๗ (กรกฎาคม ๒๕๕๓) : ๑๕-๑๖.

ปฏิเสธเรื่องความเจ็บป่วย ท่านเป็นเพียงผู้รู้เท่านั้น ปล่อยให้สภาพของขันธทำหน้าที่ของมันไปหน้าที่ของท่านคือ ทำความเพียรตามสัจจะที่ให้ไว้แก่ตนเอง เพื่อการหลุดพ้นไปจากกองทุกข์ทั้งปวง

๔.๑.๔ วิเคราะห์การดำรงตนในบทบาทของพระพุทธพลาภาพ

พุทธพลาภาพ คือความพิการ^{๔๐} ความพิการเกิดขึ้นจากผลของโรค ย่อมทำให้สมรรถภาพทางกายลดลง หรือเสื่อมสมรรถภาพไป ความพุทธพลาภาพย่อมส่งผลกระทบต่อการดำรงชีวิตประจำวันไม่มากนักน้อย นอกจากจะเป็นอุปสรรคในการใช้ชีวิตประจำวันแล้วยังอาจเป็นภาระของคนอื่น ที่จะต้องเข้ามาช่วยดูแล แต่ในกรณีของพระจักขุบาลเถระนั้นกับตรงกันข้าม สมรรถภาพทางกายอาจลดลง คือ ไม่สามารถมองเห็นอะไรได้ด้วยดวงตาทั้งสองข้าง แต่ท่านสามารถสมบูรณ์ด้วยสมรรถภาพภายใน ศักยภาพภายใน มีสติและปัญญาสมบูรณ์ กับทั้งไม่ได้เป็นภาระของคนรอบข้างมากนัก ท่านปรับตัวเองเพื่อการใช้ชีวิตของผู้พุทธพลาภาพ

การพุทธพลาภาพที่เกิดกับพระจักขุบาลเถระนั้นเกิดจากวิบากกรรม หลักคำสอนเรื่องกรรมในพระพุทธศาสนากล่าวถึงการกระทำและผลของการกระทำของมนุษย์ กระบวนการของกรรมจะทำหน้าที่แยกแยะจัดสรรกำหนดคุณสมบัติเฉพาะตัวของมนุษย์ดังพระพุทธดำรัสว่า “สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน มีกรรมเป็นทายาท มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลายให้เลวและดีต่างกัน”^{๔๑} เหตุของความเจ็บป่วยทางกายนั้นก็มีกล่าวถึงว่าเป็นเพราะผลของกรรมในอดีต ผลของกรรมในปัจจุบันและสภาพแวดล้อมด้วย เช่น เกิดจากการอุตุเกิดจากการบริหารขันธไม่สม่ำเสมอ เป็นต้น ส่วนความเจ็บป่วยทางใจนั้น ได้มีการกล่าวว่า กิเลสเป็นเหตุให้ทำกรรม แล้วได้รับผลของกรรม เรื่องของกรรมมีความสลับซับซ้อน พระพุทธศาสนาได้แบ่งออกเป็น ๓ ประเภท แยกย่อยเป็น ๑๒ ชนิด เพื่อแสดงให้เห็นถึงกระบวนการทำงานของกรรมไว้ดังนี้^{๔๒}

๑) กรรมจัดตามกาลเวลาที่ให้ผล มี ๔ อย่าง คือ

- (๑) ทิฏฐธรรมเวทนียกรรม กรรมที่ให้ผลในปัจจุบัน คือให้ผลในชาติปัจจุบัน
- (๒) อุปัชชเวทนียกรรม คือ กรรมที่ให้ผลในชาติต่อไปถัดจากชาติปัจจุบัน
- (๓) อปรมาปรเวทนียกรรม คือ กรรมให้ผลหลังอุปัชชเวทนียกรรม ให้ผลเรื่อยไป

^{๔๐} เจริญชัย เอี่ยมวรเมธ, พจนานุกรมไทย ฉบับใหม่, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : อมรการพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๔๔๕.

^{๔๑} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๘๙/๓๕๐.

^{๔๒} พระพุทธโฆสเถระ, วิสุทธิมรรค, แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : ธนาพรส, ๒๕๔๘), หน้า ๙๖๕.

สบโอกาสเมื่อใดให้ผลเมื่อนั้น

(๔) อโหสิกรรม คือ กรรมให้ผลสำเร็จแล้ว ไม่ให้ผลอีกต่อไป

๒) การจัดตามแรงหนักเบา มี ๔ อย่าง คือ

(๑) ครุกรรม คือกรรมหนัก ฝ่ายดีหมายถึง ฌาน วิปัสสนา มรรค ผล ฝ่ายชั่ว หมายถึงอนันตริยกรรม ๕ ประการ

(๒) อาจิณณกรรม หรือพหุลกรรม คือ กรรมที่ทำจนเคยชิน ทำมาสม่ำเสมอ จนกลายเป็นอุปนิสัย หรือพฤติกรรมเฉพาะตัวของแต่ละบุคคลที่เรียกว่า “สังวาส”

(๓) อาสันนกรรม คือ กรรมที่บุคคลทำเมื่อจวนสิ้นชีวิตมีผลมากทำให้บุคคลนั้นไปสู่สุคติหรือทุคติ ด้วยเหตุการณ์ห่วงเอากรรมนั้นเป็นอารมณ์เมื่อจวนตาย

(๔) กตัตตากรรม หรือกตัตตวาปนกรรม คือ กรรมสักแต่ว่าทำ คือทำโดยไม่มีเจตนา จะให้ผลต่อเมื่อกรรมทั้ง ๓ ข้างต้นไม่มีโอกาสให้ผลแล้ว

๓) การจัดตามหน้าที่ มี ๔ อย่าง คือ

(๑) ชนกกรรม คือ กรรมที่แต่งให้เกิด ในกำเนิดต่างๆ เปรียบมารดาของทารก

(๒) อุปถัมภกกรรม คือ กรรมสนับสนุน เปรียบด้วยพี่เลี้ยงคอยสนับสนุน

(๓) อุปปีฬกกรรม คือ กรรมบีบคั้น คอยบีบคั้นกรรมดีและชั่ว

(๔) อุปฆาตกรรม หรืออุปจเฉทกรรม คือ กรรมตัดรอน ทั้งฝ่ายกุศลและอกุศล ความทุกข์พลภาพที่เกิดขึ้นนั้น ไม่เป็นอุปสรรคในการทำความเพียรของท่าน แต่ในทางตรงข้ามกลับเป็นเครื่องสนับสนุนให้บำรมีธรรมแก่กล้า จนได้บรรลุธรรมในที่สุด สามารถวิเคราะห์การดำรงตนในบทบาทของพระผู้ทุกข์พลภาพได้ดังนี้

๑. ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน เมื่อสภาพร่างกายทุกข์พลภาพอันเกิดจากโรค ย่อมส่งผลต่อการดำเนินชีวิตประจำวัน พระจักขุบาลเถร มีความอดทนทั้งในยามที่ปกติและในยามวิกฤต ความพิการที่เกิดขึ้นเป็นภาวการณ์ที่ส่งเสริมให้เกิดความอดทน คือเป็นตัวส่งเสริมให้เกิดความอดทนขึ้นมาก ซึ่งความอดทนนี้เป็นหลักธรรมที่สำคัญในการประกอบกิจน้อยใหญ่ พระจักขุบาลได้เปลี่ยนจากวิกฤตให้เป็นโอกาส

๒. ดำเนินชีวิตด้วยการพึ่งตนเอง ไม่เป็นภาระของคนอื่น คนพิการส่วนมากมักต้องพึ่งพากันอื่น แต่ก็มีบางคนพยายามช่วยเหลือตนเอง ฝึกฝนพัฒนาตนเองอยู่เสมอ หาช่องทางประกอบอาชีพเพื่อหารายได้เลี้ยงตนเอง พระจักขุบาลเถรก็เช่นกัน ท่านไม่ได้หวังการพึ่งพาคนอื่นแม้แต่น้อย ในชีวประวัติของท่านนั้นไม่ปรากฏเลยว่า ท่านได้ขอสิ่งนั้นสิ่งนี้จากใคร หรือว่าท่านได้ขอร้องให้ผู้อื่นให้ทำอะไรเพื่อท่าน มีแต่บุคคลอื่นเสนอตัวเข้ามาช่วยเหลือเองท่านจึงเป็นตัวอย่งที่ดีของผู้ทุกข์พลภาพ

๓. ดำเนินชีวิตให้เป็นไปตามปกติ ผู้ที่พหุผลภาพส่วนมากมักอ่อนแอทั้งร่างกายและจิต มีความทุกข์สะสม ด้วยเหตุแห่งความเสื่อมถอยของสภาพร่างกาย เกิดความน้อยใจในชีวิต มีชีวิตอยู่เพียงรอความตาย แต่ก็มีบางคนเมื่อร่างกายพิการแล้ว ก็ไม่ยอมจมอยู่ในกองทุกข์ ใช้วิกฤตให้เป็นโอกาส พัฒนาตนเอง ดำเนินชีวิตตามปกติเหมือนคน พระจักขุบาลเถระแสดงให้เห็นถึงหลักการดำเนินชีวิตท่ามกลางความพิการของร่างกาย ท่านใช้ดำเนินชีวิตของสมณะประจำวันตามปกติ ยังคงทำกิจที่ตนพอทำได้อยู่

๔. มีความเพียรสม่ำเสมอ คนส่วนมากมักละทิ้งความเพียรเมื่อประสบกับปัญหาอุปสรรค หรือเปลี่ยนแนวทางโดยคิดว่าทางนี้ไม่ใช่ทางที่ถูกต้อง เขาเหล่านั้นจึงไม่อาจประสบความสำเร็จได้เลย ส่วนพระจักขุบาลเถระนั้นท่านมีความเพียรสม่ำเสมอ ต่อเนื่อง ประพฤติตามพระดำรัสของพระพุทธองค์ที่ประทานแก่ท่านว่า “การเริ่มตั้งความสิ้นและความเสื่อมไว้ในอัตภาพ ยังวิปัสสนาให้เจริญด้วยอำนาจแห่งการกระทำติดต่อกันแล้วถือเอาพระอรหัตตของภิกษุผู้มีความประพฤติเบาพร้อม ยินดีแล้วในเสนาสนะอันสงัด”^{๔๓} แม้บรรลुरुธรรมแล้วท่านยังคงทำความเพียรเป็นนิจ

๕. ทำประโยชน์ตนและผู้อื่น ผู้ที่พหุผลภาพนั้นมักคิดว่าตนเองไม่เหมือนคนอื่น ทำอะไรได้น้อยกว่า หรือไม่ดีเท่าคนอื่น เป็นภาระของคนอื่น แต่พระจักขุบาลเถระนั้น ท่านกลับทำประโยชน์อันยิ่งใหญ่ สามารถสั่งสอนประชาชนให้ตั้งอยู่ในศีลธรรมอันดีงาม และยังอบรมสั่งสอนหมู่ภิกษุผู้เป็นบริวารให้ได้บรรลुरुธรรม เป็นพระอรหันต์ทั้ง ๖๐ รูป ด้วยเหตุนี้ท่านจึงเป็นที่รักของพระพุทธองค์ เมื่อมีผู้กล่าวดูท่านในเหตุอันไม่เป็นจริง พระพุทธองค์ทรงแก้ต่างให้พร้อมทรงยกเหตุผลประกอบ เพื่อเปลื้องท่านออกจากความผิดหรือมลทิน และพุทธองค์ทรงกล่าวว่าท่านพระจักขุบาลเถระนี้เป็นบุตรของพระองค์ “ภิกษุทั้งหลาย กรรมที่บุตรของเราทำแล้วในกาลนั้น ติดตามเธอไป”^{๔๔}

๔.๑.๕ วิเคราะห์การดำรงตนในบทบาทของพระผู้สั่นกิเลส

ผู้สั่นกิเลสนั้นก็คือบรรลुरुธรรมแล้ว หรือเรียกว่า พระอรหันต์นั่นเอง มีการกล่าวถึงลำดับขั้นการบรรลुरुธรรม ตั้งแต่ระดับต่ำเบื้องต้นจนถึงระดับสูงสุด คือ การบรรลुरुหัตถผล ระดับของการบรรลुरुธรรมนั้น มี ๔ ระดับดังนี้ คือ

- ๑) ระดับพระโสดาบัน ท่านผู้บรรลुरुโสดาปัตติผลแล้ว ผู้ถึงกระแส
- ๒) ระดับพระสกทาคามี ท่านผู้บรรลुरुสกทาคามีผลแล้ว ผู้กลับมาอีกครั้ง
- ๓) ระดับพระอนาคามี ท่านผู้บรรลुरुอนาคามีผลแล้วผู้ไม่เวียนกลับมาอีก
- ๔) ระดับพระอรหันต์ ท่านผู้บรรลुरुหัตถผลแล้ว ผู้ควร ผู้หักห้ามแห่งสงสารแล้ว การ

^{๔๓} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๑/๑๒.

^{๔๔} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๑/๒๖.

บรรลุลุทธิในแต่ละระดับขั้นนั้น อาศัยเกณฑ์วัด คือ การละสังโยชน์ซึ่งเป็นกิเลสอย่างละเอียด ๑๐ ประการ คือ

ก) โอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ คือ สังโยชน์เบื้องต้น เป็นอย่างหยาบ เป็นไปในภพอันต่ำ ประกอบด้วย

(๑) สักกายทิฏฐิ ความเห็นว่าเป็นตัวตน เช่น เห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นต้น ว่าเป็นตัวตน

(๒) วิจิกิจฉา ความสงสัย ความลังเล ไม่แน่ใจ

(๓) สีลัพพตปรามาส ความถือมั่นศีลพรต โดยสักว่าทำตาม ๆ กันไปอย่างงมงาย เห็นว่าจะบริสุทธิหลุดพ้นได้เพียงด้วยศีลวัตร

(๔) กามราคะ ความกำหนัดในกาม ความติดใจในกามคุณ

(๕) ปฏิฆะ ความกระทบกระทั่งในใจ ความหงุดหงิดขัดเคือง

ข) อุทรมภาคิยสังโยชน์ ๕ สังโยชน์เบื้องสูง เป็นอย่างละเอียด เป็นไปในภพอันสูง

(๖) รูปราคะ ความติดใจในอารมณ์แห่งรูปฌาน หรือในรูปธรรม ความปรารถนาในภพ

(๗) อรูปราคะ ความติดใจในอารมณ์แห่งอรูปฌาน หรืออรูปธรรม ความปรารถนาในอรูปภพ

(๘) มานะ ความสำคัญตน คือ ถือตนว่าเป็นส่วนเป็นนี้

(๙) อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน

(๑๐) อวิชชา ความไม่รู้จริง ความหลง^{๔๕}

การละสังโยชน์ได้ต่างกันทำให้เกิดระดับของการบรรลุลุทธิ เปรียบด้วยการชำระจิตใจให้สะอาดบริสุทธิ์เป็นขั้นๆ จนกระทั่งจิตใจนั้นสะอาดบริสุทธิ์ถึงที่สุด ไม่มีกิเลสเครื่องเศร้าหมองมาปรุงแต่งจิต ได้บรรลุลุทธิขั้นสูงสุด ดังพระพุทธองค์ตรัสกับปัญจสิขะ คณธรรพบุตร ปราภในทิมมิกาย มหาวรรค ว่า

“เหล่าสาวกของเรา ผู้รู้คำสั่งสอนทั่วทั้งหมด ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน เหล่าสาวกผู้ไม่รู้คำสั่งสอนทั่วทั้งหมด บางพวกเป็นโอปปาติกะ เพราะสังโยชน์เบื้องต้น ๕ ประการสิ้นไปบริณพพานในภพนั้น ไม่หวนกลับมาจากโลกนั้นอีก บางพวกเป็นพระสกทาคามี เพราะสังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไปและเพราะราคะ โทสะ โมหะเบาบาง มาสู่โลกนี้อีกเพียงครั้งเดียวก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ บางพวกเป็นพระ

^{๔๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร : จันทรเพ็ญ, ๒๕๕๒), หน้า ๘๙-๙๐.

โสดาบัน เพราะสังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไปไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่อนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า การบวชของกุลบุตรเหล่านี้ทั้งหมดจึงไม่เป็นโมฆะ ไม่เป็นหมัน มีผล มีกำไร ด้วยประการฉะนี้แล”^{๔๖}

พระอรหันต์ถือว่าเป็นผู้สำเร็จกิจแล้ว ความพยายามที่จะบรรลุสิ่งใดที่ยิ่งกว่านี้ไม่มี แล้วบทบาทความเป็นพระอรหันต์ของท่านนั้นคืออะไร และหน้าที่หลังจากบรรลุธรรมแล้วคืออะไร มีพระพุทธดำรัสตรัสแก่พระอรหันตสาวกรุ่นแรกว่า

ภิกษุทั้งหลายเราพ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวงทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ แม้พวกเธอก็พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวงทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ ภิกษุทั้งหลายพวกเธอจงจาริกไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลกเพื่อประโยชน์เกื้อกูล และความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ อย่าไปโดยทางเดียวกันสองรูปจงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุดจงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน สัตว์ทั้งหลายที่มีธุลีในตาน้อย มีอยู่ ย่อมเสื่อมเพราะไม่ได้ฟังธรรม จักมีผู้รู้ธรรม ภิกษุทั้งหลาย แม้เราก็จักไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคมเพื่อแสดงธรรม”^{๔๗}

หากพิจารณาตามพุทธดำรัสนี้ บทบาทหลักของพระอรหันต์นั้น คือ การเป็นนักเผยแผ่ธรรม จาริกไปในที่ต่างๆ เพื่อทำหน้าที่แสดงธรรมแก่หมู่มนุษย์ บทบาทอื่น ๆ ก็เป็นเพียงบทบาทรองที่จะต้องทำตามความเหมาะสมในบริบทสังคมนั้นๆ เช่น การเป็นเจ้าหน้าที่แจกภัตที่เรียก “ภัตตุเทศก์”^{๔๘} เป็นต้น

พระจักขุบาลเถระนั้นหลังจากที่ได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์แล้ว ท่านได้ทำบทบาทเป็นเผยแผ่พระธรรมคำสอน ท่านได้เทศนาสั่งสอนประชาชน และได้อบรมสั่งสอนพระภิกษุ ๖๐ รูป จนได้บรรลุธรรมทั้งหมด หากจะพิจารณาให้ละเอียดแล้ว ท่านได้แสดงบทบาทต่างๆ หลังบรรลุธรรมแล้วดังนี้

๑. บทบาทของพระภิกษุธรรมดา หลังจากที่ท่านได้บรรลุธรรมแล้ว ท่านมิได้ประกาศตนหรือแสดงความเป็นพระอรหันต์ให้บุคคลอื่นทราบเลย ท่านยังคงนิ่งเฉยตามปกติของท่าน ท่านไม่ได้รับสิทธิพิเศษ หรือ ลาภ สักการะที่แตกต่างจากหมู่ภิกษุปุณฺณเลย มีเพียงข้าวต้มที่ชาวบ้านนำมาถวายท่านที่วิหาร เนื่องจากท่านไม่สามารถออกบิณฑบาตได้ ท่านยังคงทำกิจวัตรประจำวันตามปกติ เติบจงกรมเป็นประจำดังที่เคยทำมา

^{๔๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓๐/๒๔๘.

^{๔๗} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

^{๔๘} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๒๖/๑๕๕.

๒. บทบาทของความเป็พระอรหันต์ คำสอนของพระอรหันต์นั้น ละเอียดลึกซึ้ง ถูกต้องครบบริบูรณ์ เพราะท่านนั้นได้ผ่านทั้งปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ ดังนั้น ทุกคำกล่าวของท่านจึงบนฐานของแห่งความจริง ไม่มีการคาดคะเน ว่าปฏิบัติแล้วจะเป็นอย่างนั้นจะเป็นอย่างนี้ เพราะเหตุที่ท่านได้ผ่านมาแล้ว จึงรู้จริงเห็นจริง พระอรหันต์จึงเหมาะสมอย่างยิ่งที่จะเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ เหมาะที่จะทำบทบาทพระนักเผยแผ่

และพระอรหันต์นั้นเป็นผู้อุดมคุณลักษณะที่ดั่งาม ทั้งภายนอกและภายใน การทำหน้าที่ต่าง ๆ นั้นตั้งอยู่บนแห่งความดั่งาม เกิดประโยชน์ต่อสังคมและต่อโลก ไม่มีผลประโยชน์อื่นใดแอบแฝง ประกอบกับท่านนั้นเป็นผู้มีเมตตาธรรม ทำกิจน้อยใหญ่ด้วยอำนาจแห่งเมตตา ปราณาแต่ความสุขแก่มวลมนุษย พระอรหันต์สาวกจึงทำหน้าที่เผยแผ่พระคำสอน เช่น พระปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ พระโมคคัลลานะ พระสารีบุตร พระปุนณมนตานีบุตร เป็นต้น

พระจักขุบาลเถระนั้นได้ทำหน้าที่เผยแผ่พระธรรมคำสอน ในพรรษานั้นท่านสามารถสอนลูกศิษย์ให้บรรลุความเป็นพระอรหันต์ถึง ๖๐ รูป กับทั้งแสดงธรรมแก่ประชาชนที่ให้การอุปถัมภ์ท่านและหมู่สงฆ์ นั้นแสดงถึงศักยภาพที่สมบูรณ์ของพระอรหันต์ที่มีเหนือมนุษย์ปุถุชน ถึงแม้ว่า ท่านจะเป็นพระอรหันต์ประเภทสุขขวิปัสสก คือ พระผู้เจริญวิปัสสนาล้วน สำเร็จพระอรหัต มิได้ทรงคุณวิเศษอย่างอื่นอีก เช่น ไม่ได้ฌานสมาบัติ เป็นต้น^{๔๙} แต่ท่านก็ยังประโยชน์ตนและผู้อื่นให้สำเร็จได้

พระจักขุบาลเถระนั้นได้ดำรงเพศสมณะในบทบาทต่าง ๆ คือ เป็นพระผู้บวชใหม่ โดยท่านได้เตรียมตัวก่อนที่บวชมาเป็นอย่างดี จัดการปัญหาในเรื่องให้เรียบร้อย แล้วออกบวชด้วยศรัทธาและปัญญา โดยการได้ฟังพระธรรมเทศนาแล้วเกิดศรัทธาใช้ปัญญาพิจารณาไตร่ตรอง หลังบวชแล้วก็ได้ศึกษาหลักธรรมกับทั้งข้อวัตรปฏิบัติในสำนักของพระอุปัชฌาย์และอาจารย์ ถึง ๕ ปีหลังจากนั้นจึงได้ออกปฏิบัติพระกัมมัฏฐาน โดยท่านนั้นยึดหลักธรรมหลายอย่าง แต่ที่โดดเด่น คือ มีสัจจะ มีความอดทนและความเพียร ท่านเป็นผู้บรรลุธรรมประเภท ทุกขา ปฏิปทา ขิปปาภิญญา คือ ปฏิบัติลำบากแต่รู้เร็ว เมื่อเกิดความอาพาธ ท่านดำรงสติไม่หวั่นไหว และโรคของท่านนั้น มีหลายสมุฏฐาน เช่น เกิดจากการบริหารกายไม่สม่ำเสมอ ทำความเพียรเกินกำลัง เกิดจากวิบากกรรม (กรรมเก่าที่เคยทำมาแต่อดีตชาติ) เกิดจากธาตุ ๔ ไม่สมดุล เป็นต้น เมื่อโรคลูกกลามจนยากแก่การเยียวยารักษา จนทำให้ท่านกลายเป็นผู้ทุพพลภาพ ท่านดำเนินชีวิตด้วยความอดทน พึ่งตนเองไม่เป็นภาระของคนอื่น ดำเนินชีวิตตามปกติ ทำความเพียรอย่างสม่ำเสมอ และทำประโยชน์ทั้งต่อตนเองและคนอื่น หลังจากท่านได้บรรลุธรรม เป็นพระผู้สิ้นกิเลส ท่านยังวางตนเป็นพระพระธรรมดา ไม่ได้โอ้อวดตนเองว่าดีกว่า วิเศษกว่าพระรูปอื่น ยังคงรักษาความเป็นปกติ และท่านยังได้ทำบทบาทของพระอรหันต์ โดยการแสดง

^{๔๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๔๕๒.

ธรรมแก่ประชาชนและภิกษุบริวารจนได้บรรลุธรรม การที่ท่านได้ทำบารมีต่างๆ ได้อย่างเหมาะสมดีงามทุกประการ การที่ท่านทำบารมีต่างๆ ได้ดีงามนั้นส่วนหนึ่งนั้นเกิดจากคุณลักษณะภายในของท่าน เช่น จริต อุปนิสัยและระดับสติปัญญา สิ่งเหล่านี้เป็นเครื่องส่งเสริมให้ท่านดำรงบารมีต่างๆ

๔.๒ วิเคราะห์คุณลักษณะภายในของพระจักขุบาลเถระ

มนุษย์เรานั้นต่างมีลักษณะนิสัยที่แตกต่างกัน จึงเป็นเหตุให้ทำกรรมต่างกัน ชอบในสิ่งต่างๆ กัน ดังนั้นสาวกของพระพุทธองค์จึงมีได้บรรลุธรรมโดยวิธีการปฏิบัติที่แตกต่างกัน ชั่วเร็วต่างกัน และเมื่อได้บรรลุธรรมแล้วก็มีความเป็นเลิศต่างกันที่เรียกว่า เอตทัคคะ คือ บุคคลหรือสิ่งที่ยอดเยี่ยม^{๕๐} ดังที่ปรากฏในเอตทัคควรรคว่า

ภิกษุทั้งหลาย อัญญาโกณฑัญญะเลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลายของเรา ผู้เป็นรัตัญญสารีบุตรเลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลายของเรา ผู้มีปัญญามาก มหาโมคคัลลานะเลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลายของเราผู้มีฤทธิ์มาก มหากัสสปะเลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลายของเรา ผู้ทรงธุดงค์ และสรรเสริญคุณแห่งธุดงค์ อนรุทธะเลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลายของเรา ผู้มีตาทิพย์ . . .”^{๕๑}

ในบทที่ ๓ ตอน ๓.๓ ได้กล่าวถึงลักษณะอุปนิสัยประจำตัวพระจักขุบาลเถระไปบ้างแล้ว ในตอนนี้ก็จะได้อธิบายลักษณะภายในเพิ่มเติมอีก คือ จริตและระดับสติปัญญา ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๔.๒.๑ จริต

จริต หมายถึง พื้นเพจิตใจที่หนักไปด้านใดด้านหนึ่ง แตกต่างกันไป^{๕๒} การเลือกเฟ้นธรรมมาปฏิบัติจะต้องให้สอดคล้องกับจริต เพราะหลักธรรมแต่ละหมวดจะมีวิธีการปฏิบัติที่แตกต่างกันไป บางหมวดใช้พลังงานทางกายมาก เช่น เพ่งสีกสิณ พิจารณาอสุภะ เดินจงกรม เป็นต้น บางอย่างใช้พลังงานทางกายน้อย ไม่สร้างความลำบากให้กับกายและจิตใจ เช่น อานาปานสติก็มีพื้นฐาน พรหมวิหาร ๔ เป็นต้น จริตของคนเรามี ๖^{๕๓} ดังนี้

๑. ราคะจริต คือ ผู้ราคะเป็นความประพฤติดีกดี ประพฤติหนักทางรักสวयรักงาม
๒. โทสะจริต คือ ผู้มีโทสะ ใจร้อนหงุดหงิด
๓. โมหะจริต คือ ผู้มีโมหะ เวลา เหงาซึม เงื่องงง งามาย

^{๕๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๗๕.

^{๕๑} อัง.เอก. (ไทย) ๒๐/๑๘๘-๑๙๒/๒๕.

^{๕๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๗.

^{๕๓} ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๕๖/๔๓๐.

๔. สัทธาจริต คือ ผู้มีศรัทธา มีจิตซาบซึ้ง ชื่นบานน้อมใจเลื่อมใสโดยง่าย
๕. พุทธิจริต หรือ ญาณจริต คือ ผู้มีความรู้ ใช้ความคิดพิจารณา ฟุ้งซ่าน
๖. วิตกจริต คือ ผู้มีวิตกเป็นความประพฤติกติหนักไปทางนึกคิดจับจดฟุ้งซ่าน^{๕๔}

การสำรวจจริตหรือนิสัยพื้นเพของตนเป็นประโยชน์เบื้องต้นต่อการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย และการเลือกเฟ้นธรรมเพื่อนำไปปฏิบัติ เพราะการได้สิ่งที่ตรงกับจริตของตนย่อมทำให้มีความพึงพอใจ ไม่ว่าจะเป็นวัตถุสิ่งของ สภาพแวดล้อม เช่น ได้อาหารที่ชอบ ได้ที่พักอาศัยสะอาด อากาศร่มรื่นเย็นสบาย เป็นต้น เป็นการส่งเสริมการรักษาความเจ็บป่วย ตลอดทั้งการปฏิบัติธรรมเพื่อให้บรรลุธรรม

การปฏิบัติธรรมขณะป่วยต้องให้มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันระหว่าง หลักธรรม จริต สภาพการป่วย กัลยาณมิตรตลอดทั้งสภาพแวดล้อม บางคนต้องใช้กรรมฐานที่คล้อยไปตามจริต คือสิ่งที่บุคคลนั้นชอบหรือมีประสบการณ์ในสิ่งเหล่านั้นมาเป็นอย่างดีจึงจะได้ผลดี เช่น กรณีของพระนันทะ^{๕๕}

บางกรณีต้องฝืนจริต เป็นการปฏิบัติกรรมฐานแก้จริต เพราะหากปฏิบัติไปตามจริตที่บุคคลนั้นชื่นชอบหรือเคยดำเนินมาแล้ว จะเป็นเหตุให้กิเลสฟุ้งขึ้นอย่างรุนแรง จนเป็นอุปสรรคต่อการปฏิบัติธรรมและต่อการบรรลุธรรม จึงต้องเอาสิ่งที่ตรงกันข้ามกับสิ่งที่ชอบมาพิจารณาให้เห็นความจริง จนจิตคลายความรักความชอบในสิ่งนั้นด้วยปัญญา เช่น กรณีพระภิกษุรูปหนึ่งที่หลงใหลในรูปร่างอันงดงามของนางสิริมา จนละทิ้งความเพียรในการปฏิบัติธรรม จิตใจเศร้าหมอง ฟุ้งซ่านรำพึงนึกถึงแต่นางสิริมา

พอนางล้มป่วยหนักและสิ้นชีวิตลง พระพุทธองค์ทรงใช้ประโยชน์จากซากศพนางสิริมา เป็นเครื่องมือสอนความจริง ทรงให้ประกาศขายซากศพนางสิริมา โดยการตั้งราคาไว้ และได้ลดราคาลงเรื่อย ๆ จนไม่มีราคา บุคคลใดปรารถนาก็รับซากศพไปได้ เวลาผ่านไปไม่มีบุคคลใดปรารถนาซากศพและยังเป็นที่รังเกียจของคนทั่วไป ผิดกับตอนที่ยังมีชีวิต นางสิริมาเป็นที่รักปรารถนาของชายทั่วไป ต้องเสียเงินจำนวนมากเพียงเพื่อให้ได้อยู่กับนางเพียงชั่วคราว เมื่อพระภิกษุนั้นได้มาพิจารณาซากศพนางสิริมาแล้ว ทำให้จิตใจคลายจากความรัก การปฏิบัติธรรมจึงก้าวหน้าขึ้นตามลำดับ^{๕๖}

^{๕๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร : จันทรเพ็ญ, ๒๕๕๒), หน้า ๘๙-๙๐.

^{๕๕} ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๑/๑๑๙-๑๒๔.

^{๕๖} ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๒/๓/๑๔๘-๑๕๓.

ตารางที่ ๑ ตารางการตารางแสดงกรรมฐานแก้จิตทั้ง ๖^{๕๗}

จิต ๖	ลักษณะความประพฤติ	หลักธรรมที่เหมาะสม
ราคจิต	รักสวรั้งาม	อสุภะและกายคตาสติ
โทสจิต	ใจร้อนหงุดหงิด	พรหมวิหารและกสิณ โดยเฉพาะวัณณกสิณ
โมหจิต	เขลา เหมงซึ่ม งวยงง งมงาย	อานาปานสติ และศึกษาเล่าเรียน อยู่กับครู
สัทธาจิต	จิตขาดซึ่ง ชื่นบาน น้อมใจเลื่อมใส	ฟังชักนำในสิ่งที่ควรเลื่อมใส ความเชื่อที่มีเหตุผล เช่น อนุสติ ๖ ข้อต้น
พุทธิจิต	ใช้ความคิดพิจารณา ฟุ้งซ่าน	มรณสติ อุปสมานสติ จตุธาตุวัฏฐาน และอาหาเรปฏิกูลสัญญา
วิตกจิต	นึกคิดจับจด ฟุ้งซ่าน	อานาปานสติ หรือเพ่งกสิณ

จากตารางแสดงกรรมฐานแก้จิตทั้ง ๖ นั้น พระจักษ์บุลลเถระเป็นผู้มีความรู้เป็นความประพฤติปกติ คือ หนักไปในทางคิดพิจารณา จึงอาจจัดเข้าในประเภทพุทธิจิต คือ จากชีวประวัติของท่านนั้น จะเห็นเรื่องราวที่ท่านได้ขบคิดพิจารณาในปัญหาต่าง ๆ เช่น ได้ฟังธรรมจากพระพุทธองค์ก็นำมาคิดพิจารณาจนเห็นจริงตามนั้น หรือแม้แต่ขณะประสบกับวิกฤตในชีวิต ท่านมักจะพิจารณาทบทวน ถามตนเองเตือนตนเองอยู่บ่อยครั้ง เช่น “ปาลิตะ ท่านถูกหมอเขาบอกเลิกจากการรักษา ทั้งไปเสียแล้ว เทียงต่อมัจจุราช ไฉนจึงยังประมาทอยู่เล่า”^{๕๘}

กรรมฐานที่เหมาะสมกับท่านจึงเป็นเรื่องของชีวิต เช่น มรณสติ กายคตาสติ เป็นต้น ความเจ็บป่วยจึงเป็นเหตุปัจจัยส่งเสริมการปฏิบัติของท่านด้วย เพราะท่านจะได้ใช้ปัญญาพิจารณาอรรถภาพนี้ตามที่พระพุทธองค์ทรงประทานแนวทางปฏิบัติวิปัสสนาว่า “การเริ่มตั้งความสิ้นและความเสื่อมไว้ในอรรถภาพ ยังวิปัสสนาให้เจริญด้วยอำนาจแห่งการกระทำติดต่อกันแล้วถือเอาพระอรหัต”^{๕๙}

๔.๒.๒ อุปนิสสัย

อุปนิสสัยเป็นความประพฤติหรือคุณความดีที่เคยประพฤติมาในอดีตจนฝังแน่นอยู่ในจิตใจ^{๖๐} เป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งต่อการบรรลุธรรม ตามหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา มีพุทธ

^{๕๗} สรุจากพจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๘๙-๑๙๐.

^{๕๘} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๑/๑๖.

^{๕๙} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๑/๑๓.

^{๖๐} พระมหาอดุลย์ ยโสธโร (บุตรตะเคียน), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องบัณฑิตเกี่ยวกับการบรรลุธรรม”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑๒๑.

สาวกและพุทธสาวิกาเป็นจำนวนมากที่ได้บรรลุธรรมตั้งแต่ระดับต้น ๆ จนกระทั่งถึงจุดหมายสูงสุด เป็นเพราะอาศัยอุปนิสัยที่ได้เก็บสั่งสมไว้ในอดีต พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญต่ออุปนิสัยของบุคคลที่พระองค์จะเสด็จไปโปรด ทรงพิจารณาตรวจสอบดูสัตว์โลก จัดเป็นพุทธกิจของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย คือ ช่วงเช้ามีดของแต่ละวันจะทรงพิจารณาถึงอุปนิสัยของเวไนยสัตว์ก่อนที่จะเสด็จไปโปรดในวันนั้น ซึ่งหลักการที่ใช้พิจารณานั้น คือ เหล่าสัตว์นั้นอยู่ในฐานะที่พอแนะนำได้ อันหมายถึงผู้ที่ประกอบด้วย คุณสมบัติ คือ ความพร้อมพร้อมและความหย่อนแห่งอินทรีย์ ๕ กล่าวคือ ความแตกต่างแห่งอินทรีย์ทำให้เกิดความแตกต่างแห่งผล ความแตกต่างแห่งผลทำให้เกิดความแตกต่างแห่งบุคคล หรืออินทรีย์ต่างกันทำให้ผลต่างกัน ผลต่างกันทำให้บุคคลต่างกัน^{๖๑}

การตรวจดูอุปนิสัยจึงเป็นการพิจารณาถึงศักยภาพและความพร้อมมูลในด้านต่างๆ ทั้งสติปัญญา ภาวะของจิตใจ ดังที่พระพุทธองค์ทรงพิจารณาเห็นซึ่งอุปนิสัยแห่งอรหัตผลของภุมมพินาปาละจึงทรงแสดงธรรมให้เหมาะกับจริตและอุปนิสัย^{๖๒} อุปนิสัยมีความหมายอยู่หลายนัยแต่แล้ว คือเป็นการแสดงศักยภาพในการบรรลุธรรมในขั้นต่างๆ ตั้งแต่พระโสดาบันจนถึงพระอรหันต์ แต่ยังหมายรวมไปถึงการความเลื่อมใสในพระรัตนตรัย ดังกรณีของมัลลกุณฑล อุปนิสัยเป็นสิ่งที่มิในตัวของคนนั้น จนเป็นความประหลาดที่เคยชินเป็นพื้นมาในสันดาน เป็นความดีที่เป็นทุนเป็นธรรมเครื่องอุดหนุน^{๖๓} เป็นแนวของจิต หรือนิสัยที่ซับซ้อนอยู่ในใจมานานเข้าไปปรากฏอยู่ในจิต การศึกษาเล่าเรียน ตลอดทั้งการบรรลุธรรม ยังขึ้นอยู่กับอุปนิสัย^{๖๔} อุปนิสัยของแต่ละคนไม่ได้เกิดขึ้นเองแต่เกิดจากการสั่งสมทั้งในอดีตและปัจจุบัน บุคคลที่สั่งสมกรรมดีตั้งปณิธานเพื่อจะได้บรรลุธรรม และเพียรพยายามไม่ถดถอย บุคคลเหล่านั้นไม่ว่าจะอยู่ในอยู่ภาวะปกติหรือเจ็บป่วยหนักก็สามารถบรรลุธรรมได้อีกประการหนึ่งผู้ที่มีอุปนิสัยควรแก่การบรรลุธรรม แต่ไม่รู้ว่าตัวเองมีคุณสมบัตินั้น ประกอบกับไม่มีกัลยาณมิตรที่ดีคอยชี้แนะ ทำให้ไปสร้างกรรมใหม่ซึ่งไปตัดรอนอุปนิสัยแห่งมรรคผล หลายคนได้ทำลายโอกาสที่ดีของตนด้วยการทำกรรมหนัก เช่น พระเจ้าอชาตศัตรู หากไม่ปลงพระชนม์พระราชบิดา คือพระเจ้าพิมพิสารแล้ว พระองค์จะต้องได้บรรลุธรรมขั้นใดขั้นหนึ่ง บางคนอาศัยพระพุทธเจ้าเป็นกัลยาณมิตร ทรงมีพระเมตตาเสด็จไปอนุเคราะห์ก่อนที่จะตัดอุปนิสัยของตน กลายเป็นอภัพบุคคล เช่น กรณีของพระองค์สิมมาล หากปล่อยให้ดำเนินไปตามปกติแล้ว ท่านองคสิมมาลนั้นอาจพลั้งมือทำมาตุฆาต คือ ข่มมารดา ซึ่งเป็นอนันตริยกรรม ห้ามสวรรค์ ห้ามนิพพาน เป็นการตัดรอนอุปนิสัยที่เคยสั่งสมมาในอดีตให้สูญไปโดยสิ้นเชิง ความตายถือว่าเป็นเครื่องตัดรอนอุปนิสัยได้ พระพุทธ

^{๖๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๘๗๖.

^{๖๒} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๑/๑๐.

^{๖๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๔๒๙.

^{๖๔} พ.อ.ปิ่น มุทุกันต์, **พุทธวิธีครองใจคน**, (กรุงเทพมหานคร : สร้างสรรค์บุ๊ค, ๒๕๔๑), หน้า ๑๑๗.

องค์ทรงให้ความสำคัญมากเพราะว่าหากบุคคลนั้นตายไปโดยที่ยังไม่ได้บรรลุนิพพานเป็นพระโสดาบัน เป็นต้น คติของบุคคลนั้นย่อมไม่แน่นอน

พระจักขุบาลเถระนั้นมีอุปนิสัยประจำตัวหลายอย่าง ได้กล่าวรายละเอียดไว้แล้วในบทที่ ๓ ตอน ๓.๓ ว่าด้วยเรื่องลักษณะอุปนิสัยประจำตัวพระจักขุบาลเถระ ท่านนั้นมีอุปนิสัยเป็นคนช่างสังเกต ใฝ่การเรียนรู้ ชอบคิดพิจารณา มีใจเด็ดเดี่ยว เป็นคนเคารพกฎกติกา มีความอดทน มีความเพียร มีความเป็นผู้นำ และมีสัจจะต่อตนเอง อุปนิสัยเหล่านี้จึงเป็นเครื่องส่งเสริมสนับสนุนให้ท่านได้เข้ามาบวช และปฏิบัติธรรมอย่างอุกฤษฏ์ยากที่ภิกษุอื่นจะทำตามได้

แต่อุปนิสัยที่โดดเด่นและเป็นเหตุปัจจัยให้ท่านดำรงเพศสมณะผ่านพ้นไปได้ด้วยดีนั้นคือ มีใจเด็ดเดี่ยว มีสัจจะ มีความอดทน มีความเพียร ในชีวประวัติของท่านนั้นได้กล่าวถึงการที่ท่านได้ประสบกับปัญหาอุปสรรคในการปฏิบัติธรรม แต่ท่านนั้นก็สามารถผ่านพ้นไปได้ด้วย ความเป็นคนมีใจที่เด็ดเดี่ยว อดทนเพียรพยายามและมีเมือให้สัจจะอะไรแล้วก็รักษา แม้จะต้องเสียสละชีวิตก็ตาม

๔.๒.๓ ระดับสติปัญญา

มนุษย์มีระดับสติปัญญาที่แตกต่างกัน พระพุทธองค์ทรงทราบความแตกต่างนี้จึงทรงแสดงธรรมให้พอเหมาะแก่สติปัญญา ผู้มีสติปัญญามากสามารถรู้ธรรมได้เร็ว แค่เพียงได้ฟังธรรมครั้งเดียวพิจารณาตามก็ได้บรรลุนิพพาน บางคนต้องฟังหลายครั้ง พร้อมทั้งปฏิบัติธรรม เพื่อเป็นการบ่มเพาะอุปนิสัยและสติปัญญา บางคนถึงแม้จะพยายามอย่างใดก็ไม่เป็นเกิดผล ปัญญาในการตัดกิเลส นั้นแตกต่างกับปัญญาทั่วไป เช่น กรณีพระโปลิสละ เป็นผู้ทรงพระไตรปิฎกในศาสนาของพระพุทธเจ้า ๗ พระองค์ สอนธรรมแก่ภิกษุ ๕๐๐ รูป แต่ไม่สามารถตัดกิเลสได้จนพระพุทธเจ้าใช้อุบายให้ลดทิฏฐิมานะ โดยเรียกท่านว่าโบลานเปล่า ทำให้รู้สึกสังเวชตนที่เป็นคณาจารย์ใหญ่แต่ไม่อาจบรรลุนิพพานได้^{๖๕}

พระพุทธองค์ทรงพิจารณาถึงอุปนิสัยและสติปัญญาที่จะรู้ธรรมได้ ดังที่พระพรหมได้อาราธนาให้พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมว่า “ขอพระผู้มีพระภาคได้โปรดแสดงธรรม ขอพระสุคตเจ้าได้โปรดแสดงธรรมเพราะสัตว์ทั้งหลายผู้มีสติในดวงตาน้อยมีอยู่ สัตว์เหล่านั้นจะเสื่อมเพราะไม่ได้สดับธรรมสัตว์เหล่านั้นจักเป็นผู้รู้ทั่วถึงธรรม”^{๖๖} ดังนั้นแม้จะประสบปัญหาอุปสรรคหรือเกิดความเจ็บป่วยขึ้น หากมีสติปัญญาถึงพร้อมแล้วก็สามารถบรรลุนิพพานได้ ในบุคคลบัญญัติ พระอภิธรรมปิฎก กล่าวว่าผู้มีปัญญาทราวม จัดเป็นอภัพบุคคล^{๖๗} คือไม่สามารถบรรลุนิพพานได้เป็นปทัชชหีณบุคคล ที่สอนให้รู้ได้

^{๖๕} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๓๘/๔๐๘.

^{๖๖} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๓๘/๔๐๘.

^{๖๗} อภิ.ป. (ไทย) ๓๖/๑๒/๑๕๑.

เพียงตัวบทคือพยัญชนะ หมายถึงบุคคลที่ฟังมามาก แสดงไว้มาก และพูดไว้มาก แต่ไม่สามารถบรรลุธรรมในชาตินี้ได้ ไม่สามารถบำเพ็ญทาน วิปัสสนา มรรค หรือผลให้บังเกิดได้^{๖๘}

พระจักขุบาลเถระมีคุณลักษณะภายใน คือ เป็นบุคคลประเภทพุทธิจิต หรือ ญาณจริต คือ ผู้มีความรู้ ผู้ใช้ความคิดพิจารณา โดยท่านพิจารณาในสิ่งต่าง ๆ รอบตัว การพิจารณาเมื่อเกิดปัญหาต่าง ๆ ในการดำรงเพศสมณะ เป็นต้น อุปนิสัยของท่านนั้น มีหลายอย่างแต่ที่โดดเด่น เป็นอุปนิสัยประจำตัวของท่าน คือ ความเป็นผู้มีสัจจะต่อตนเอง ความอดทนและมีความเพียรสม่ำเสมอ ท่านเป็นผู้มีสติปัญญาสอดคล้องกับจริตของท่านที่เป็นพุทธิจิต หนักไปทางขบคิดพิจารณา เมื่อท่านได้บรรลุธรรมแล้ว จึงได้เป็นพระอรหันต์ประเภทสุกขวิปัสสกะ คือ พระผู้เจริญวิปัสสนาล้วน

๔.๓ วิเคราะห์หลักการดำรงสมณะเพศของพระจักขุบาลเถระ

การศึกษาวิเคราะห์หลักการดำรงเพศสมณะของพระจักขุบาลเถระ ผู้วิจัยได้กำหนดประเด็นของการวิเคราะห์ไว้ ได้แก่ หลักโอวาทปาฏิโมกข์ หลักไตรสิกขา และหลักทศบารมี ดังปรากฏรายละเอียดต่อไปนี้

๔.๓.๑ หลักคันถธุระ

คันถธุระ คือ ธุระฝ่ายคัมภีร์ หรือ การเรียนคัมภีร์ การศึกษาปริยัติธรรม^{๖๙} หลักการนี้มีความสำคัญมาก เพราะหากไม่มีการศึกษาพระธรรมวินัยให้ถ่องแท้แล้ว ย่อมไม่สามารถที่จะนำไปปฏิบัติให้ได้ผลดีได้ ซ้ำร้ายอาจหลงผิดกลายเป็นสัทธรรมปฏิรูป ท่านพระจักขุบาลเถระเป็นผู้ใคร่ในการศึกษาเป็นคนชอบสังเกต พินิจพิเคราะห์ ซักถามในสิ่งที่ตนสงสัย ท่านได้ทำการศึกษาพระธรรมวินัยด้วยความตั้งใจ ตามหลักเกณฑ์ของพระผู้บวชใหม่ หรือพระนวกะในสำนักของพระอุปัชฌาย์และสำนักของอาจารย์ถึง ๕ ปี เมื่อปริยัติดีแล้ว สามารถปกครองตนเองและหมู่คณะได้ ท่านจึงทูลขออนุญาตพระศาสดาออกจาริกไปปฏิบัติกัมมัฏฐานพร้อมด้วยภิกษุ ๖๐ รูป

เพื่อให้เห็นหลักการปฏิบัติในส่วนของคันถธุระของพระจักขุบาลเถระ จะได้นำเอาพุทธดำรัส ที่ตรัสเกี่ยวกับหลักการคันถธุระนี้พอสรุปได้ว่า “อตตโน ปณฺณานุรูปน เอกํ วา เทว วา นิกายสกลํ วา ปน เตปิฏกํ พุทฺธวณํ อุกฺคณฺหิตฺวา ตสฺส ธาณํ กลณํ วาจนํ” แปลว่า การเรียนนิกายหนึ่งก็ดี

^{๖๘} อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๓๓/๒๐๒.

^{๖๙} พระหมคณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๐.

สองนิกายก็ดี จบพุทธวจนะคือพระไตรปิฎกก็ดี ตามสมควรแก่ปัญญาของตนแล้วทรงไว้ กล่าวบอกซึ่งพุทธวจนะนั้น^{๗๐}

จากพุทธดำรัสนี้จะเห็นว่า คันถุระ คือการศึกษาเล่าเรียนพุทธวจนะหรือพระไตรปิฎก อันประกอบด้วย พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก พระอภิธรรมปิฎก แสดงให้เห็นว่าการศึกษาฝ่ายปริยัติขณะนั้นมีความเข้มข้นมาก ๕ ปีของการบ่มเพาะเรียนรู้พระธรรมคำสอน ก็อาจจะเป็นการเพียงพอเบื้องต้น ในการใช้เป็นเครื่องมือฝึกพัฒนาตนเอง ซึ่งพระพุทธองค์นั้นมิได้ทรงประสงค์ให้พระภิกษุทุกรูปต้องศึกษาพระไตรปิฎกหรือคันถุระอย่างเดียว พระองค์ทรงพิจารณาถึงศักยภาพ อุปนิสัย และความพร้อมของบุคคลนั้นด้วย

พระจักขุบาลเถระนั้นได้พิจารณาถึงศักยภาพของตนเองแล้ว ท่านเห็นว่าอายุเป็นอุปสรรคในการทรงจำพระธรรมวินัย ท่านจึงได้เลือกวิปัสสนาธุระซึ่งเหมาะสมกับสภาวะของท่าน และความต้องการในการที่จะพ้นทุกข์ด้วย ท่านได้ยึดหลักการคันถุระอย่างเคร่งครัด นี่จึงเป็นเหตุผลที่ท่านมั่นคงในการปฏิบัติ เพราะท่านเชื่อมั่นในปริยัติที่ได้เรียนมาดีแล้ว และการกระทำใดที่ผิดหลักปริยัติที่ได้เรียนมาท่านจะมิยอมละเลย หรือละทิ้งหลักการการเพื่อเอาตัวเองรอด หรือเพื่อประโยชน์ส่วนบุคคล ดังเช่นท่านไม่ยอมนอนหยอดยา เพราะหากท่านนอนหยอดก็เท่ากับท่านทำร้ายหลักปริยัติและในกรณีที่สามารถได้ล่วงละเมิดศีลของตน ท่านทราบว่าเป็นจริงแล้วท่านไม่ยอมที่จะโอนอ่อนผ่อนตาม แม้จะยกเหตุผลมาอ้างก็ตาม

๔.๓.๒ หลักวิปัสสนาธุระ

วิปัสสนาธุระ คือ ธุระฝ่ายวิปัสสนา ธุระด้านการเจริญวิปัสสนา กิจพระศาสนาในด้านการสอนการฝึกเจริญกรรมฐาน^{๗๑} พระจักขุบาลเถระได้ทูลถามพระพุทธองค์ถึงธุระในพระศาสนานี้ พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า “สลลหุกวุตติโน ปน ปนตเสนาสนาภิตสส อตตภาเว ขยวํ ปฏฐเปตวา สาทัจจกิริยาเวสน วิปัสสนํ วชตเมตวา อรหตตคฺคณฺโณ” แปลว่าการเริ่มความตั้งความสิ้นไปและความเสื่อมไว้ในอัฐภาพ ยังวิปัสสนาให้เจริญด้วยอำนาจแห่งการกระทำติดต่อกันแล้วถือเอาพระอรหัต ของภิกษุผู้มีความประพฤติเบาพร้อม ยินดียิ่งแล้วในเสนาสนะอันสงัด

เมื่อได้ฟังท่านตัดสินใจเลือกแนวทางวิปัสสนาเป็นการปฏิบัติ แล้วมีประเด็นคำว่า พระจักขุบาลเถระนั้นได้ปฏิบัติกรรมฐานแบบไหน ใช้แนวทางอะไร สภาพแวดล้อมเป็นอย่างไร และสิ่งที่

^{๗๐} วชิรญาณวโรรส สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา, ธรรมปทฎฐกถา (ปรมภาโค), พิมพ์ครั้งที่ ๓๕, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๗.

^{๗๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๗๔.

ท่านปฏิบัตินั้นสอดคล้องกับพระพุทธดำรัสหรือไม่ ประเด็นข้อสงสัยที่ผู้วิจัยต้องชี้แจงและจะได้วิเคราะห์กันต่อไป

จากพระพุทธพจน์สั้น ๆ มีความหมายที่ควรนำมาพิจารณาพิเคราะห์ เพื่อจะได้ทราบถึงแนวทางการปฏิบัติวิปัสสนาในทางพระพุทธศาสนา และจะได้นำไปเปรียบเทียบกับหลักการปฏิบัติของพระจักขุบาลเถระ

๑. การเริ่มตั้งความสิ้นไปและความเสื่อมไปในอัตภาพ

การเริ่มตั้งความสิ้นไปแห่งความเสื่อมไปในอัตภาพ นั้นหมายถึงการพิจารณาภายในอารมณ์หรือเป็นฐานในการพิจารณา ซึ่งตรงกับหลักสติปัฏฐาน ๔ คือ กายานุปัสสนา คือ สติพิจารณาภายในอารมณ์ว่า กายนี้ก็สักร่างกาย ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา เป็นสติปัฏฐานข้อที่หนึ่ง^{๗๒}

ในคัมภีร์ปฏิสมภิตามรรค และคัมภีร์วิสุทธิมรรค มีการบรรยายขึ้นต่างๆ ของการวิปัสสนาเป็น ๑๖ ขั้น หรือเรียกว่า ญาณ ๑๖ (โสฬสญาณ)^{๗๓} เป็นญาณที่เกิดขึ้นแก่ผู้บำเพ็ญวิปัสสนา โดยลำดับตั้งแต่ต้น จนถึงจุดหมายคือมรรคผลนิพพาน คือ

๑. นามรูปปริจเฉทญาณ หมายถึง ญาณกำหนดจำแนกนามรูป
๒. ปัจจยปริคคหญาณ หมายถึง ญาณกำหนดรู้ปัจจัยแห่งนามรูป
๓. สัมมสนญาณ หมายถึง ญาณกำหนดรู้ด้วยการพิจารณาเห็นไตรลักษณ์
๔. อุทฺธัพพยานุปัสสนาญาณ หมายถึง ญาณกำหนดรู้ความเกิดและความดับแห่งนามรูป
๕. ภัคคานุปัสสนาญาณ หมายถึง ญาณกำหนดรู้ความแตกสลายของนามรูป
๖. ภัยตูปัฏฐานญาณ หมายถึง ญาณกำหนดรู้นามรูปโดยเป็นสิ่งที่น่ากลัว
๗. อาทีนวานุปัสสนาญาณ หมายถึง ญาณกำหนดรู้โทษของนามรูป
๘. นิพพิทานุปัสสนาญาณ หมายถึง ญาณกำหนดรู้จนเบื่อหน่ายในนามรูป
๙. มุญฺหิจตุกัมมตาญาณ หมายถึง ญาณกำหนดรู้จนอยากจะหนีให้พ้นจากนามรูป
๑๐. ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ หมายถึง ญาณกำหนดรู้พิจารณาทบทวนไตรลักษณ์
๑๑. สังขารุเปกขาญาณ หมายถึง ญาณกำหนดรู้โดยการว่างเฉยในสังขาร
๑๒. สัจจानุโลมิกญาณ หมายถึง ญาณกำหนดรู้ด้วยการคล้อยตาม
๑๓. โคตรภูญาณ หมายถึง ญาณข้ามโคตรปุถุชน
๑๔. มัคคญาณ หมายถึง ญาณในอริยมรรค ๔
๑๕. ผลญาณ หมายถึง ญาณอริยผล ๔

^{๗๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๘-๑๙.

^{๗๓} ดูรายละเอียดใน พระพุทธโฆสเถระ, วิสุทธิมรรค, หน้า ๙๗๗-๑,๑๗๙.

๑๖. ปัจจเวกชนญาณ หมายถึง ญาณกำหนดรู้ด้วยการพิจารณามรรคผล นิพพาน และกิเลสที่ตนละได้แล้ว และที่ยังเหลืออยู่

ไม่ปรากฏกฎพระจักขุบาลเถระได้ปฏิบัติธรรมแบบไหน แต่จากการที่ท่านเป็นผู้มีความเพียรโดยการนั่งและเดินจนหมดการปฏิบัติของท่าน และในยามที่เกิดความเจ็บป่วยขึ้น ท่านมักจะปรารภทั้งกายบ่อยครั้ง คือ พิจารณาร่างกายนี้ หากไม่มีการพิจารณากายนี้โดยแยบคาย ท่านอาจต้องมีความทุกข์ระทม และหวั่นไหวไปกับสภาพการป่วยที่เกิดขึ้น

๒. ยังวิปัสสนาให้เจริญด้วยอำนาจแห่งการกระทำติดต่อ

พระพุทธดำรัสนี้บอกแนวทางการปฏิบัติวิปัสสนา ว่าจะต้องทำด้วยความเพียรพยายามอย่างต่อเนื่อง ไม่พลัดวันประกันพรุ่งหรือเกียจคร้านในการปฏิบัติวิปัสสนา ตรงกับพระพุทธดำรัสที่ตรัสหลักการปฏิบัติวิปัสสนาว่า ภิกษุผู้มีสติในธรรมวินัยนี้ ประกอบด้วย

๑. พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๒. พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ ฯลฯ

๓. พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ ฯลฯ

๔. พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะมีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้^{๗๔}

ความเพียรพยายามปฏิบัติอย่างต่อเนื่องเป็นสิ่งสำคัญ เพราะการปฏิบัติธรรมหากหยุดไปกลางคัน หรือต้องไปทำกิจอื่น ก็จะทำให้อารมณ์กรรมฐานนั้นดับไป มีอารมณ์อื่นขึ้นมาแทรก ดังนั้นเมื่อมีภิกษุปฏิบัติวิปัสสนาอยู่ พระพุทธองค์จะทรงอนุเคราะห์ เสด็จไปป้องกันอันตรายจากภายนอกที่จะทำลายการบรรลุธรรมขณะปฏิบัติวิปัสสนาได้ ดังกรณีที่ทรงเสด็จไปยังยังพระสารีบุตรไม่ให้เข้าไปสู่วิหาร เพราะบัณฑิตสามเณรกำลังปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานอยู่^{๗๕}

สอดคล้องกันได้กับการปฏิบัติวิปัสสนาของพระจักขุบาลเถระ ท่านปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง แม้จะมีปัญหาอุปสรรคเข้ามาขัดขวางการปฏิบัติก็ตามที ท่านไม่ย่อมนล้มเลิกการปฏิบัติธรรม ทั้งกลางวันและกลางคืน ด้วยอิริยาบถ ๓ คือ ยืน เดิน นั่ง เว้นจากการนอนหรือหลังแตะพื้น หรือเรียกอีกอย่างหนึ่ง ถือนะสัชชิกุธงค์

๓. ถือนะสัชชิกุธงค์

ถือนะสัชชิกุธงค์นี้ หมายถึงเป้าหมายของการปฏิบัติ เพราะในการปฏิบัติวิปัสสนานั้น ย่อมมีอะไรเกิดขึ้นตามมาหลายอย่าง เช่น ความสุขสงบใจ โอภาส เป็นต้น อาจเข้าใจผิดคิดว่าตนเอง

^{๗๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๐/๑๐๔.

^{๗๕} ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๑/๒/๒๗๘-๒๗๙.

เดินถูกทางและได้บรรลุธรรมแล้ว ท่านเรียกว่า วิปัสสนากิเลส^{๗๖} เป็นอุปกิเลสแห่งวิปัสสนา เป็นธรรมารมณ ที่เกิดแก่ผู้ได้วิปัสสนาอ่อนๆ (ตรุณวิปัสสนา) มี ๑๐ ประการ คือ

๑. โอาส หมายถึง แสงสว่าง (ที่ปรากฏเป็นธรรมารมณในใจ)
๒. ญาณ หมายถึง ความหยั่งรู้
๓. ปีติ หมายถึง ความอิ่มใจ
๔. ปัสสัทธิ หมายถึง ความสงบเย็น
๕. สุข หมายถึง ความสุขสบายใจ
๖. อธิโมกข์ หมายถึง ความน้อมใจเชื่อ ศรัทธาแก่กล้า ความปลงใจ
๗. ปัสสาคะ หมายถึง ความเพียรที่พอดี
๘. อุปัญฐาน หมายถึง สติแก่กล้า สติชัด
๙. อุเบกขา หมายถึง ความมีจิตเป็นกลาง
๑๐. นิกันติ หมายถึง ความพอใจ ดิดใจ

การมุ่งไปที่การดับกิเลส เพื่อการเป็นพระอรหันต์ เป็นแบบปฏิบัติของพระภิกษุผู้บำเพ็ญวิปัสสนาล้วน เมื่อสำเร็จแล้วท่านจะเป็นพระอรหันต์ ประเภทสุขขวิปัสสกะ พระจักขุบาลเถระนั้นเป็นพระอรหันต์ประเภทสุขขวิปัสสกะ ท่านจึงไม่มีฤทธิ์อันใด เพียงแต่กิเลสดับไป

๔. ภิกษุผู้มีความเบาพร้อม

ความเบาพร้อมในที่นี้หมายถึง การไม่มีเรื่องขุนเคืองใจ หรือมีความกังวลใจ ไม่มีปليโพธ คือ เครื่องผูกพันหรือห่วงเหนี่ยวเป็นเหตุให้ใจพะวักพะวนห่วงกังวล, เหตุกังวล, ข้อติดข้อง, เป็นสิ่งที่ผู้เจริญกรรมฐานพึงตัดเสียให้ได้ เพื่อให้เกิดความปลอดโปร่งพร้อมที่จะเจริญกรรมฐานให้ก้าวหน้าไปได้ดี มี ๑๐ ประการ คือ

๑. อาวาสปลิโพธ คือ ความกังวลเกี่ยวกับวัดหรือที่อยู่อาศัย
๒. กุลปลิโพธ คือ ความกังวลเกี่ยวกับตระกูลหรืออุปภูฐาน
๓. ลาภปลิโพธ คือ ความกังวลเกี่ยวกับลาภ
๔. คณะปลิโพธ คือ ความกังวลเกี่ยวกับคณะศิษย์หรือหมู่ชนที่ต้องรับผิดชอบ
๕. กรรมปลิโพธ คือ ความกังวลเกี่ยวกับการงาน
๖. อัทธานปลิโพธ คือ ความกังวลเกี่ยวกับการเดินทางไกลเนื่องด้วยกิจธุระ
๗. ญาติปลิโพธ คือ ความกังวลถึงญาติหรือคนใกล้ชิดที่กำลังเจ็บป่วย
๘. อาพาธปลิโพธ คือ ความกังวลเกี่ยวกับความเจ็บป่วยของตนเอง

^{๗๖} พระพุทธโฆสเถร, วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๐๖๑.

๙. คันถปลิโพธ คือ ความกังวลเกี่ยวกับการศึกษาเล่าเรียน

๑๐. อิทธิปลิโพธ คือ ความกังวลเกี่ยวกับฤทธิ์ของบุญชนที่จะต้องคอยรักษาไม่เสื่อม^{๗๗}

ความกังวลจนเกิดเป็นความเครียดเป็นเรื่องปรกติธรรมดาของมนุษย์ เป็นการตื่นตัวรับเหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่ง ซึ่งได้ประเมินว่าไม่น่าพอใจ เกินกำลังทรัพยากรที่มีอยู่ หรือเกินขีดความสามารถที่จะแก้ไขได้^{๗๘} เมื่อเกิดวิกฤตปัญหาขึ้นก็จะส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตประจำวัน ทั้งเรื่องที่เกี่ยวข้องกับตนเองและเรื่องที่จะต้องสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับผู้อื่น

พระจักขุบาลเถระนั้นท่านไม่มีปลิโพธอันใด เพราะได้จัดการปัญหาต่าง ๆ ทั้งก่อนบวชและหลังบวชแล้ว ท่านไม่กังวลเรื่องที่อยู่เพราะในตำบลที่ท่านพร้อมหมู่ภิกษุเข้าไปพำนักนั้น ชาวบ้านเป็นผู้มีเมตตาและรับเป็นผู้อุปฐากเรื่องปัจจัย ๔ ท่านไม่กังวลเรื่องตระกูลหรือคนอุปฐาก เพราะท่านไม่ชอบการคลุกคลีด้วยหมู่คณะและชาวบ้าน หรือต้องให้มีคนมาอุปฐาก ท่านมีอุปนิสัยอดทนพึ่งตนเอง ไม่กังวลเรื่องลาภสักการะ เพราะท่านนั้นเป็นผู้มักน้อยสันโดษ ไม่กังวลเรื่องลูกศิษย์ เพราะท่านนั้นได้วางกรอบการปฏิบัติไว้แล้ว คือ ทุกรูปจะต้องอยู่เพื่อการปฏิบัติธรรม ไม่คลุกคลีกัน ดำเนินชีวิตด้วยความไม่ประมาท ไม่กังวลเรื่องการทำงานอื่นที่จะต้องเพราะท่านทราบว่าฐานะในศาสนานี้มีสองอย่าง คือ คันถฐานะและวิปัสสนาฐานะ กิจอื่นจะทำหรือไม่ก็อยู่ที่ความเหมาะสม ไม่กังวลในการเดินทางไกลเพราะเป็นช่วงเข้าพรรษา มีพระวินัยกำหนดให้ภิกษุต้องปักใจลงในอาวาสใดอาวาสหนึ่ง ไม่จาริกรอนแรมไปทั่ว ไม่กังวลในหมู่ญาติเพราะได้จัดแจงทรัพย์มรดกและพูดคุยกับน้องชายจนเป็นที่เข้าใจกันดีแล้ว ไม่กังวลใจในความเจ็บป่วยของตนเพราะท่านนั้นได้เลือกที่จำพรรษาพระพุทธานุภาพ อุทิศตนต่อคำสอนและการปฏิบัติธรรมไม่กังวลเรื่องการศึกษาเล่าเรียน เพราะท่านนั้นได้ศึกษามาดีแล้ว อยู่ในสำนักของอุปัชฌาย์และอาจารย์ ถึง ๕ ปี และท่านก็ได้เลือกวิปัสสนาฐานะที่เหมาะสมกับตนเองแล้ว

๕. ยินดีในเสนาสนะอันสงัด

การปฏิบัติวิปัสสนานั้นนอกจากจะต้องมีความเพียรพยายามอย่างต่อเนื่องแล้ว ยังต้องอยู่ในสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการปฏิบัติ สถานที่เงียบสงัด ไม่มีสิ่งรบกวนนั้น เป็นสถานที่เหมาะสมอย่างยิ่ง และที่สำคัญอีกประการหนึ่ง ภิกษุผู้ปฏิบัติวิปัสสนาจะต้องมีจิตยินดีชื่นชอบในเสนาสนะนั้นด้วย ไม่ใช่ไปพำนักอยู่ด้วยความจำใจ ฝืนใจอยู่ ถ้าอย่างนี้จัดว่าไม่มีความยินดี ท้ายสุดก็จะเบื่อหน่าย คลายจากความเพียรในการปฏิบัติไป เพราะไม่เป็นสัพปายะสำหรับตน

^{๗๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๒๓.

^{๗๘} พญ. วันดี โภคะกุล และคณะ, คู่มือดูแลสุขภาพทั่วไปในพระสงฆ์, (กรุงเทพมหานคร : กรมการแพทย์, ม.ป.ป), หน้า ๓๓.

สถานที่เหมาะแก่การบำเพ็ญธรรมนอกจากจะสงบแล้ว ยังต้องมีความเป็นสัปปายะ คือ สิ่งที่สบาย, สภาพที่เอื้อ, สิ่งที่เกิดกุศล, สิ่งที่เกิดต่อการอยู่ดีและการที่จะพัฒนาชีวิต, สิ่งที่เหมาะสมอันเกิดกุศลในการเจริญภาวนาให้ได้ผลดี ช่วยให้สมาธิตั้งมั่น ไม่เสื่อมถอย มี ๗ อย่าง คือ

๑. อาวาสสัปปายะ คือ ที่อยู่ซึ่งเหมาะสมกัน ไม่พลุกพล่านจอแจ
 ๒. โคจารสัปปายะ คือ เป็นประเทศที่สมบูรณ์มีที่จะหาอาหารพอเลี้ยงชีพได้ดี มีหมู่บ้านที่มีอาหารบริบูรณ์ที่อยู่ไม่ไกลไม่ไกลเกินไป
 ๓. ภัตตสัปปายะ คือ การพูดคุยที่เหมาะสมกันดี เช่น พูดคุยเรื่องธรรมมิกถา หรือ พูดแต่พอประมาณ
 ๔. บุคคลสัปปายะ คือ บุคคลที่เหมาะสมกัน เช่น มีท่านผู้ทรงคุณธรรม ทรงภูมิปัญญา เป็นที่ปรึกษาเหมาะใจ
 ๕. โภชนสัปปายะ คือ อาหารที่เหมาะสมกันดี เช่น เกิดกุศลต่อร่างกายเวลาทานไม่ยากไม่แสดลงโรค
 ๖. อุตุสัปปายะ คือ ดินฟ้าอากาศธรรมชาติแวดล้อมที่เหมาะสมกัน เช่น ไม่หนาวเกินไปไม่ร้อนเกินไป
 ๗. อิริยาบถสัปปายะ คือ อิริยาบถที่เหมาะสมกัน เช่น มีการเคลื่อนไหวที่พอดี
- ความสัปปายะก่อให้เกิดความสะดวกสบาย เป็นสภาพที่เกื้อหนุนต่อการบำเพ็ญ ประคับประคองรักษาสมาธิ และเป็นประโยชน์ต่อการเจริญวิปัสสนา หลักธรรมการจัดสภาพแวดล้อม ๗ ประการนี้ มีระบุไว้อย่างครบถ้วนสมบูรณ์ทั้งส่วนที่เป็นปัจจัย ๔ เครื่องยังชีพ และ ผู้คนที่เข้ามาเกี่ยวข้อง

พระจักขุบาลเถระนั้นอยู่สถานที่มีความเป็นสัปปายะ คืออยู่ในอาวาสที่เงียบสงบ ไม่จอแจ ด้วยเสียงของผู้คน การบิณฑบาตไม่ขัดสนเพราะชาวบ้านได้ให้การอุปถัมภ์ บุคคลแวดล้อมล้วนมุ่ง ธรรมธรรม สนทนากันพองามแต่เรื่องที่เป็นประโยชน์เกิดต่อการปฏิบัติธรรม อาหารขบฉันเป็นประโยชน์ เช่น ข้าวต้มและข้าวสวย เป็นต้น สภาพแวดล้อมของวิหารและชุมชนดี อิริยาบถของท่านนั้นมีปัญหา ไม่ก่อให้เกิดความสะดวกสบาย เพราะท่านอยู่ด้วยอิริยาบถ ๓ คือ ยืน เดิน นั่ง เว้นการนอน เมื่ออิริยาบถไม่เหมาะก็เป็นสมุฏฐานของโรค

ความเจ็บป่วยมีหลายสมุฏฐาน เช่น มีติเป็นสมุฏฐาน มีเสลดเป็นสมุฏฐาน มีลมเป็นสมุฏฐาน มีไข้สันนิบาตเป็นสมุฏฐาน เกิดแต่ฤดูแปรปรวน เกิดแต่การบริหารกายที่ไม่สม่ำเสมอ เกิด

แต่ความเพียรเกินกำลัง เกิดแต่วิบากของกรรม^{๗๙} ความหนาว ความร้อน ความหิว ความกระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ ชาติ ๔ ไม่สมดุ^{๘๐} ตลอดทั้งการไม่รู้ประมาณในการบริโภค^{๘๑}

หากพิจารณาจากสมุฏฐานแห่งการเกิดโรคนั้น พระจักษุบาลเถระท่านบริหารกายที่ไม่เหมาะสม คือ ร่างกายนั้นต้องการอาหาร ออกกำลังกายและการพักผ่อนที่เหมาะสมเพียงพอ จึงจะสามารถดำเนินชีวิตประจำวันไปได้ ท่านเว้นการนอนพักผ่อน ทำให้ร่างกายบอบช้ำ ผิดปกติ ท่านทำ ความเพียรเกินกำลัง จนทำให้ร่างกายได้รับความบอบช้ำ และเกิดจากวิบากกรรมที่ท่านได้ทำมาในอดีต ชาติ ๔ ของท่านไม่สมดุ เพราะโรคทางตาของท่านนั้นมีลมเสียดแทง จนได้รับความเจ็บปวด

หากพิจารณาตามนั้นจะทำให้เห็นว่า ท่านไม่ทำความสัปปายะให้เกิดขึ้นแก่ตน แม้หมอที่ทำการรักษาท่านก็มีความเห็นในท่านองนี้ แต่หากพิจารณาถึงอุปนิสัยแห่งพระอรหันต์แล้ว ประเด็น การบริหารกายไม่สม่ำเสมอ ความเพียรเกินกำลัง วิบากกรรมและชาติ ๔ ไม่สมดุก็จะเป็นเรื่องธรรมดา

๔.๓.๓ หลักความไม่ประมาท

ความไม่ประมาทเป็นหลักการดำรงสมณะเพศที่สำคัญที่พระจักษุบาลเถระยึดเป็นแนวทาง ในการปฏิบัติธรรมทั้งในยามปกติและในยามวิฤต พระพุทธศาสนามองความหมายหรือคุณค่าของ ชีวิตอยู่ที่ความไม่ประมาท คือต้องปฏิบัติตนตามหลักคำสอนสำคัญที่ว่า ละเว้นความชั่ว กระทำ ความดี และทำจิตใจให้บริสุทธิ์จากเครื่องเศร้าหมอง หากบุคคลใดดำเนินชีวิตด้วยความประมาท หมกมุ่นลุ่มหลง มัวเมา ไม่ดำเนินชีวิตตามครรลองที่ถูกต้อง บุคคลนั้นเปรียบได้กับบุคคลที่ตายแล้ว สมดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสแก่ภิกษุว่า “ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย คนเหล่าใดเหล่าหนึ่งประมาทแล้ว คนเหล่านั้นแม้เป็นอยู่ตั้งร้อยปีก็ชื่อว่าตายแล้วโดยแท้ คนเหล่าใดไม่ประมาท คนเหล่านั้นแม้ตาย แล้ว ก็ชื่อว่ายังเป็นอยู่”^{๘๒}

ชีวิตมนุษย์นั้นเป็นศูนย์กลางแห่งปัญหาที่ก่อให้เกิดความทุกข์นานาประการ และ ขณะเดียวกันยังเป็นศูนย์กลางแห่งปัญหาที่ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตได้อย่างถูกต้อง จนสามารถบรรลุถึงเป้าหมายสูงสุดของชีวิต สามารถดับทุกข์ของชีวิตได้อย่างสิ้นเชิง^{๘๓}

^{๗๙} อก.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๐/๑๒๙-๑๓๑.

^{๘๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑/๓๐๖-๓๐๗., อก.ทสก. (ไทย) ๒๙/๑๑/๑๗.

^{๘๑} จุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๒๕/๑๓๔.

^{๘๒} จุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๑/๓๐๓.

^{๘๓} มหาทองสุข สุจิตโต (ไกรพงษ์), “การศึกษาวิเคราะห์วิถีชีวิตมนุษย์ในวรรณคดีพุทธปรัชญา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๖.

พระจักขุบาลเถระจะกล่าวถึงความไม่ประมาทอยู่เสมอ ทั้งการสนทนาการให้โอวาทแก่ภิกษุทั้งหลาย และการกล่าวสอนตนเอง เพื่อให้เห็นความสำคัญของความไม่ประมาท จะได้นำคำกล่าวของพระจักขุบาลเถระที่ได้กล่าวถึงความไม่ประมาท

๑. บุตรและธิดาก็ดี โภคสมบัติก็ดีย่อมไม่ไปตามผู้ไปสู่ปรโลกหาได้ไม่ แม้สรีระก็ไปกับตัวไม่ได้ ประโยชน์อะไรของเราด้วยการอยู่ครองเรือน เราจักบวช

๒. พ่อ ข้าได้ฟังธรรมเทศนาของพระศาสดา เพราะเหตุที่พระศาสดาแสดงธรรมมีคุณไพเราะทั้งในเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุด ยกขึ้นสู่ไตรลักษณ์ อันละเอียดสุขุม ธรรมนั้นอันใครๆ ไม่สามารถจะบำเพ็ญให้บริบูรณ์ในท่ามกลางเรือนได้ ข้าจักบวชละ พ่อ

๓. พ่อ ก็คนแก่ แม้มือและเท้าของตัวก็ยังไม่ฟัง ไม่เป็นไปในอำนาจ ก็จักกล่าวไปทำไมถึงญาติทั้งหลาย ชำนั้นจะไม่ทำตามถ้อยคำของเจ้า ข้าจักบำเพ็ญสมรปฏิบัติให้บริบูรณ์

๔. ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็ชื่อนั้นสมควรละหรือ เราทั้งหลายควรเป็นผู้ไม่ประมาทไม่ใช่หรือ เพราะเราทั้งหลายเรียนพระกรรมฐาน มาจากสำนักของพระพุทเจ้าผู้ทรงพระชนมอยู่ แลธรรมว่าพระพุทเจ้าทั้งหลาย อันคนมักอวด ไม่สามารถให้ทรงยินดีได้ ด้วยว่า พระพุทเจ้าทั้งหลายนั้น อันคนมีอหิสาภัยงามจำพวกเดียว ฟังให้ทรงยินดีได้ และขึ้นชื่อว่าอภัยทั้ง ๔ เป็นเหมือนเรือนของตัวเองแห่งคนผู้ประมาทแล้ว ขอท่านทั้งหลายจงเป็นผู้ไม่ประมาทเถิด ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย

๕. แน่ะปาลิตะผู้มีอายุ ท่านจงว่ามาก่อน ท่านจักเห็นแก่จักขุหรือจักเห็นแก่พระพุทศาสนา ก็ในสังสารวัฏอันมีเบื้องต้นและที่สุดที่บุคคลรู้ไม่ได้ ตัวท่านผู้บอดด้วยจักขุนี้บอดแล้ว แต่พระพุทเจ้าทั้งหลายก็ล่วงไปหลายร้อยหลายพันพระองค์แล้ว ในพระพุทเจ้าเหล่านั้น พระพุทเจ้าแม้แต่พระองค์เดียวท่านก็กำหนดไม่ได้ ท่านได้ผูกใจไว้เดี๋ยวนี้เองว่า จักไม่นอนตลอด ๓ เดือนภายในฤดูฝนนี้ เพราะฉะนั้น จักขุของท่านจงฉิบหายเสียหรือแตกเสียก็ตามเถิด ท่านจงทรงแต่พระพุทศาสนาไว้เถิด อย่าเห็นแก่จักขุเลย

๖. จักขุที่ท่านถือว่าของตัว จงเสื่อมไปเสียเถิด หูก็จงเสื่อมไปเสียเถิด กายก็เป็นเหมือนกันอย่างนั้นเถิด แม้สรรพสิ่งอันอาศัยกายนี้ ก็จงเสื่อมไปเสียเถิด ปาลิตะ เหตุไฉน ท่านจึงประมาทอยู่ จักขุที่ท่านถือว่าของตัวจงทรุดโทรมไปเสียเถิด หูจงทรุดโทรมไปเสียเถิด กายก็เป็นเหมือนกันอย่างนั้นเถิด แม้สรรพสิ่งอันอาศัยกายนี้ก็จงทรุดโทรมเสียเถิด ปาลิตะ เหตุไฉน ท่านจึงประมาทอยู่ จักขุที่ท่านถือว่าของตัวจงแตกไปเสียเถิด หูก็จงแตกไปเสียเถิด รูปก็เป็นเหมือนกันอย่างนั้นเถิด แม้สรรพสิ่งอันอาศัยรูปนี้ ก็จงแตกไปเสียเถิด ปาลิตะ เหตุไฉน ท่านจึงประมาทอยู่^{๘๔}

^{๘๔} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๑๕-๑๖.

๗. ปาลิตะ ท่านถูกหมอบอกบอกเลิกจากการรักษา ทั้งเสียแล้ว เทียงต่อมัจจุราช ไฉนจึงยังประมาทอยู่”^{๘๕}

๘. เอาเถิด เราเป็นผู้มีจักขุอันเสียแล้ว มาสู่ทางไกลอันกันดาร นอนอยู่ก็ช่าง จะไม่ไป เพราะความเป็นสหายในชนพาลย่อมไม่มี เอาเถิด เราเป็นผู้มีจักขุอันเสียแล้ว มาสู่ทางไกลอันกันดาร จักยอมตาย จักไม่ไปเพราะความเป็นสหายในชนพาลย่อมไม่มี

จากถ้อยคำของพระจักขุบาลเถระกล่าวถึงความไม่ประมาท ย่อมแสดงให้เห็นว่าท่านนั้นยึดหลักความไม่ประมาทเป็นแนวทางดำรงเพศสมณะของท่าน พร้อมทั้งยังได้สอนและกระตุ้นเตือนให้คนอื่นเห็นคุณค่าของความไม่ประมาทด้วย ดังนั้นเมื่อท่านมีหลักปฏิบัติที่ดีที่เรียกว่า คันถุระ มีหลักปฏิบัติที่ดีที่เรียกว่า วิปัสสนาธุระ แล้วทำธุระทั้งสองอย่างด้วยความไม่ประมาทก็ทำให้ท่านได้บรรลุธรรม สมดังพระพุทธดำรัสว่า “สุภทนะ ถ้าภิกษุเหล่านี้เป็นอยู่โดยชอบ โลกจะไม่พึงว่างจากพระอรหันต์ทั้งหลาย”^{๘๖}

๔.๓.๔ หลักปาริสุทธิสีล ๔

หลักนี้มีความสำคัญมาก เป็นแนวทางในการดำรงเพศสมณะที่งดงาม มีการควบคุมตนเอง และยังตระหนักถึงการเกี่ยวพันกับประชาชนด้วย ท่านพระจักขุบาลเถระได้ยึดหลักปาริสุทธิสีล ๔ ไว้อย่างเหนียวแน่น แม้จะต้องเผชิญกับบทพิสูจน์อันหนักหน่วงก็ตาม ท่านไม่ยอมลดละความตั้งใจมั่นในแนวทางที่ได้วางไว้แล้ว ท่านมีเป็นผู้สำรวมในพระปาฏิโมกข์ เว้นข้อที่พระพุทธรองค์ห้ามและกระทำในข้อที่พระองค์ทรงอนุญาต การดำรงเพศสมณะของท่านจึงงดงามท่ามกลางวิกฤตของชีวิต ท่านเป็นผู้สำรวมอินทรียหก คือ สำรวมตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ จนกลายเป็นพระเถระที่หมู่ภิกษุบริวารให้ความเคารพรัก ตลอดทั้งประชาชนทั่วไป แม้แต่พระพุทธรองค์ยังทรงตรัสชื่นชมในข้อวัตรข้อของท่าน การเลี้ยงชีพของท่านนั้นดำเนินตามแนวทางของสมณะที่ดีทุกประการ ไม่มีข้อตำหนิต่างพร้อยเลย และท่านนั้นเป็นผู้มักน้อยสันโดษ ปราศจากความเพียรเป็นนิตย ใช้สอยสิ่งของต่าง ๆ ทั้งเครื่องบริโภคและอุปโภคด้วยการตระหนักรู้ถึงคุณค่าที่แท้จริง ไม่บริโภควัตถุด้วยตัณหา

พระจักขุบาลเถระท่านได้ยึดหลักการดำรงเพศสมณะอยู่ ๓ ประการ คือ

๑) หลักคันถุระ คือ ธุระฝ่ายการเรียนคัมภีร์หรือพระไตรปิฎก

๒) หลักวิปัสสนาธุระ คือ ธุระฝ่ายการเจริญวิปัสสนา

๓) หลักความไม่ประมาท ท่านได้ทำธุระทั้งสองอย่างด้วยความไม่ประมาท จนทำให้ท่านได้บรรลุเป้าหมายสูงสุดความเป็นสมณะในพระพุทธศาสนา คือ พระนิพพาน

^{๘๕} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๑/๑๖.

^{๘๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๔/๑๖๒.

๔) หลักปาริสุทธิศีล ๔ คือ สำรวมในพระปาฏิโมกข์ สำรวมอินทรีย์หก เลี้ยงชีพโดยทางที่ชอบ และการพิจารณาอย่างแคบคายก่อนบริโภคปัจจัยสี่

๔.๔ วิเคราะห์เหตุปัจจัยที่ทำให้สามารถผ่านพ้นวิกฤตในขณะดำรงสมณะเพศ

พระจักขุบาลเถระนั้นได้ประสบกับปัญหาอุปสรรคในการปฏิบัติธรรม ท่านต้องเผชิญกับความเจ็บป่วยด้วยโรคทางตา สัจจะที่ให้ไว้กับตนเองกับวิธีการรักษาโรค ไม่สามารถเกื้อกูลกันได้หากทำการรักษาดวงตาตามคำแนะนำของหมอที่ทำลายสัจจะ แต่หากรักษาสัจจะละเว้นการรักษาดวงตาก็จะทำให้เกิดอันตรายต่อดวงตาทั้งสอง ท่านสามารถผ่านพ้นวิกฤตไปได้นั้นเพราะเหตุปัจจัยทั้งภายนอกและภายในสนับสนุน ดังจะได้กล่าวรายละเอียดต่อไป

๔.๓.๑ ปัจจัยภายนอก

ปัจจัยภายนอกก็มีส่วนสำคัญในการช่วยให้ผ่านพ้นวิกฤตในการปฏิบัติ เช่น ความเป็นผู้มีกัลยาณมิตรดีงามและสถานการณ์ในขณะนั้นเป็นตัวเร่งเร้าให้เกิดกระบวนการแก้ไขปัญหาก็พอจะสรุปปัจจัยภายนอกได้ ดังนี้

๑) กัลยาณมิตร

กัลยาณมิตร คือ เพื่อนที่ดี แต่ยังมีความหมายที่สูงกว่านั้น คือบุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติที่จะสั่งสอน แนะนำ ชี้แจง ชักจูง ช่วยบอกช่องทาง หรือเป็นตัวอย่างให้ผู้ดำเนินไปในมรรคาแห่งการฝึกฝนอบรมอย่างถูกต้อง^{๘๗} ในภาวะเจ็บป่วยบุคคลจำเป็นต้องมีกัลยาณมิตร เพราะมีความสำคัญต่อความเสื่อมและเจริญของชีวิต ดังที่พระพุทธองค์ตรัสกับพระอานนท์ว่า “ดูก่อนอานนท์ความมีกัลยาณมิตร เท่ากับเป็นพรหมจรรย์ทั้งหมดทีเดียว เพราะว่าผู้มีกัลยาณมิตรพึงหวังสิ่งนี้ได้คือ เขาจักเจริญ จักทำให้มากซึ่งอริยอัชฌาติกมรรค” และมีอีกตอนหนึ่งตรัสว่า “อาศัยเราผู้เป็นกัลยาณมิตร เหล่าสัตว์ผู้มีชาติเป็นธรรมดา ย่อมพ้นจากชาติ ผู้มีชราเป็นธรรมดาย่อมพ้นจากชรา ผู้มีมรณะเป็นธรรมดา ย่อมพ้นจากมรณะ ผู้มีโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส เป็นธรรมดาย่อมพ้นจาก โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส”^{๘๘}

การได้กัลยาณมิตรที่ดีในยามเจ็บป่วยจึงมีสำคัญเพราะมิตรจะไม่รังเกียจและละทิ้งในยามทุกข์ยากลำบาก จัดการพยาบาลดูแลความเจ็บป่วยทางกายด้วยจิตเมตตา นอกจากนั้นยังช่วยในทางจิตใจ ไม่อ้างว้าง ว้าเหว และอาจก้าวต่อไปอีกขั้น คือการช่วยทางด้านสติปัญญา ให้ละความ

^{๘๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๖๒๓.

^{๘๘} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓/๔.

ยึดถือจนอยู่ด้วยความสว่างโปร่งโล่งของปัญญา จนได้บรรลุธรรม^{๘๙} คุณสมบัติของกัลยาณมิตร ที่ควรเข้าไปสมาคมคบหาอยู่ด้วยหรือรับฟังคำสั่งสอนแนะนำมีประโยชน์ทางด้านจิตใจ มีคุณสมบัติ ๗ ประการดังนี้

๑. เป็นที่รักเป็นที่พอใจ
๒. เป็นที่เคารพ
๓. เป็นที่ยกย่อง
๔. เป็นนักพูด
๕. เป็นผู้อดทนต่อถ้อยคำ
๖. เป็นผู้พูดถ้อยคำลึกซึ้งได้
๗. ไม่ชักนำไปในอวิชชา^{๙๐}

มิตรที่ดีดำรงอยู่ในฐานะเป็นที่สบายใจและให้ความสนิทสนมชักนำให้อยากเข้าไปปรึกษาไต่ถามประพจน์สมควรแก่ฐานะ ก่อให้เกิดความรู้สึกอบอุ่นใจ เป็นที่พึ่งได้และปลอดภัย น่าเจริญใจ หรือน่ายกย่องในฐานะทรงคุณคือความรู้และภูมิปัญญาแท้จริง ทั้งเป็นผู้ฝึกอบรมและปรับปรุงตนเองอยู่เสมอควรเอาอย่าง ทำให้ระลึกและเฝ้าระวังด้วยความซาบซึ้งใจ ยามสนทนารู้จักพูดให้ได้ผลรู้จักชี้แจงให้เข้าใจ รู้ว่าเมื่อไรควรพูดอะไรอย่างไร คอยให้คำแนะนำว่ากล่าวตักเตือน เป็นที่ปรึกษาที่ดีมีความอดทนต่อถ้อยคำ คือ พร้อมที่จะรับฟังคำปรึกษาซักถาม เสนอแนะวิพากษ์วิจารณ์ อดทน ฟังได้ ไม่เบื่อ ไม่ฉุนเฉียว มีความสามารถแปลงเรื่องล้าลึกได้ สามารถอธิบายเรื่องยุ่งยากให้เข้าใจได้ และให้เรียนรู้เรื่องราวที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไป รู้สิ่งที่ควรไม่ควรไม่ชักนำไปในอวิชชา คือ ไม่แนะนำในเรื่องเหลวไหลหรือชักนำไปในทางเสื่อมเสีย^{๙๑}

๒) สถานการณ์ขณะนั้น

สถานการณ์ที่อยู่ในช่วงวิกฤตในขณะดำรงเพศสมณะของพระจักขุบาลนั้น เป็นสิ่งที่มีความสำคัญ เพราะปัญหาอุปสรรคที่ถาโถมเข้ามานั้น มีส่วนช่วยให้เกิดการอบรมสั่งสมบารมีเต็มได้อย่างเต็มที่ กับท่านได้ใช้ศรัทธา ปัญญา ความอดทน ความเพียร และสัจจะ ได้อย่างเต็มที่ ซึ่งก็สอดคล้องกับลักษณะการบรรลุธรรมของท่านคือ ทุกขา ปฏิปทา ขิปปา ภิญา คือ ปฏิบัติลำบาก แต่รู้ได้เร็ว หากปล่อยไปในสถานการณ์ปกติ โอกาสแห่งการบรรลุธรรมอาจไม่เกิดขึ้น

ดังนั้น การตั้งสัจจะว่าจะไม่นอน ๓ เดือนตลอดฤดูฝน หรือ การถือเนสัชชิกิธุดงค์ การไม่

^{๘๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), การแพทย์ยุคใหม่ในพุทธทัศน์, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๕๑), หน้า ๓๘๔.

^{๙๐} อัง.สตุตทก. (ไทย) ๒๓/๓๗/๕๗.

^{๙๑} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๒๓๘.

ยอมนอนหยอดยา การไม่ลดละความเพียรพยายาม การที่หมอบอกยกเลิกการรักษา เหล่านี้เป็นสถานการณ์ที่เอื้อต่อการให้เกิดความเพียรอย่างแรงกล้า ความเด็ดเดี่ยว เพื่อทำธุระทางศาสนาให้สำเร็จ แต่ว่าใช้ว่าปัจจัยภายนอกก็เป็นเพียงส่วนประกอบเท่านั้น การที่จะฝ่าฝืนฝ่าวิกฤตไปได้นั้นจะต้องประกอบด้วยปัจจัยภายในด้วย

๔.๓.๒ ปัจจัยภายใน

ปัจจัยภายในเป็นสิ่งสำคัญมากต่อการผ่านพ้นวิกฤตปัญหาต่างๆ ในขณะที่ดำรงเพศสมณะ พระจักษุบาลเถระนั้นท่านได้ผ่านพ้นปัญหาไปได้ เพราะเหตุปัจจัยภายใน พอสรุปได้ดังนี้

๑) หลักการดำเนินชีวิต

มนุษย์แต่ละคนล้วนมีหลักการดำเนินชีวิตที่แตกต่างกัน ดังที่พระพุทธองค์ตรัสประทานแก่ภิกษุปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ ถึงสิ่งที่บรรพชิต หรือ สมณะไม่พึงเสพ มี ๒ อย่าง คือ

๑. กามสุขัลลิกานุโยคในกามทั้งหลาย (การหมกมุ่นอยู่ด้วยกามสุขในกามทั้งหลาย) เป็นธรรมอันทราม เป็นของชาวบ้าน เป็นของปุถุชนไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์

๒. อตตกิลมณานุโยค (การประกอบความลำบากเดือดร้อนแก่ตน) เป็นทุกข์ ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์^{๑๒}

มนุษย์ส่วนมากย่อมมีความประพฤติดนเอยียงไปไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง จึงทำให้การดำเนินชีวิตผิดพลาด ไม่อาจได้ประสบความสุขสงบอย่างแท้จริงได้ พระพุทธองค์ทรงแสดงทางสายกลาง เป็นหลักในการดำเนินชีวิตที่เที่ยง และใช้เป็นเครื่องมือในการฝึกหัดพัฒนาตนเอง จนได้บรรลุธรรม พ้นไปจากความทุกข์ทั้งปวง

การที่จะผ่านพ้นปัญหาอุปสรรคหรือวิกฤตของชีวิตได้นั้น ต้องอาศัยหลักการดำเนินชีวิตที่เที่ยงตามอริยมรรคมีองค์ ๘ เพราะมีหลักฐานกล่าวไว้ชัดเจนในพระไตรปิฎกว่าขณะที่พระพุทธองค์ประจวบหน้า จวนเสด็จดับขันธปรินิพพานนั้น ได้ทรงตอบข้อสงสัยของสุภัททปริพาชกที่ทูลถามว่า ได้มีสมณพราหมณ์บางพวก ซึ่งเป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะ เป็นคณาจารย์ที่มีชื่อเสียงในขณะนั้น มียศเป็นเจ้าลัทธิ ประชาชนต่างสมมติว่าบุคคลเหล่านี้เป็นคนดี คือ ท่านบุรณกัสสป ท่านมกขลิโคศล ท่านอชิตเกสกะมพล ท่านปฤถักจายณะ ท่านสัณชัยเวลัฏฐบุตรและท่านนิครณฐนาฏบุตร สมณพราหมณ์เหล่านั้น ได้ตรัสรู้ตามปณิญาของตนหรือไม่ได้ตรัสรู้ พระพุทธองค์ทรงเล็งเห็นว่าที่จะตอบคำถามในประเด็นว่าใครได้ตรัสรู้ธรรม หรือไม่ได้ตรัสรู้ธรรม เพราะไม่ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้ถามแต่ประการใด ทำให้สูญเสียเวลาอันมีค่าไปเปล่าๆ ขั้วนี้จะก่อให้เกิดความบาดหมางไม่พอใจแก่เจ้าลัทธิ

^{๑๒} ดูรายละเอียดใน วิมพา. (ไทย) ๔/๑๓.๒๐.

และสาวกที่มีอยู่จำนวนมาก อันจะเป็นเหตุนำไปสู่ความวุ่นวายในภายหลัง เพราะขณะที่พระพุทธองค์ทรงพระชนม์ชีพอยู่ ได้ทรงผจญกับการประทุษร้ายของเจ้าลัทธิและเหล่าสาวกอยู่เนืองๆ

ด้วยเหตุนี้พระพุทธองค์จึงเลือกที่จะทรงแสดงหลักการหรือเกณฑ์การบรรลुरुทธ เพื่อให้สุภัททปริพาชกหรือบุคคลทั่วไปนำไปพิจารณาตรวจสอบด้วยตนเองว่า ในธรรมวินัยใด ไม่มีอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ในธรรมวินัยนั้น จะไม่มีสมณะที่ ๑ สมณะที่ ๒ สมณะที่ ๓ หรือสมณะที่ ๔ [พระโสดาบัน พระสกิทาคามี พระอนาคามี พระอรหันต์] ในธรรมวินัยใด มีอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ในธรรมวินัยนั้น มีสมณะที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ หรือที่ ๔ ถึงแม้ว่าในขณะนั้นจะมีเจ้าลัทธิที่มีความรู้แตกฉานในพระเวทเป็นจำนวนมาก แต่เป็นความรู้ที่ไม่ประกอบด้วยมรรคมงคล ๘ ส่วนมากจะเป็นความรู้ที่ได้จากการจำสืบ ๆ กันมาก ความเป็นสมณะหรือพระอริยบุคคลก็จะมีในลัทธินั้น เพราะว่าบุคคลทั้งหลายเหล่านั้นยังไม่มีปัญญารู้ทั่วถึงหรือรู้แจ้งความจริงถึงที่สุด ดังพระดำรัสที่ถือเป็นหลักสำคัญอีกว่า “ในธรรมวินัยนี้ มีอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ในธรรมวินัยนี้เท่านั้น มีสมณะที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ หรือที่ ๔ ลัทธิอื่นๆ วางจากสมณะผู้รู้ทั่วถึง ก็ภิกษุเหล่านั้นพึงอยู่โดยชอบ โลกจะไม่พึงว่างจากพระอรหันต์ทั้งหลาย”^{๙๓}

มรรคมงคล ๘ สามารถสรุปลงในไตรสิกขา ซึ่งเป็นเป็นข้อที่จะต้องศึกษาหรือเป็นข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับศึกษา เพื่อฝึกหัดอบรม กาย วาจา จิตใจ และปัญญาให้ยิ่งขึ้นจนบรรลุจุดหมายสูงสุดคือพระนิพพาน^{๙๔} พระพุทธองค์ทรงบอกหลักการและวิธีการปฏิบัติเพื่อให้เกิดพระอริยบุคคล หรือการบรรลुरुทธ โดยสามารถเปรียบเทียบกับลัทธิคำสอนอื่นๆ นอกจากพระพุทธศาสนาได้ หรือแม้แต่ใช้ตรวจสอบตัวพุทธศาสนาเองด้วย หากพระภิกษุหรือพุทธบริษัทเบี่ยงเบนแนวทางปฏิบัติออกไปจากอริยมรรคมงคล ๘ เชื่อแน่ว่าจะไม่เกิดมรรคผลแต่อย่างใด ถึงแม้จะเพียรพยายามปฏิบัติด้วยความตั้งใจ หรือการแอบอ้าง หลงผิดคิดว่าตนบรรลुरुทธขั้นต่างๆ แต่พฤติกรรมโดยปกติไม่ดำรงอยู่โดยชอบตามหลักอริยมรรค ไม่นานเมื่อกิเลสฟุ้งขึ้น จิตใจไม่สามารถต้านทานต่ออำนาจกิเลสค้นหาได้ พฤติกรรมทางกาย วาจา ใจ ย่อมไม่บริสุทธิ์ มีการกระทำที่เบียดเบียนตนและผู้อื่น หากรู้สึกตัวสำนึกได้ ย่อมถือเป็นโอกาสแก้ไขปรับปรุงพัฒนาตนเอง มีปัญญาพิจารณาไม่ให้เกิดอยู่ในอำนาจของความหลงผิดอีก

พระจักขุบาลเถระนั้นท่านดำเนินชีวิตที่ตีสตามหลักทางสายกลาง หรือ อริยมรรคมงคล ๘ ทำให้ท่านสามารถฝ่าปัญหาอุปสรรคไปได้ และหลักอริยมรรคมงคล ๘ นี้ เป็นสิ่งเดียวกับหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ดังนั้น พระจักขุบาลเถระจึงดำเนินชีวิตด้วยการมีศีลที่สมบูรณ์ มี

^{๙๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๓-๒๑๔/๑๖๑-๑๖๒.

^{๙๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๙๑๔.

สมาธิที่พอเหมาะกับการทำวิปัสสนา และมีปัญญา คือ ความรู้แจ้งแทงตลอด จนตัดกิเลสตัณหาอันเป็นเหตุนำมาซึ่งความทุกข์ทั้งปวง

๒) อุปนิสัย

อุปนิสัยเป็นความประพฤติหรือคุณความดีที่เคยประพฤติมาในอดีตจนฝังแน่นอยู่ในจิตใจ^{๙๕} เป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งต่อการผ่านพ้นปัญหาวิกฤตการดำรงเพศสมณะ มีพุทธสาวกและพุทธสาวิกาเป็นจำนวนมากที่ได้บรรลุธรรมตั้งแต่ระดับต้นๆ จนกระทั่งถึงจุดหมายสูงสุด เป็นเพราะอาศัยอุปนิสัยที่ได้เก็บสั่งสมไว้ในอดีต พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญต่ออุปนิสัยของบุคคลที่พระองค์จะเสด็จไปโปรด ทรงพิจารณาตรวดูสัตว์โลก จัดเป็นพุททธิกิจของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย คือช่วงเข้ามิตของแต่ละวันจะทรงพิจารณาถึงอุปนิสัยของเวไนยสัตว์ก่อนที่จะเสด็จไปโปรดในวันนั้น ซึ่งหลักการที่ใช้พิจารณานั้น คือ เหล่าสัตว์นั้นอยู่ในฐานะที่พอแนะนำได้ อันหมายถึงผู้ที่ประกอบด้วยคุณสมบัติ คือ ความพร้อมพร้อมและความหย่อนแห่งอินทรีย์ ๕ กล่าวคือ ความแตกต่างแห่งอินทรีย์ทำให้เกิดความแตกต่างแห่งผล ความแตกต่างแห่งผลทำให้เกิดความแตกต่างแห่งบุคคล หรืออินทรีย์ต่างกันทำให้ผลต่างกัน ผลต่างกันทำให้บุคคลต่างกัน^{๙๖} การตรวดดูอุปนิสัยจึงเป็นการพิจารณาถึงศักยภาพและความพร้อมมูลในด้านต่างๆ ทั้งสติปัญญา ภาวะของจิตใจ ดังที่พระพุทธองค์ทรงพิจารณาเห็นซึ่งอุปนิสัยแห่งอรหัตผลของโจรสลัดจึงเสด็จไปโปรด อีกเหตุการณ์หนึ่งหลังจากที่พระพุทธองค์ตรัสรู้ใหม่ๆ ทรงตัดสินพระทัยโปรดเวไนยสัตว์ ทรงพิจารณาบุคคลที่สมควรเสด็จไปโปรด ดังพระพุทธดำรัสที่ตรัสกับโพธิราชกุมารว่า “เราควรแสดงธรรมแก่ใครก่อนหนอใครจักรู้ธรรมนี้ได้ฉับพลัน” แล้วดำริต่อไปว่า “อาฬารดาบส กาลามโคตรนี้เป็นบัณฑิตฉลาดเฉียบแหลม มีปัญญา มีฤดีในดวงตาน้อยมานาน ทางที่ดีเราควรแสดงธรรมแก่อาฬารดาบส กาลามโคตรก่อน เธอจักรู้ธรรมนี้ได้ฉับพลัน”^{๙๗}

อุปนิสัยมีความหมายอยู่หลายนัยแต่สรุปแล้ว คือเป็นการแสดงศักยภาพในการบรรลุธรรมในขั้นต่างๆ ตั้งแต่พระโสดาบันจนถึงพระอรหันต์ แต่ยังหมายรวมไปถึงการความเลื่อมใสในพระรัตนตรัยดังกรณีของมัลลิกาภิกษุณี อุปนิสัยเป็นสิ่งที่มิในตัวบุคคลนั้น จนเป็นความประพฤติที่เคยชินเป็นพื้นมาในสันดาน เป็นความดีที่เป็นทุนเป็นธรรมเครื่องอุดหนุน^{๙๘} เป็นแนวของจิต หรือนิสัยที่ซับซ้อนอยู่ในใจมานานเข้าไปปรากฏอยู่ในจิต การศึกษาเล่าเรียน ตลอดทั้งการบรรลุธรรม ยังขึ้นอยู่กับ

^{๙๕} พระมหาอดุลย์ ยโสธโร (บุตรตะเคียน), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องบัณฑิตเกี่ยวกับการบรรลุธรรม”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑๒๑.

^{๙๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ*, หน้า ๘๗๖.

^{๙๗} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๔๐/๔๑๑.

^{๙๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์*, หน้า ๔๒๙.

กับอุปนิสัย^{๙๙} อุปนิสัยของแต่ละคนไม่ได้เกิดขึ้นเองแต่เกิดจากการสั่งสมทั้งในอดีตและปัจจุบัน บุคคลที่สั่งสมกรรมดีตั้งปณิธานเพื่อจะได้บรรลุธรรม และเพียรพยายามไม่ลดละ บุคคลเหล่านี้ไม่ว่าจะอยู่ในอยู่ภาวะปกติหรือเจ็บป่วยหนักก็สามารถบรรลุธรรมได้

มีข้อน่าสังเกตอย่างหนึ่ง ผู้มีอุปนิสัยเพื่อการบรรลุธรรมจะมีพฤติกรรมที่แตกต่างไปจากคนปกติ คือมีจิตเบี่ยงเบนในการครองเรือน เห็นโทษของการครองเรือน ประสงค์การออกบวชเป็นที่สุด เช่นพระมหากัสสปะและภรรยา แม้จะเป็นพราหมณ์ผู้มั่งคั่ง แต่ไม่หลงใหลในทรัพย์สมบัติ แม้แต่การเสพเมณูธรรมเยี่ยงสามีภรรยาก็งดเว้น ซึ่งถือเป็นเรื่องผิดปกติของผู้ครองเรือน มารดาพระกุมารกัสสปเถระเป็นตัวอย่างของผู้มีอุปนิสัยในการบรรลุธรรม ซึ่งประสงค์จะบวชตั้งแต่เป็นเด็ก โตเป็นสาวจึงถูกจับแต่งงาน ถึงอย่างนั้นยังไม่ลดละความประสงค์จะบวช จนสามีเห็นใจในความมุ่งมั่นนั้นอนุญาตให้บวช หรือบัณฑิตสามเณรแม้จะมีอายุเพียง ๗ ขวบแต่สติปัญญาล้ำลึก เป็นต้น ดังนั้นบุคคลเหล่านี้จะสามารถปฏิบัติธรรมได้อย่างสะดวกสบาย ไม่ยากลำบากเหมือนผู้ที่ไม่มีอุปนิสัยทางธรรมมาเลย

พระจักขุบาลเถระนั้นมีอุปนิสัยแห่งพระอรหัต ท่านจึงได้มีลักษณะที่พิเศษว่าคนทั่วไป ท่านมองสิ่งใดมักโน้มเข้าไปหาธรรม ค้นหาความจริง ไม่ติดในโลภในสงสาร แม้แต่สมบัติมากมาย ที่คนส่วนมากต่างยึดถือว่าเป็นของมีค่าท่านก็สละ แม้แต่ร่างกายที่โลกยึดถือว่าเป็นของตน เผื่อรักห่วงแหนท่านก็ละวางจนหมด จิตใจมุ่งอยู่แต่การทำ ความเพียรเพื่อถ่ายถอนกิเลสตัณหา อันเป็นต้นเหตุแห่งความทุกข์ และการเวียนว่ายตายเกิด และที่สำคัญท่านนั้นเป็นผู้อันพระพุทธร่องค์ทรงพิจารณาเห็นคุณอันเป็นอุปนิสัยแห่งพระอรหัต

๓) ระดับสติปัญญา

บุคคลในโลกนี้มีระดับสติปัญญาที่ไม่เท่ากัน อันเป็นเหตุมาจากการอบรมสั่งสมมาต่างกัน จึงเป็นเหตุผลที่สำคัญอีกประการหนึ่ง ที่ทำให้การบรรลุธรรมมีความแตกต่างกันไป บางคนใช้เวลา น้อย บางคนใช้เวลามาก บางคนใช้ความเพียรพยายามอย่างแรงกล้าในการศึกษาและปฏิบัติ แต่ไม่อาจเข้าใจพระสัจธรรมและบรรลุธรรมได้ ได้เพียงแต่เกิดความเลื่อมใสศรัทธาในพระรัตนตรัย มีจิตโน้มในการให้ทาน รักษาศีลตามธรรมดาสัก ส่วนบางคนนั้นนอกจากไม่มีความเลื่อมใสศรัทธาแล้วยังตั้งตัวเป็นปรปักษ์ต่อพระพุทธศาสนา พยายามหาช่องทำลายล้างไม่ว่างเว้นเบียดเบียนพระพุทธเจ้าและพระสาวกด้วยกลอุบายต่าง ๆ ทำให้จิตใจหมกมุ่นครุ่นคิดอยู่แต่ในความอาฆาตพยาบาท คิดแต่มุ่งร้ายผู้อื่น ทำให้จิตใจไม่เปิดรับพระธรรมคำสอน ถือว่าเป็นผู้มีทิฐิชั่วปัญญาทึบ เพราะเหตุไม่มีปัญญาพิจารณาแยกแยะถูกผิด ซึ่งมีตัวอย่างมากมายในที่ปรากฏในพระไตรปิฎก แม้แต่ในปัจจุบันยังมีให้เห็นกันดาษดื่น

^{๙๙} พ.อ.ปิ่น มุทุกันต์, พุทธวิธีครองใจคน, (กรุงเทพมหานคร : สร้างสรรค์บุ๊ค, ๒๕๔๑), หน้า ๑๑๗.

ด้วยเหตุนี้ก่อนที่พระพุทธองค์จะทรงแสดงธรรมโปรดบุคคลใดนั้น ได้ทรงพิจารณาเบื้องต้นถึงอุปนิสัยและระดับสติปัญญาของบุคคลนั้นเป็นเบื้องต้นก่อน พระองค์ได้ทรงจำแนกเวไนยสัตว์เปรียบด้วยดอกบัว ๓ เหล่า ดังปรากฏในโพธิราชสูตร มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ว่า

“อาตมภาพรับคำทูลอาราธนาของพระพรหม เพราะอาศัยความกรุณาในสัตว์ทั้งหลายจึงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุ เมื่อตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุได้เห็นสัตว์ทั้งหลายผู้มีธุลีในดวงตาน้อย มีธุลีในดวงตามาก มีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทรามสอนให้รู้ได้ง่าย สอนให้รู้ได้ยาก บางพวกเห็นปรโลกและโทษว่าเป็นสิ่งน่ากลัว บางพวก เห็นปรโลกและโทษว่าเป็นสิ่งไม่น่ากลัว ในกอบุบล (บัวขาว) ในกอบทุม (บัวหลวง) หรือ ในกอบุณฑริก (บัวขาว) ดอกอุบล ดอกปทุม ดอกบุณฑริก บางดอกที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ยังไม่พ้นน้ำ จมอยู่ใต้น้ำ และมีน้ำหล่อเลี้ยงไว้ ดอกอุบล ดอกปทุม ดอกบุณฑริก บางดอกที่เกิดในน้ำเจริญในน้ำ อยู่เสมอน้ำ ดอกอุบล ดอกปทุม ดอกบุณฑริก บางดอกที่เกิดในน้ำเจริญ ในน้ำ อยู่พ้นน้ำ ไม่แต่น้ำ แม้นใด อาตมภาพเมื่อตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุ ได้เห็นสัตว์ทั้งหลายผู้มีธุลีในดวงตาน้อย มีธุลีในดวงตามาก มีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดีมีอาการทราม สอนให้รู้ได้ง่าย สอนให้รู้ได้ยาก บางพวกเห็นปรโลกและโทษว่าเป็นสิ่งน่ากลัวบางพวกเห็นปรโลกและโทษว่าเป็นสิ่งไม่น่ากลัวก็ฉนั้นเหมือนกัน”^{๑๐๐}

ในอังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาตได้เพิ่มเติมเป็นบัว ๔ เหล่า เพื่อขยายให้มีความหมายครอบคลุมถึงระดับสติปัญญาของมนุษย์ ทำให้สามารถเห็นภาพได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ประกอบด้วย

๑. อุคฆฏัตถุญญ คือ พวกที่มีสติปัญญาฉลาดเฉลียว เป็นสัมมาทิฐิ เมื่อได้ฟังธรรมสามารถรู้ และเข้าใจในเวลาอันรวดเร็ว เปรียบเสมือนดอกบัวที่อยู่พ้นน้ำ เมื่อต้องแสงอาทิตย์แบ่งบานทันที ๒. วิปจิตถุญญ คือ พวกที่มีสติปัญญาปานกลาง เป็นสัมมาทิฐิ เมื่อได้ฟังธรรมแล้วพิจารณาตามและได้รับการอบรมฝึกฝนเพิ่มเติม จะสามารถรู้และเข้าใจได้ในเวลาอันไม่ช้า เปรียบเสมือนดอกบัวที่อยู่ปรุมน้ำซึ่งจะบานในวันถัดไป

๓. เนยยะ คือ พวกที่มีสติปัญญาน้อย แต่เป็นสัมมาทิฐิ เมื่อได้ฟังธรรมแล้วพิจารณาตามและได้รับการอบรมฝึกฝนเพิ่มอยู่เสมอ มีความขยันหมั่นเพียร ไม่ย่อท้อ มีสติมั่นประกอบด้วยศรัทธาปสาทะ ในที่สุดสามารถรู้และเข้าใจได้ในวันหนึ่งข้างหน้า เปรียบเสมือนดอกบัวที่อยู่ใต้น้ำ ซึ่งจะค่อยๆ โผล่ขึ้นแบ่งบานได้ในวันหนึ่ง

๔. ปทปรมะ คือ พวกที่ไร้สติปัญญา และยังเป็นมิฉณาทิฐิ แม้ได้ฟังธรรมก็ไม่อาจเข้าใจความหมายหรือรู้ตามได้ ทั้งยังขาดศรัทธาปสาทะ ไร้ซึ่งความเพียร เปรียบเสมือนดอกบัวที่จมอยู่กับ

^{๑๐๐} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๓๙/๔๐๙-๔๑๐.

โคลนตม ยังแต่จะตกเป็นอาหารของเต่าปลา ไม่มีโอกาสไผ่ขึ้นพ้นน้ำเพื่อแบ่งบาน^{๑๐๑}

ดังนั้นบุคคลที่เปรียบด้วยดอกบัว ๓ เหล่าข้างต้นเป็นบุคคลที่สามารถแนะนำพร้าสอนได้ เพราะเหตุยังมีสติปัญญาแม้จะมีมากน้อยต่างกันไปบ้าง แต่ว่ามีสัมมาทิฐิ คือ ความเห็นที่ถูกต้องเหมือนกัน ซึ่งถือว่ามีความสำคัญมากในอริยมรรคมีองค์ ๘ จัดเป็นส่วนของปัญญาสามารถนำพาบุคคลให้บ่ายหน้าไปสู่ความเจริญงอกงามในธรรมวินัยนี้ ส่วนบุคคลประเภทสุดท้ายที่เรียกว่า “ปทปรมะ” นั้นเป็นผู้ไร้สติปัญญาที่ก่อให้เกิดความเจริญงอกงามในธรรม ข้างยังประกอบด้วย มิฉาทิฐิ คือความเห็นผิดอย่างร้ายแรง ซึ่งเมื่อมีความเห็นผิดเสียแล้ว จะดำเนินชีวิตอย่างไรก็ไม่ประสบกับความเจริญในธรรม มีแต่จะดำดิ่งลงสู่ประตูแห่งความเสื่อม เป็นการปิดประตูความเจริญงอกงามทางจิตใจ กลับลงวนเวียนในทะเลแห่งความทุกข์ไม่จบสิ้น

พระจักขุบาลเป็นผู้ที่มีปัญญาก่อนอุคคิฏฐัญญ คือมีสติปัญญาฉลาดเฉลียว เป็นสัมมาทิฐิ เมื่อได้ฟังธรรมสามารถรู้ และเข้าใจในเวลาอันรวดเร็ว หรืออยู่ในขั้นวิปฏิตัญญ คือ มีปัญญาปานกลาง เป็นสัมมาทิฐิ เมื่อได้ฟังธรรมแล้วพิจารณาตามและได้รับการอบรมฝึกฝนเพิ่มเติม จะสามารถรู้และเข้าใจได้ในเวลาอันไม่ช้า ท่านได้ศึกษาพระธรรมวินัยและได้นำมาปฏิบัติจนได้บรรลุธรรมในที่ที่สุด

๔) กรรม

หลักคำสอนเรื่องกรรมในพระพุทธศาสนากล่าวถึงการกระทำและผลของการกระทำของมนุษย์ กระบวนการของกรรมจะทำหน้าที่แยกแยะจัดสรรกำหนดคุณสมบัติเฉพาะตัวของมนุษย์ดังพระพุทธดำรัสว่า “สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน มีกรรมเป็นทายาท มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลายให้เลวและดีต่างกัน”^{๑๐๒} เหตุของความเจ็บป่วยทางกายนั้นก็มีกล่าวถึงว่าเป็นเพราะผลของกรรมในอดีต ผลของกรรมในปัจจุบันและสภาพแวดล้อมด้วย เช่น เกิดจากการอุตุ เกิดจากการบริหารชั้นไม่สม่ำเสมอ เป็นต้น ส่วนความเจ็บป่วยทางใจนั้นได้มีกล่าวว่า กิเลสเป็นเหตุให้ทำกรรม แล้วได้รับผลของกรรม เรื่องของกรรมมีความสลับซับซ้อน พระพุทธศาสนาได้แบ่งออกเป็น ๓ ประเภท แยกย่อยเป็น ๑๒ ชนิด เพื่อแสดงให้เห็นถึงกระบวนการทำงานของกรรมไว้ดังนี้^{๑๐๓}

๑) กรรมจัดตามกาลเวลาที่ให้ผล มี ๔ อย่าง คือ

- (๑) ทิฏฐธรรมเวทนียกรรม กรรมที่ให้ผลในปัจจุบัน คือให้ผลในชาติปัจจุบัน
- (๒) อุปัชชเวทนียกรรม คือ กรรมที่ให้ผลในชาติต่อไปถัดจากชาติปัจจุบัน

^{๑๐๑} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๓๓/๒๐๒.

^{๑๐๒} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๘๙/๓๕๐.

^{๑๐๓} พระพุทธโฆสเถร, **วิสุทธิมรรค**, แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : ธนาเพรส, ๒๕๔๘), หน้า ๙๖๕.

(๓) อปราปรเวทนิยกรรม คือ กรรมให้ผลหลังอุปชเวทนิยกรรม ให้ผลเรื่อยไป
สบโอกาสเมื่อใดให้ผลเมื่อนั้น

(๔) อโหสิกรรม คือ กรรมให้ผลสำเร็จแล้ว ไม่ให้ผลอีกต่อไป

๒) กรรมจัดตามแรงหนักเบา มี ๔ อย่าง คือ

(๑) ครุกรรม คือกรรมหนัก ฝ่ายดีหมายถึง ฌาน วิปัสสนา มรรค ผล ฝ่ายชั่ว
หมายถึงอนันตริยกรรม ๕ ประการ

(๒) อาจิณณกรรม หรือพหุลกรรม คือ กรรมที่ทำจนเคยชิน ทำมาสม่ำเสมอ จน
กลายเป็นอุปนิสัย หรือพฤติกรรมเฉพาะตัวของแต่ละบุคคลที่เรียกว่า “สังวาส”

(๓) อาสันนกรรม คือ กรรมที่บุคคลทำเมื่อจวนสิ้นชีวิตมีผลมากทำให้บุคคลนั้นไปสู่
สุคติหรือทุคติ ด้วยเหตุการณ์ห่วงเอากรรมนั้นเป็นอารมณ์เมื่อจวนตาย

(๔) กัตตตทากรรม หรือกัตตตวาปนกรรม คือ กรรมสักแต่ว่าทำ คือทำโดยไม่มี
เจตนา จะให้ผลต่อเมื่อกรรมทั้ง ๓ ข้างต้นไม่มีโอกาสให้ผลแล้ว

๓) การจัดตามหน้าที่ มี ๔ อย่าง คือ

(๑) ชนกกรรม คือ กรรมที่แต่งให้เกิด ในกำเนิดต่าง ๆ เปรียบมารดาของทารก

(๒) อุปถัมภกรรม คือ กรรมสนับสนุน เปรียบด้วยพี่เลี้ยงคอยสนับสนุน

(๓) อุปปีฬกรรม คือ กรรมบีบคั้น คอยบีบคั้นกรรมดีและชั่ว

(๔) อุปฆาตกรรม หรืออุปจเฉทกรรม คือ กรรมตัดรอน ทั้งฝ่ายกุศลและอกุศล

จากข้อมูลข้างต้นทำให้เห็นการเชื่อมโยงถึงเหตุปัจจัยว่าทำไมผู้ป่วยบางคนจึงได้ บรรลุ
ธรรม บางคนไม่ได้บรรลุธรรม พระเจ้าจุฬาลงกรณได้บรรลุธรรมขณะเจ็บป่วย กรรมเป็นเหตุปัจจัยที่
สำคัญ โดยเฉพาะหมวดกรรมที่จัดตามแรงหนักเบาและกรรมที่จัดตามหน้าที่ เพราะหากได้ทำกรรมที่
เป็นครุกรรมฝ่ายกุศล คือปฏิบัติวิปัสสนา จนได้ฌาน มรรคผล ก็เป็นเหตุให้ได้รับผลในปัจจุบัน (ทิฐฐ
ธรรมเวทนิยกรรม) แต่หากผู้ป่วยทำกรรมหนักฝ่ายอกุศล มีการทำอนันตริยกรรม แม้เขาจะสำนึกผิด
พร้อมแก้ไขปรับปรุงตนเอง ก็ไม่อาจทำให้บุคคลนั้นได้บรรลุธรรม เช่น กรณีของพระเทวทัต พระเจ้า
อชาตศัตรู เป็นต้น

กรรมที่ทำจนเคยชิน จนเป็นอุปนิสัย ก็เป็นเหตุที่เข้ามาสนับสนุนหรือขัดขวางให้บรรลุ
ธรรม หากสิ่งสมกรรมที่เป็นกุศลไว้มากก็จะมีสมรรถภาพในทางนั้น แต่หากสิ่งสมกรรมที่เป็นอกุศลก็
จะขัดขวางการบรรลุธรรมได้เช่นกัน พระพุทธองค์เสด็จไปโปรดบุคคลใดเป็นการเฉพาะก็ด้วยเหตุแห่ง
อุปนิสัยของบุคคลนั้น ที่พอสามารถบรรลุธรรมได้ กรรมที่มีความสำคัญกับคนป่วยที่มีอาการหนักคือ
อาสันนกรรม เป็นกรรมที่บุคคลทำเมื่อจวนสิ้นชีวิตมีผลมากทำให้บุคคลนั้นไปสู่สุคติหรือทุคติ ด้วย
การห่วงเอากรรมนั้นเป็นอารมณ์เมื่อจวนตาย มีการกล่าวถึงการที่บุคคลนั้นได้บรรลุธรรมพร้อมกับ

การตายในอธิธรรมปิฎก บุคคลบัญญัติว่า “บุคคลผู้เป็นสมสึสี เป็นไฉน ความสิ้นอาสวะและความสิ้นชีวิตของบุคคลใดไม่ก่อนไม่หลัง บุคคลนี้เรียกว่าผู้เป็นสมสึสี”^{๑๐๔}

พระจักขุบาลประกอบด้วยกรรมที่เป็นกุศลจนชักนำไปเกิดในที่ดี (ชนกกรรม) สภาพแวดล้อมเกื้อกูลดี (อุปถัมภกกรรม) แต่มีกรรมฝ่ายอกุศลเข้ามาแทรกเบียดเบียน (อุปปีฬกรรม) ทำให้ได้เกิดโรคทางตาขณะที่พาเพ็ญธรรม อันเป็นอุปสรรคในการบรรลุธรรม ด้วยเพราะกรรมในอดีตที่ท่านก่อไว้ ดังนั้นเรื่องกรรมเป็นเรื่องที่สลับซับซ้อน ยากต่อการเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งของทุกวิบากกรรมที่กำลังประสบอยู่ การพิจารณาโดยโยงให้เข้ากับหลักกรรมจึงเป็นการแสดงความสัมพันธ์แบบกว้างๆ เพื่อให้เห็นถึงอิทธิพลของกรรมที่มีผลต่อการบรรลุธรรมเท่านั้น

๔.๕ สรุป

พระจักขุบาลเถระนั้นได้ดำรงสมณะเพศในบทบาทต่างๆ คือ เป็นพระผู้บวชใหม่ โดยท่านได้เตรียมตัวก่อนที่บวชมาเป็นอย่างดี จัดการปัญหาในเรื่องให้เรียบร้อย แล้วออกบวชด้วยศรัทธาและปัญญา โดยการได้ฟังพระธรรมเทศนาแล้วเกิดศรัทธาใช้ปัญญาพิจารณาไตร่ตรอง หลังบวชแล้วก็ได้ศึกษาหลักธรรมกับทั้งข้อวัตรปฏิบัติในสำนักของพระอุปัชฌาย์และอาจารย์ ถึง ๕ ปีหลังจากนั้นจึงได้ออกปฏิบัติพระกัมมัฏฐาน โดยท่านนั้นยึดหลักธรรมหลายอย่าง แต่ที่โดดเด่น คือ มีสัจจะ มีความอดทน มีความเพียร ท่านเป็นผู้บรรลุธรรมประเภท ทุกขา ปฏิปทา ขิปปาภิญญา คือ ปฏิบัติลำบากแต่รู้เร็ว เมื่อเกิดความอาพาธ ท่านดำรงสติไม่หวั่นไหว และโรคของท่านนั้น มีหลายสมุฏฐาน เช่น เกิดจากการบริหารกายไม่สม่ำเสมอ ทำความเพียรเกินกำลัง เกิดจากวิบากกรรม (กรรมเก่าที่เคยทำมาแต่อดีตชาติ) เกิดจากธาตุ ๔ ไม่สมดุล เป็นต้น เมื่อโรคคลุกคลาจนยากแก่การเยียวยารักษา จนทำให้ท่านกลายเป็นผู้ทุพพลภาพ ท่านดำเนินชีวิตด้วยความอดทน พึ่งตนเองไม่เป็นภาระของคนอื่น ดำเนินชีวิตตามปกติ ทำความเพียรอย่างสม่ำเสมอ และทำประโยชน์ทั้งต่อตนเองและคนอื่น หลังจากท่านได้บรรลุธรรม เป็นพระผู้สิ้นกิเลส ท่านยังวางตนเป็นพระพระธรรมดา ไม่ได้โอ้อวดตนเองว่าดีกว่า วิเศษกว่าพระรูปอื่น ยังคงรักษาความเป็นปกติ และท่านยังได้ทำบทบาทของพระอรหันต์ โดยการแสดงธรรมแก่ประชาชนและภิกษุบริวารจนได้บรรลุธรรม การที่ท่านได้ทำบทบาทต่างๆ ได้อย่างเหมาะสมดีงามทุกประการ การที่ท่านได้ทำบทบาทต่างๆ ได้ดีดังกล่าวนั้นส่วนหนึ่งนั้นเกิดจากคุณลักษณะภายในของท่าน เช่น จริต อุปนิสัยและระดับสติปัญญา สิ่งเหล่านี้เป็นเครื่องส่งเสริมให้ท่านดำรงบทบาทต่างๆ

คุณลักษณะภายในของท่าน คือ เป็นบุคคลประเภทพุทธิจริต หรือ ญาณจริต คือ ผู้มีความรู้ ผู้ใช้ความคิดพิจารณา โดยท่านพิจารณาในสิ่งต่างๆ รอบตัว การพิจารณาเมื่อเกิดปัญหาต่างๆ ในการดำรงเพศสมณะ เป็นต้น อุปนิสัยของท่านนั้น มีหลายอย่างแต่ที่โดดเด่น เป็นอุปนิสัยประจำตัว

^{๑๐๔} อภ. ปุ. (ไทย) ๓๖/๑๔/๑๕๒.

ของท่าน คือ ความเป็นผู้มีสัจจะต่อตนเอง ความอดทนและมีความเพียรสม่ำเสมอ ท่านเป็นผู้มีสติปัญญาสอดคล้องกับจริตของท่านที่เป็นพุทธิจริต หนักไปทางขบคิดพิจารณา เมื่อท่านได้บรรลुरुธรรมแล้ว จึงได้เป็นพระอรหันต์ประเภทสุกขวิปัสสกะ คือ พระผู้เจริญวิปัสสนาล้วน

หลักการดำเนินชีวิตของท่านทางสายกลาง ดำเนินชีวิตตาม อริยมรรคมีองค์ ๘ ทำให้ท่านสามารถฟันฝ่าปัญหาอุปสรรคไปได้ และหลักอริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ เป็นสิ่งเดียวกับหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ดังนั้น พระจักขุบาลเถระจึงดำเนินชีวิตด้วยการมีศีลที่สมบูรณ์ มีสมาธิที่พอเหมาะกับการทำวิปัสสนา และมีปัญญา คือ ความรู้แจ้งแทงตลอด จนตัดกิเลสตัณหาอันเป็นเหตุนำมาซึ่งความทุกข์ทั้งปวง

ปัญญาของท่านอยู่ในขั้นอุคฆฏัตถุญญ คือ มีสติปัญญาลาดเฉลิยว เป็นสัมมาทิฏฐิ เมื่อได้ฟังธรรมสามารถรู้ และเข้าใจในเวลาอันรวดเร็ว หรืออยู่ในขั้นวิปจิตถุญญ คือ มีปัญญापานกลาง เป็นสัมมาทิฏฐิ เมื่อได้ฟังธรรมแล้วพิจารณาตามและได้รับการอบรมฝึกฝนเพิ่มเติม จะสามารถรู้และเข้าใจได้ในเวลาอันไม่ช้า ท่านได้ศึกษาพระธรรมวินัยและได้นำมาปฏิบัติจนได้บรรลुरुธรรมในที่สุด

ท่านประกอบกรรมที่เป็นกุศลจนชักนำไปเกิดในที่ดี (ชนกกรรม) สภาพแวดล้อมเกื้อกูลดี (อุปถัมภกกรรม) แต่มีกรรมฝ่ายอกุศลเข้ามาแทรกเบียดเบียน (อุปปีฬกรรม) ทำให้ได้เกิดโรคทางตา ขณะที่ทำเพียรธรรม อันเป็นอุปสรรคในการบรรลुरुธรรม ด้วยเพราะกรรมในอดีตที่ท่านก่อไว้ ดังนั้น เรื่องกรรมเป็นเรื่องที่สลับซับซ้อน ยากต่อการเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งของทุกวิบากกรรมที่กำลังประสบอยู่ การพิจารณาโดยโยงให้เข้ากับหลักกรรมจึงเป็นการแสดงความสัมพันธ์แบบกว้างๆ เพื่อให้เห็นถึงอิทธิพลของกรรมที่มีผลต่อการบรรลुरुธรรมเท่านั้น วิกฤตในขณะการดำรงเพศสมณะนั้นไม่ได้มีโทษเสมอไป ในทางตรงข้ามวิกฤตกลับกลายมาเป็นโอกาสที่ได้เรียนรู้ธรรมะ เข้าใจธรรมะได้อย่างถ่องแท้จากประสบการณ์ตรงที่ตนเองได้รับ ในครั้งพุทธกาลได้ปรากฏมีพุทธสาวกและพุทธสาวิกาได้ประสบกับวิกฤตในชีวิต เกิดความเจ็บป่วยขณะการปฏิบัติธรรม ทั้งความเจ็บป่วยทางกายและทางใจ ในท้ายสุดท่านเหล่านั้นก็ผ่านพ้นวิกฤตไปได้และยังได้บรรลुरुธรรมด้วยพระจักขุบาลเถระท่านได้ยึดหลักการดำรงเพศสมณะอยู่ ๔ ประการ คือ

- ๑) หลักคันถธุระ คือ ธุระฝ่ายการเรียนคัมภีร์หรือพระไตรปิฎก
- ๒) หลักวิปัสสนาธุระ คือ ธุระฝ่ายการเจริญวิปัสสนา
- ๓) หลักความไม่ประมาท ท่านได้ทำธุระทั้งสองอย่างด้วยความไม่ประมาท จนทำให้ท่านได้บรรลุเป้าหมายสูงสุดความเป็นสมณะในพระพุทธศาสนา คือ พระนิพพาน
- ๔) หลักปาริสุทธิศีล ๔

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

ในบทนี้ ผู้วิจัยได้สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะที่ได้จากการศึกษาเรื่อง ศึกษาวิเคราะห์การดำรงสมณะเพศของพระจักขุบาลเถระ โดยเสนอตามกรอบของวัตถุประสงค์ของการวิจัย คือ

- ๑) เพื่อศึกษาหลักการดำรงสมณะเพศในพระพุทธศาสนา
- ๒) เพื่อศึกษาชีวประวัติและการดำรงสมณะเพศของพระจักขุบาลเถระ
- ๓) เพื่อศึกษาวิเคราะห์การดำรงสมณะเพศของพระจักขุบาลเถระ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

การศึกษาเรื่อง ศึกษาวิเคราะห์การดำรงสมณะเพศของพระจักขุบาลเถระสรุปผลการวิจัยได้ ดังนี้

๕.๑.๑ หลักการดำรงสมณะเพศในพระพุทธศาสนา

สมณะ คือ นักบวชทั่วไป ผู้มีกาย วาจา ใจ สงบจากบาป และกำลังปฏิบัติเพื่อละกิเลสให้หมดไปจากจิตใจ สมณะนั้นเกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม มีหลักฐานชัดเจนปรากฏในอรรถกถาสูตร ซึ่งมีการกล่าวถึงการกำเนิดและการวิวัฒนาการทางสังคม โดยกล่าวถึงการเกิดปัญหาขึ้นในสังคม จนนำไปสู่การจัดระบบชนชั้นเพื่อเข้ามาทำหน้าที่แก้ไขปัญหาสังคม ที่เรียกว่าระบบวรรณะขึ้น แต่ต่อมาก็สร้างปัญหาให้กับสังคม เพราะมีการเหยียดผิว ดูถูกกันของคนต่างวรรณะ ทำให้เกิดความไม่เป็นธรรมขึ้นในสังคม จนนำไปสู่การหลีกหนีออกจากระบบ กลุ่มคนเหล่านี้ก็คือ สมณะนั้นเอง

สมณะนั้นสามารถแบ่งได้เป็น ๒ ประเภท คือ

- ๑) สมมติสงฆ์ หมายถึงสงฆ์โดยสมมติ ซึ่งมีทั้งสมมติสงฆ์ที่เป็นกลุ่มบุคคล เช่น จตุวรรค ปัญจวรรค เป็นต้น และสมมติสงฆ์ที่ปัจเจกบุคคล เช่น สามเณร สามเณรี พระภิกษุ เป็นต้น
- ๒) อริยสงฆ์ คือ หมู่สงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้า ที่บรรลุคุณธรรมเบื้องต้น แบ่งออกเป็น ๔ จำพวก คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ ไม่ว่าจะเป็นสงฆ์ประเภทไหนล้วนต้องมีหน้าที่ ที่จะต้องประพฤติปฏิบัติเพื่อความดีงามของตนและสังคม

สมณะมีหน้าที่หลักอยู่ ๒ ประการ คือ คັນถุระและวิปัสสนาธุระ และยังต้องคำนึงถึงสภาพภาพและความคาดหวังของคนในสังคม จึงต้องตระหนักถึง สมณคุณ คือ คุณของสมณะ สมณวัตร คือ หน้าที่ของสมณะ สมณวิสัย คือ ความกำหนดในใจว่าตนเองเป็นสมณะ นอกจากนั้นยังต้องทำหน้าที่อีก ๒ ประการ คือ หน้าที่ในฐานะเป็นสมณะในพระพุทธศาสนา และหน้าที่ในฐานะเป็นเพื่อนร่วมโลก หลักการดำรงเพศสมณะในพระพุทธศาสนานั้น จำแนกได้ ๓ คือ หลักคันถุระ หลักวิปัสสนาธุระ และหลักปาริสุทธิศีล ๔

๕.๑.๒ ชีวิตประวัติและการดำรงสมณะเพศของพระจักขุบาลเถระ

พระจักขุบาลเถระนั้นมีประวัติของการดำรงสมณะเพศที่น่าสนใจ ทั้งในอดีตชาติและในปัจจุบันชาติ ในอดีตชาตินั้นท่านเป็นแพทย์ทำการรักษาโรค ได้รักษาโรคทางตาแก่หญิงคนหนึ่งจนหาย นางแกล้งไม่หายเพราะไม่ต้องการเสียค่ารักษา ท่านจึงได้ปรุงตาทำลายจักขุประสาท จนทำให้ตาบอดดังเดิม การกระทำบาปนี้จึงได้ส่งผลมาในชาติปัจจุบัน ส่วนในปัจจุบันชาติของท่านนั้น แบ่งหลายช่วงด้วยกัน คือ

๑. เหตุการณ์ก่อนการอุปสมบท ท่านมีชื่อว่ามหาบาล เป็นบุตรคนโตของเศรษฐีชื่อว่ามหาสุวรรณ ในกรุงสาวัตถี ท่านมีน้องชายคนหนึ่ง ชื่อว่า จุลกาล ได้สืบทระกูลต่อกับบิดามารดาเมื่อท่านทั้งสองเสียชีวิต ต่อมาได้ฟังธรรมจากพระพุทธองค์ เกิดศรัทธาอยากบวช ได้อำล่าน้องชายก่อนออกไปบวช

๒. เหตุการณ์ขณะอุปสมบทในพระพุทธศาสนา ท่านได้บวชโดยวิธีจตุตถกรรมวาจา และได้อยู่ศึกษาพระธรรมวินัยในสำนักอุปัชฌาย์และอาจารย์ ๕ ปี

๓. เหตุการณ์ขณะปฏิบัติธรรมและการบรรลุลหณะ ท่านได้ทูลลาพระศาสดาออกไปปฏิบัติธรรม พร้อมภิกษุ ๖๐ รูป ณ หมู่บ้านตำบลหนึ่ง ท่านอยู่ด้วยอิริยาบถ ๓ ภายในพรรษา ผ่านไปได้เดือนหนึ่ง เกิดโรคทางตาขึ้น หมอทำการรักษา โดยหยอดยาทางจมูก แต่ท่านไม่อาจนอนหยอดได้ ทำให้การรักษาไม่ได้ผล หมออ้อนวอนท่านก็ไม่ละจากสัจจะ จนหมอบอกยกเลิกการรักษา ท้ายสุดดวงตาทั้งสองข้างแตกพร้อมกับกิเลส ท่านได้บรรลุลหณะเป็นพระอรหันต์ ประเภทสุขวิปัสสกะ

๔. เหตุการณ์หลังบรรลุลหณะแล้ว ท่านได้สั่งสอนประชาชนและภิกษุทั้ง ๖๐ รูป จนได้บรรลุลหณะ ต่อมาท่านได้เดินทางกลับกรุงสาวัตถีกับสามเณรรูปหนึ่ง แต่ระหว่างทางเณรทำศีลวิบัติ ท่านจึงแยกทางไม่ไปด้วย พระอินทร์แปลงกายมาช่วยพาไปส่งถึงวัดพระเชตวัน น้องชายได้บวชทาสสองคนเป็นสามเณร ให้มีหน้าที่ดูแลท่าน ท่านเป็นผู้ปรารถนาความเพียร ได้เดินจงกรมเหยียบแมลงตายเป็นอันมาก จนหมู่ภิกษุทูลเรื่องราวนี้แก่พระศาสดา พระองค์ทรงเปลื้องโทษให้ท่าน ทรงตรัสว่าเจตนาในการฆ่าสัตว์นั้นไม่มีในพระอรหันต์ ภิกษุทั้งหลายจึงอยากฟังอดีตชาติของท่าน ว่าท่านทำกรรมใดไว้จึงต้องมาเป็นพระอรหันต์ตาบอดในปัจจุบันชาตินี้

พระจักขุบาลเถระนั้นถือสมณะผู้เป็นต้นแบบ ท่านมีลักษณะอุปนิสัยที่ดั่งามหลายอย่างเป็นคนช่างสังเกต ใฝ่การเรียนรู้ ชอบคิดพิจารณา มีใจเด็ดเดี่ยว เคารพกติกา อ่อนน้อมถ่อมตน มีความอดทน มีความเพียร มีสัจจะต่อตนเองและผู้อื่น พระจักขุบาลเถระนั้นได้ดำรงตนในบทบาทต่างๆ ในแต่ละช่วงชีวิตของท่านได้เป็นอย่างดี บทบาทของท่านนั้นล้วนเป็นประโยชน์แก่ตนและผู้อื่นควรนำมาเป็นแบบอย่าง บทบาทของท่านมี ดังนี้

๑. ดำรงตนในบทบาทของความเป็นพระผู้บวชใหม่
๒. ดำรงตนในบทบาทของพระกัมมัฏฐาน
๓. ดำรงตนในบทบาทของพระผู้อาพาธ
๔. ดำรงตนในบทบาทของพระผู้ทพพลภาพ

พระจักขุบาลเถระนั้นท่านได้ยึดหลักการ ๔ อย่างเป็นหลักในการดำรงเพศสมณะ ประกอบด้วย

๑. หลักคันถธุระ
๒. หลักวิปัสสนาธุระ
๓. หลักความไม่ประมาท
๔. หลักปาริสุทธิศีล ๔

ท่านดำรงเพศสมณะด้วยหลักการทั้ง ๔ อย่างนี้เอง จึงทำให้ท่านเป็นสมณะที่ดี สามารถฟันฝ่าปัญหาอุปสรรคต่างๆ ที่ถาโถมเข้ามาได้ จนได้บรรลุผลอันยิ่งใหญ่ คือ ได้บรรลุธรรม เป็นพระอรหันตสาวกรูปหนึ่ง ที่มีประวัติและหลักการดำรงเพศสมณะที่อนุชนควรยึดเป็นแบบอย่าง

๕.๑.๓ วิเคราะห์การดำรงสมณะเพศของพระจักขุบาลเถระ

พระจักขุบาลเถระนั้นได้ดำรงสมณะเพศในบทบาทต่างๆ คือ เป็นพระผู้บวชใหม่ โดยท่านได้เตรียมตัวก่อนที่บวชมาเป็นอย่างดี จัดการปัญหาในเรื่องให้เรียบร้อย แล้วออกบวชด้วยศรัทธาและปัญญา โดยการได้ฟังพระธรรมเทศนาแล้วเกิดศรัทธาใช้ปัญญาพิจารณาไตร่ตรอง หลังบวชแล้วก็ได้ศึกษาหลักธรรมกับทั้งข้อวัตรปฏิบัติในสำนักของพระอุปัชฌาย์และอาจารย์ ถึง ๕ ปีหลังจากนั้นจึงได้ออกปฏิบัติพระกัมมัฏฐาน โดยท่านนั้นยึดหลักธรรมหลายอย่าง แต่ที่โดดเด่น คือ มีสัจจะ มีความอดทนและมีความเพียร ท่านเป็นผู้บรรลุธรรมประเภท ทุกขา ปฏิปทา ขิปปาภิญญา คือ ปฏิบัติลำบากแต่รู้เร็ว เมื่อเกิดความอาพาธ ท่านดำรงสติไม่หวั่นไหว และโรคของท่านนั้น มีหลายสมุฏฐาน เช่น เกิดจากการบริหารกายไม่สม่ำเสมอ ทำความเพียรเกินกำลัง เกิดจากวิบากกรรม (กรรมเก่าที่เคยทำมาแต่อดีตชาติ) เกิดจากธาตุ ๔ ไม่สมดุล เป็นต้น เมื่อโรคลุกลามจนยากแก่การเยียวยารักษา จนทำให้ท่านกลายเป็นผู้ทพพลภาพ ท่านดำเนินชีวิตด้วยความอดทน พึ่งตนเองไม่เป็นภาระของคนอื่น ดำเนินชีวิตตามปกติ ทำความเพียรอย่างสม่ำเสมอ และทำประโยชน์ทั้งต่อตนเองและคนอื่น หลังจาก

ท่านได้บรรลุธรรม เป็นพระผู้สิ้นกิเลส ท่านยังวางตนเป็นพระธรรมดา ไม่ได้โอ้อวดตนเองว่าดีกว่า
 วิเศษกว่าพระรูปอื่น ยังคงรักษาความเป็นปกติ และท่านยังได้ทำบทบาทของพระอรหันต์ โดยการ
 แสดงธรรมแก่ประชาชนและภิกษุบริวารจนได้บรรลุธรรม การที่ท่านได้ทำบทบาทต่างๆ ได้อย่าง
 เหมาะสมถึงามทุกประการ การที่ท่านทำบทบาทต่างๆ ได้ดีถึงมุนั้นส่วนหนึ่งนั้นเกิดจากคุณลักษณะภายใน
 ของท่าน เช่น จริต อุปนิสัยและระดับสติปัญญา สิ่งเหล่านี้เป็นเครื่องส่งเสริมให้ท่านดำรงบทบาท
 ต่างๆ

คุณลักษณะภายในของท่าน คือ เป็นบุคคลประเภทพุทธิจริต หรือ ญาณจริต คือ ผู้มี
 ความรู้ ผู้ใช้ความคิดพิจารณา โดยท่านพิจารณาในสิ่งต่าง ๆ รอบตัว และการพิจารณาเมื่อเกิดปัญหา
 ต่างๆ ในการดำรงเพศสมณะ เป็นต้น อุปนิสัยของท่านนั้น มีหลายอย่างแต่ที่โดดเด่น เป็นอุปนิสัย
 ประจำตัวของท่าน คือ ความเป็นผู้มีสัจจะต่อตนเอง ความอดทนและมีความเพียรสม่ำเสมอ ท่านเป็น
 ผู้มีสติปัญญาสอดคล้องกับจริตของท่านที่เป็นพุทธิจริต หนักไปทางขบคิดพิจารณา เมื่อท่านได้บรรลุ
 ธรรมแล้ว จึงได้เป็นพระอรหันต์ประเภทสุกขวิปัสสกะ คือ พระผู้เจริญวิปัสสนาล้วน

หลักการดำเนินชีวิตของท่านนั้นเน้นทางสายกลางเป็นหลัก ดำเนินชีวิตตาม อริยมรรคมี
 องค์ ๘ ทำให้ท่านสามารถฝ่าฟันอุปสรรคไปได้ และหลักอริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ เป็นสิ่งเดียวกับ
 หลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ดังนั้น พระจักขุบาลเถระจึงดำเนินชีวิตด้วยการมีศีลที่สมบูรณ์ มี
 สมาธิที่พอเหมาะกับการทำวิปัสสนา และมีปัญญา คือ ความรู้แจ้งแทงตลอด จนตัดกิเลสตัณหาอัน
 เป็นเหตุนำมาซึ่งความทุกข์ทั้งปวง พระจักขุบาลเถระท่านได้ยึดหลักการดำรงเพศสมณะอยู่ ๔
 ประการ คือ

๑) หลักคันถธุระ คือ ธุระฝ่ายการเรียนคัมภีร์หรือพระไตรปิฎก

๒) หลักวิปัสสนาธุระ คือ ธุระฝ่ายการเจริญวิปัสสนา

๓) หลักความไม่ประมาท

๔) หลักปาริสุทธิศีล ๔

ท่านได้ทำธุระทั้งสองอย่างด้วยความไม่ประมาท จนทำให้ท่านได้บรรลุเป้าหมายสูงสุด
 ความเป็นสมณะในพระพุทธศาสนา คือ พระนิพพาน ระดับปัญญาของท่านอยู่ในขั้นอุคฆฏิตัญญู คือ
 มีสติปัญญาฉลาดเฉลียว เป็นสัมมาทิฐิ เมื่อได้ฟังธรรมสามารถรู้ และเข้าใจในเวลาอันรวดเร็ว หรือ
 อยู่ในขั้นวิปจิตตัญญู คือ มีปัญญากปานกลาง เป็นสัมมาทิฐิ เมื่อได้ฟังธรรมแล้วพิจารณาตามและได้รับ
 การอบรมฝึกฝนเพิ่มเติม จะสามารถรู้และเข้าใจได้ในเวลาอันไม่ช้า ท่านได้ศึกษาพระธรรมวินัยและได้
 นำมาปฏิบัติจนได้บรรลุธรรมในที่สุด

ท่านประกอบกรรมที่เป็นกุศลจนชักนำไปเกิดในที่ดี (ชนกกรรม) สภาพแวดล้อมเกื้อกูลดี
 (อุปถัมภ์กรรม) แต่มีกรรมฝ่ายอกุศลเข้ามาแทรกเบียดเบียน (อุปปีฬกรรม) ทำให้ได้เกิดโรคทางตา
 ขณะที่บำเพ็ญธรรม อันเป็นอุปสรรคในการบรรลุธรรม ด้วยเพราะกรรมในอดีตที่ท่านก่อไว้ ดังนั้น

เรื่องกรรมเป็นเรื่องที่สลับซับซ้อน ยากต่อการเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งของทุกวิชากรรมที่กำลังประกอบอยู่ การพิจารณาโดยโยงให้เข้ากับหลักกรรมจึงเป็นการแสดงความสัมพันธ์แบบกว้างๆ เพื่อให้เห็นถึง อิทธิพลของกรรมที่มีผลต่อการบรรลุธรรมเท่านั้น วิกฤตในขณะการดำรงเพศสมณะนั้นไม่ได้มีโทษ เสมอไป ในทางตรงข้ามวิกฤตกลับกลายมาเป็นโอกาสที่ได้เรียนรู้ธรรมะ เข้าใจธรรมะได้อย่างถ่องแท้ จากประสบการณ์ตรงที่ตนเองได้รับ ในครั้งพุทธกาลได้ปรากฏมีพุทธสาวกและพุทธสาวิกาได้ประสบ กับวิกฤตในชีวิต เกิดความเจ็บป่วยขณะการปฏิบัติธรรม ทั้งความเจ็บป่วยทางกายและทางใจ ใน ท้ายสุดท่านเหล่านั้นก็ผ่านพ้นวิกฤตไปได้และยังได้บรรลุธรรมด้วย

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัยเรื่อง ศึกษาวิเคราะห์การดำรงสมณะเพศของพระจักขุบาลเถระ ทาง ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะเป็นแนวกว้างๆ ดังนี้

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะทางวิชาการ

๑) จากผลการศึกษาชีวิตประวัติของพระจักขุบาลเถระอย่างละเอียดนั้น ทำให้ทราบถึง หลักการปฏิเสธการรักษา (Refusal of medical care) การปฏิเสธการรักษาเป็นสิทธิอันชอบธรรม ของผู้ป่วย ซึ่งแพทย์ก็ต้องให้การเคารพการตัดสินใจ ไม่เข้าไปขัดขวางความต้องการของผู้ป่วย การ ปฏิเสธการรักษานั้น จากกรณีของพระจักขุบาลเถระนั้น ได้กระทำในขณะที่สติสัมปชัญญะสมบูรณ์ มี สภาพจิตใจที่ดี ไม่ได้ตัดสินใจในภาวะกดดันต่างทั้งจากบุคคลภายนอก หรือแม้แต่ตัวแพทย์เอง

๒) พระจักขุบาลเถระนั้นเป็นบุคคลที่มีตัวตนในประวัติศาสตร์หรือไม่ หากพิจารณาในแง่ หลักฐานข้อมูลจากเอกสาร คัมภีร์พระไตรปิฎกจะพบเรื่องราวของท่านน้อยมาก และไม่มีประวัติของ ท่านเลย มีเพียงคาถาที่ท่านได้กล่าวเพียงสั้นๆ แต่เรื่องราวของท่านได้มาปรากฏในคัมภีร์ชั้นอรรถกถา ซึ่งเป็นคัมภีร์ชั้นรองลงมา และแต่งขยายความพระไตรปิฎกในประเด็นที่ไม่ชัดเจน การแต่งหนังสือ อธิบายขยายความพระไตรปิฎกของพระอรรถกถาจารย์ทั้งหลายนั้น อาจมุ่งการรักษาหลักธรรม มากกว่าการรักษาความมีตัวตนของบุคคลทางประวัติศาสตร์

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะในการทำการวิจัยครั้งต่อไป

ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาวิเคราะห์การดำรงเพศสมณะของพระจักขุบาลเถระ โดยได้ ทำการศึกษาในคัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์อรรถกถาเป็นสำคัญ เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ จึงทำให้ การวิจัยไม่ครอบคลุมการดำรงเพศสมณะของพระสาวกพระสาวกาารูปอื่น ซึ่งอาจมีหลักการ วิธีการ ดำรงเพศสมณะที่แตกต่างกันออกไป และอาจมีหลักในการผ่านพ้นวิกฤตที่แตกต่างจากพระจักขุบาล

เถระ และการวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ศึกษาจากเอกสาร คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นสำคัญ หากได้ข้อมูลหรือความรู้ที่ไม่ครอบคลุมในประเด็นปัญหาต่างๆ ในปัจจุบัน หากได้ทำการวิจัยเชิงปริมาณจะทำให้เกิดความน่าเชื่อถือ และเป็นประโยชน์อย่างกว้าง ดังนั้นหากทำวิทยานิพนธ์ครั้งต่อไป ผู้วิจัยขอเสนอว่าควรทำให้เรื่องดังต่อไปนี้

- ๑) ศึกษาวิเคราะห์ความเจ็บป่วยกับเข้าใจชีวิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๒) ศึกษาเปรียบเทียบฐานะในศาสนาครั้งพุทธกาลกับฐานะในศาสนาปัจจุบัน
- ๓) ศึกษาวิเคราะห์การดำรงเพศสมณะของพระภิกษุณี (กรณีศึกษา พระภิกษุณีมหาปชาบดีโคตมี) เป็นต้น
- ๔) ศึกษาวิเคราะห์การปฏิเสธรักษาในพระพุทธศาสนา

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย. พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาแปลชุด ๙๑. นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย, ๒๕๕๙.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

กรมศาสนา. อธิบายวินัยบัญญัติ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : การศาสนา, ๒๕๓๑.

คงศักดิ์ ต้นไฉจิตร, ศ.นพ. พุทธอรรถจริยะ. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : ดีเอ็มจี, ๒๕๕๒.

คณะสหายธรรม. ชัยชนะของพระพุทธเจ้า. กรุงเทพมหานคร : หอรัตนชัยการพิมพ์, ๒๕๔๐.

จักรพงษ์ ไพบุลย์, น.ท. น.พ. คนป่วยผู้โชคดี. กรุงเทพมหานคร : จักรพงษ์, ๒๕๕๑.

จำลอง ดิษยวณิช, รศ.นพ. การวินิจฉัยและการใช้ยาทางจิตเวช. เชียงใหม่ : เจริญการพิมพ์, ๒๕๓๑.

_____. คลายเครียด. เชียงใหม่ : ดารารัตน์การพิมพ์, ๒๕๓๕.

_____. จิตวิทยาของความดับทุกข์. เชียงใหม่ : ดารารัตน์การพิมพ์, ๒๕๓๕.

_____. วิปัสสนากรรมฐานและเขาวนอารมณ์. เชียงใหม่ : แสงศิลป์, ๒๕๔๓.

จำนง ทองประเสริฐ, ศ. แผนการกู้สุขภาพ เจ้าชายสิริธิดะ. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิกจำกัด, ๒๕๑๖.

จำรูญ ยาสมุทร, ศ. (เกียรติคุณ). มหัจจรรยแห่งมหาพุทธานุภาพ. กรุงเทพมหานคร : แสงศิลป์, ๒๕๔๗.

ช่อทิพย์ วรพันธุ์แก้ว. หลักธรรมชาติบำบัดโรค : อายุรเวชเคล็ดลับสู่การมีสุขภาพดีตามวิถีแห่งธรรมชาติ. กรุงเทพมหานคร : ยูโรปา เพรสบริษัท จำกัด, ๒๕๓๗.

ชินโอสธ หัสบำเรอ. ข้อพิจารณาเรื่อง สมบัติใช้ผิดทางหรือพาหลงผิด. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์รวมวรรณคดี, ๒๕๔๗.

ทัศนาศา บุญทอง. การแพทย์แบบองค์รวม. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสาร, ๒๕๓๗.

ธรรมรักษา. คนเจ็บไข้ผู้โชคดี. กรุงเทพมหานคร : สติ, ม.ป.ป.

ประทีป ชุมพล, รศ. **ประวัติศาสตร์การแพทย์แผนไทย**.กรุงเทพมหานคร : มติชน, ๒๕๔๕.

ประเวศ วะสี, ศ. **ทฤษฎีใหม่ทางการแพทย์**.กรุงเทพมหานคร : หมอชาวบ้าน, ๒๕๔๗.

ปิ่น มุทุกันต์, พ.อ. **พุทธวิธีครองใจคน**.กรุงเทพมหานคร : สร้างสรรค์บุ๊ค, ๒๕๔๑.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). **กายหายไข้ ใจหายทุกข์**.กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๔๖.

_____. **ดูยภาพ สาระแห่งสุขภาพและความสมบูรณ์**.กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๓๗.

_____. **ตื่นกันเสียที จากความเท็จของหนังสือ**. “เหตุเกิด พ.ศ. ๑”. พิมพ์ครั้งที่ ๓.

กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๗.

_____. **โพชนงค์ พุทธวิธีเสริมสุขภาพ**.กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๗.

_____. **กรรมกับโรคพันธุกรรมในทัศนะพระพุทธศาสนา**.กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์สวญจำกัด, ๒๕๔๓.

พระปลัดประสาร จิตธมโม พร้อมคณะ. **อริยวินัยจากพระไตรปิฎก**.ราชบุรี : ธรรมรักษการพิมพ์, ๒๕๔๔.

พระปัญญานันทมุนี. **คู่มือเยี่ยมไข้**.กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ม.ป.ป.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). **การแพทย์ยุคใหม่ในพุทธทัศน์**. พิมพ์ครั้งที่ ๗.

กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๕๑.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร : เอส.อาร์. พรินติ้งแมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลธรรม**.พิมพ์ครั้งที่ ๑๗. กรุงเทพมหานคร : จันทร์เพ็ญ, ๒๕๕๒.

_____. **พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

พระมหาบัว ญาณสมปนโน. **แสงโลก แสงธรรม**. กรุงเทพมหานคร : ชวนพิมพ์, ๒๕๓๑.

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมจริยะ. **ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๑-๓**. กรุงเทพมหานคร : ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๕๓.

พระสุพรหมยาเถร. **เราจะเข้าถึงธรรมได้อย่างไร**.กรุงเทพมหานคร : ดีแอนเอส, ๒๕๒๗.

พระเทพวิสุทธิเมธี (ปญญานันทภิกขุ). **มรณานุสติ**.กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๖.

พระโพธิญาณเถระ (ชา สุภทฺโท). **ชีวิต การงาน และหลักธรรมของพ่อชา สุภทฺโท**.

กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ม.ป.ป.

พระโสภณมหาเถร (มหาสียาตอ). **มหาสติปัฏฐานสูตร**.พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๙.

พระไพศาล วิสาโล. **ธรรมะสำหรับผู้ป่วย**.กรุงเทพมหานคร : เครือข่ายพุทธิกา, ๒๕๕๔.

_____ . **ระลึกถึงความตายสายนัก**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. สมุทรปราการ : Canna Graphic, ๒๕๕๓.

_____ . **เผชิญความตายอย่างสงบ เล่ม ๑**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนสามลดา, ๒๕๕๓.

_____ . **เผชิญความตายอย่างสงบ เล่ม ๒**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนสามลดา, ๒๕๕๒.

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ. **ปทานุกรม บาลีไทย อังกฤษ สันสกฤต**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

พิฑูร มลิวัลย์. **แบบเรียนวิชาธรรม นักรรรมขั้นโท**. กรุงเทพมหานคร : การศาสนา, ๒๕๒๒.

พุทธทาสภิกขุ. **การมีสติสัมปชัญญะต่อสู่ความเจ็บไข้**. กรุงเทพมหานคร : หจก.ภาพพิมพ์, ๒๕๔๘.

_____ . **ขันธห้า**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ม.ป.ป.

_____ . **คุณพระไม่ตาย**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ม.ป.ป.

_____ . **คู่มือมนุษย์**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๒.

_____ . **ตัวกูของกู**. กรุงเทพมหานคร : หจก. ภาพพิมพ์, ๒๕๒๗.

_____ . **ปรมัตถสภาวะธรรม**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพจิต, ๒๕๓๘.

_____ . **พบชีวิตจริง**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๒๘.

_____ . **ยาระงับสรรพโรค**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ม.ป.ป.

_____ . **วิถีแห่งชีวิต**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๕.

_____ . **อยู่อย่างพุทธ**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพจิต, ๒๕๔๔.

_____ . **อิทัปปัจจยตา**. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด การพิมพ์พระนคร, ๒๕๑๖.

_____ . **แก่นพุทธศาสน์**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ม.ป.ป.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **มิลินทปัญหา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

รังสี สุนท. **ธรรมโอสธบำบัดไข้**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๔๓.

วชิรญาณวโรส. สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา**ธมมปทภูฏกถา (ปญจโม –ภาโค)**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๕. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

วศิน อินทสระ. **เพื่อสุภาพจิตที่ดี**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๔๗.

_____ . **วิธีทำใจให้บริสุทธิ์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พรีนติ้งเฮาส์, ๒๕๔๕.

วันดี โกตะกุล, พญ. และคณะ. **คู่มือดูแลสุขภาพทั่วไปในพระสงฆ์**. กรุงเทพมหานคร : กรมการแพทย์, ม.ป.ป.

วิโรจน์ นาคชาติศรี, ผศ. **พุทธปรัชญาเถรวาท**. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๔.

สมชาย พงษ์พัฒนาศิลป์. **ประมวลกฎหมายอาญา**. กรุงเทพมหานคร : เจริญรัฐการพิมพ์, ๒๕๕๑.
 สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒโน). **ชีวิตนี้สั้นนัก**. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย,
 ๒๕๒๖.

_____. **ลักษณะพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย,
 ๒๕๒๖.

หลวงพ่อดำเขียน สุวนฺธโร. **สนุกป่วย**. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ดี, ๒๕๕๐.

เนก ธนะสิริ, นพ. **สมาธิกับคุณภาพชีวิต**. กรุงเทพมหานคร : ปกเกล้าการพิมพ์, ๒๕๓๗.

ไสว มาลาทอง. **อธิบายวินัยบัญญัติ**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : กรมศาสนา, ๒๕๓๑.

แสง จันทร์งาม, ศ. **พุทธศาสนวิทยา**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : สร้างสรรค์บุ๊คส์ จำกัด,
 ๒๕๔๔.

_____. **ประทีปธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : อีรการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๔.

(๒) วิทยานิพนธ์ :

เสนาะ ผดุงฉัตร. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์อานาปานัสสติภาในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค”.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
 ราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

จุฬารัตน์ เขาประเสริฐ. “การประยุกต์ใช้พุทธธรรมในการบำบัดจิตเภท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร
 มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙.

ฐิติรัตน์ รักษาใจตรง. “ศึกษาการใช้อานาปานสติภาวนาเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต ของเสถียรธรรม”
วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
 ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙.

ทิวา ธรรมอำนวยโชค. “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของหมอชีวกโกมารภัจจ์ที่ปรากฏในคัมภีร์
 พระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย
 มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

นันทพร วรกุล. “การศึกษาความคิดเรื่องรูปในพระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหา
 บัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๓.

พระมหาบุญทองสุข สุจิตโต (ไกรพงษ์). “การศึกษาวิเคราะห์วิถีชีวิตมนุษย์ในทศนระพุทธปรัชญา”.
วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
 ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

พระมหาบุญชิต ญาณส่วโร (สุตโปรง) “การศึกษาวิเคราะห์คุณสมบัติของพระอรหันต์ในพระพุทธานุภาพ”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

พระบุญนำ ปรงกโม (คนหมั่น). “ศึกษาวิเคราะห์การเจ็บป่วยกับการบรรลุมรรคในพระพุทธานุภาพ”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

พระมหาบุญเรือน ปรงกโร (พิลาพันธ์). “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องเมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พระมหาปองปริดา ปริบุญโน (จำปาศรี). “การศึกษาเรื่องการป้องกันและการรักษาโรคตามหลักพระพุทธานุภาพ”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

พระมหาวันชัย ธรรมชโย (ช่วงสำโรง). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องความตายตามทัศนะของพระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ (วันจันทร์). “นรกสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

พระมหาสุญา ไรจนาโน (ยาสุกแสง). “การศึกษาบทบาทของพระโมคคัลลานเถระในการเผยแผ่พระพุทธานุภาพ”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

พระมหา สุนันท์ จันทโสภณ (ดิษฐ์สุนนท์). “การศึกษาคำ สอนเรื่องไตรลักษณ์ในพระพุทธานุภาพเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

พระมหาสุทัศน์ ติสสรวาที (นักการเรียน). “อนิจจตาในพุทธปรัชญาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

พระมหาอุทัย อุทัย (ศิริภักดิ์). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องต้นตอในพระไตรปิฎก”. **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

พระมหาอานวย อานนโท (จันทร์เปล่ง). “การศึกษาเรื่องการบรรลุมรรคในพระพุทธานุภาพเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

ศศิธร เขมาภรณ์. “การศึกษาเปรียบเทียบพุทธวิธีในการดูแลสุขภาพแบบองค์รวมกับการแพทย์แผนไทย”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙.

อุทัยวรรณ เลาประเสริฐสุข, ร.ต.อ. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธวิธีบรรเทาทุกข์ยามเจ็บป่วย”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

(๓) บทความและหนังสือรวมบทความ :

เต็มศักดิ์ พึ่งรัศมี, รศ.นพ. “การดูแลผู้ป่วยในระยะสุดท้าย”. ในหนังสือรวมบทความการดูแลผู้ป่วยระยะสุดท้าย. รวบรวมจัดพิมพ์โดย อโนทัยเจียรสวางค์. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : อักษรสัมพันธ์ (๑๙๘๗) จำกัด, ๒๕๕๒.

ประยูร สุยะใจ, ผศ.ดร. “ชีวิตและความตาย”. พุทธจักร. ปีที่ ๖๕ ฉบับที่ ๗ (กรกฎาคม ๒๕๕๓) พระไพศาล วิสาโล. “การช่วยเหลือผู้ป่วยระยะสุดท้ายด้วยวิธีแบบพุทธ”. หนังสือรวมบทความการดูแลผู้ป่วยระยะสุดท้าย. รวบรวมจัดพิมพ์โดย อโนทัยเจียรสวางค์. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : อักษรสัมพันธ์ (๑๙๘๗) จำกัด, ๒๕๕๒.

พริ้มเพรา ดิษยวณิช, ผศ.ดร. “ผลของวิปัสสนากรรมฐานที่มีผลต่อความเครียดและวิตกกังวล”. ในบทความทางวิชาการเกี่ยวกับวิปัสสนากรรมฐาน.

ภูษงค์ เหล่ารุจิสวัสดิ์, อ.นพ. “Psychiatric Assessment and Management in Palliative Car”. ในหนังสือรวมบทความการดูแลผู้ป่วยระยะสุดท้าย. รวบรวมจัดพิมพ์โดย อโนทัยเจียรสวางค์. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : อักษรสัมพันธ์ (๑๙๘๗) จำกัด, ๒๕๕๒.

(๔) หนังสือแปล :

พระพุทธโฆสเถร รจนา. **วิสุทธิมรรค**. แปลเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุทธราชาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) กรุงเทพมหานคร : ธนาเพรส, ๒๕๔๘.

(๕) สารสนเทศออนไลน์ :

วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี. **อหิวาตกโรค**. [ออนไลน์] แหล่งที่มา : <http://th.wikipedia.org/wiki>, [๒๑ มิ.ย. ๒๕๕๕].

ศรีเวียง ไพโรจน์กุล, รศ.พญ. **ช่วงขณะสุดท้ายของชีวิต : ภาวะร่างกายและการดูแล**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://www.budnet.org/peacefuldeath/node/126>, [๑๘ ก.ค. ๒๕๕๕].

๒ ภาษาอังกฤษ :

(I) Book :

S.J Taraporevala. **Heritage of vededic Culture.**India : Bombay TaraporvalaSoneCo.
Private Ltd, 1969.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ-สกุล	:	พระเสาร์คำ ธีรธมโม (วังสิงห์)
ว/ด/ป เกิด	:	วันที่ ๑๒ เดือนมีนาคม พุทธศักราช ๒๕๒๒
การศึกษา	:	นักธรรมเอก ปีการศึกษา ๒๕๔๓ สำเร็จการศึกษามัธยมศึกษาตอนต้นที่โรงเรียนผู้ใหญ่วังสิงห์ สำเร็จการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายที่โรงเรียนวัดสะเมิงวิทยา อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่ สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี คณะพุทธศาสตร์ สาขาภาษาบาลีและ สันสกฤต มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขต เชียงใหม่ ปัจจุบันกำลังศึกษาระดับปริญญาโท คณะพุทธศาสตร์ สาขาวิชา พระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขต เชียงใหม่
ปัจจุบันดำรงตำแหน่ง	:	เจ้าอาวาสวัดสะเมิง หมู่ ๓ ตำบล สะเมิงใต้ อำเภอ สะเมิง จังหวัด เชียงใหม่
บรรพชา	:	วันที่ ๑๕ เดือน กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๓๔
อุปสมบท	:	วันที่ ๒ เดือน กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๔๓
ที่อยู่ปัจจุบัน	:	วัดสะเมิง เลขที่ ๒๒ หมู่ ๓ ตำบลสะเมิงใต้ อำเภอสะเมิง จังหวัด เชียงใหม่ ๕๐๒๕๐